

REPUBLIKA SLOVENIJA
DRŽAVNI SVET

IZVORI SLOVENSKE USTAVE

Zbornik referatov in razprav, št. 2/2009

Druga izdaja

IZVORI SLOVENSKE USTAVE

Knjižna zbirka: Zbornik referatov in razprav, št. 2/2009

Druga izdaja

Zbornik uredil: dr. Tine Hribar

Urednica publikacij: mag. Marjeta Tratnik Volasko

Izdal in založil: Državni svet Republike Slovenije, Šubičeva 4, 1000 Ljubljana

Oblikovanje, priprava in tisk: Špes grafični studio, Novo mesto

Naklada: 200 izvodov

September 2009

9 789616 453318

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

342.4(497.4)(082)

IZVORI slovenske ustave / [zbornik uredil Tine Hribar]. - 2.
izd. - Ljubljana : Državni svet Republike Slovenije, 2009. -
(Zbornik referatov in razprav / Državni svet Republike Slovenije ;
2009, 2)

ISBN 978-961-6453-31-8

1. Hribar, Tine
247393024

VSEBINA

Dr. Tine HRIBAR	
<i>Uvod</i>	7
Mag. Blaž KAVČIČ	
<i>Ustava - uresničenje tisočletnega sna slovenskega naroda</i>	11
Anton PERŠAK	
<i>Pisateljska ustava kot predmet pogledov</i>	13
Dr. Tine HRIBAR	
<i>Dvajset let slovenske ustavnosti</i>	17
Dr. Dean KOMEL	
<i>Ustava in ustanovitveni položaj</i>	55
Dr. Miro Cerar	
<i>Pisateljska ustava in prevrednotenje (ustavnopravnih) vrednot</i>	59
Dr. Marijan PAVČNIK	
<i>Materia Constitutionis (Glose ob Pisateljski ustavi)</i>	67
Dr. Ivan SVETLIK	
<i>Izvori slovenske ustave</i>	81
Dr. Veljko RUS	
<i>Soodvisnost med delom in lastništvom</i>	83
Dr. Janez ŠMIDOVNIK	
<i>Slovenska ustava na preizkušnji prakse</i>	91
Dr. Jože MENCINGER	
<i>Lastniki podjetij ali lastniki premoženja?</i>	97
RAZPRAVA (povzetek)	99

IZVORI SLOVENSKE USTAVE

Posvet, 20. november 2008

Organizator:

Državni svet Republike Slovenije v sodelovanju s Slovensko akademijo znanosti in umetnosti.

Posvet sta povezovala Anton Peršak, državni svetnik- predstavnik interesov kulture in športa in dr. Tine Hribar, profesor na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in redni član SAZU.

Uvodna nagovora:

- *mag. Blaž Kavčič*, predsednik Državnega sveta,
- *Anton Peršak*, državni svetnik- predstavnik interesov kulture in športa.

Referati:

- *Dr. Tine Hribar*, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani,
- *Dr. Dean Komel*, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani,
- *Dr. Miro Cerar*, Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani,
- *Dr. Marijan Pavčnik*, Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani,
- *Dr. Ivan Svetlik*, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani,
- *Dr. Veljko Rus*, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani,
- *Dr. Jože Mencinger*, državni svetnik- predstavnik interesov univerz, visokih in višjih šol,
- *Dr. Janez Šmidovnik*, upokojeni profesor javne uprave.

Uvod

Pobudo za posvetovanje ob dvajsetletnici pisateljske ustave, katere besedilo je pod naslovom 'Gradivo za slovensko ustavo' izšlo spomladi leta 1988 v posebni številki Časopisa za kritiko znanosti, je na seji I. razreda za zgodovinske in družbene vede Slovenske akademije znanosti in umetnosti podal akademik prof. dr. Veljko Rus. Prvič zaradi obletnice same, drugič pa zaradi tega, ker je ocenil, da je po njem predvidena regulacija razmerja med delom in kapitalom v pisateljski ustavi bolj dodelana kot pa v ustreznih členih obstoječe ustave; obenem pa je primernejša tudi z vidika krize, ki se je dovolj razločno napovedovala že sredi leta 2008.

SAZU je pobudo posredovala Državnemu svetu Republike Slovenije. Z veseljem sta jo pozdravila in podprla tako predsednik Državnega sveta mag. Blaž Kavčič kot tudi državni svetnik Anton Peršak, ki je v času pisanja pisateljske ustave predsedoval ustavni komisiji pri Društvu slovenskih pisateljev. Tako je Državni svet v sodelovanju s SAZU 20. novembra 2008 organiziral posvet z naslovom 'Izvori slovenske ustave', na katerem smo najprej z zadovoljstvom ugotovili, da je pisateljska ustava, z njenimi temeljnimi izhodišči, povzeta v obstoječo Ustavo Republike Slovenije in v njej posredno torej tudi navzoča, hkrati pa so referenti na posvetu predlagali vrsto sprememb in dopolnitev, ki naj izboljšajo ustavno-pravne predpostavke delovanja političnega sistema pri nas.

Kakor je razvidno iz objavljenih referatov, se navedeni predlogi nanašajo na vse dele ustave, največ pa se jih nanaša na odprta vprašanja delovanja državne ureditve. Vključujejo nove predloge glede delovanja Državnega zbora, Državnega sveta, predsednika republike, vlade itn. Poseben poudarek je posvečen odnosu med temi organi države. Največ novih predlogov vsebujejo referati 'Materia Constitutionis' akademika dr. Marijana Pavčnika, 'Simbioza med delom in lastništvom' akademika dr. Veljka Rusa in 'Slovenska ustava na preizkušnji prakse' dr. Janeza Šmidovnika. Kar nekaj posamičnih predlogov pa je navzočih tudi v referatih drugih referentov.

Na podlagi tega dejstva je bil na posvetovanju v okviru razprave podan tudi predlog o oblikovanju posebne ustavne skupine, ki naj bi zbrala vsa napolnena za izboljšanje obstoječe ustave in pripravila tudi izhodišča za njeno morebitno prenovu. Za prenovu v duhu 21. stoletja in ob upoštevanju dejstva, da smo v minulih dvajsetih letih postali

suverena evropska država, da je Slovenija postala članica OZN itn. Ob vseh previdnostnih pomislekih so udeleženci posveta predlog večinoma podprli in tako se je začel tudi pripravljalni postopek glede oblikovanja in sestave navedene skupine.

Po razgovorih s predsednikom republike dr. Danilom Türkom, predsednikom Državnega zbora RS dr. Pavlom Gantarjem, predsednikom Državnega sveta RS mag. Blažem Kavčičem in predsednikom Vlade RS Borutom Pahorjem, je bila kot najboljša rešitev sprejeta varianta, po kateri naj bi delovna skupina za prenovo ustave delovala najprej neposredno pri predsedniku parlamenta, kasneje, oziroma ob koncu njenega delovanja, pa naj bi bila morda preimenovana v strokovno komisijo parlamentarne ustavne komisije: če bi bilo namreč ugotovljeno, da je treba prekiniti s sporadičnimi spremembami različnih ustavnih členov in da je nujna koherentna prenova ustave. Dogovorjeno je bilo tudi, naj takšno skupino ob pomoči dr. Mira Cerarja vodi dr. France Bučar, starosta slovenske ustavnosti. Tako sva, po vnaprejšnjem soglasju z njim, predsedniku Državnega zbora dr. Pavlu Gantarju 29. januarja 2009 predložila naslednji konceptualni okvir 'Strokovne skupine za ustavni razvoj oz. za preučitev temeljnih vprašanj ustavne ureditve RS': »Znova prihaja do revitalizacije razprav na vseh ravneh: na slovenski, evropski in svetovni. Znani nemški teoretik Ulrich Beck je pravkar predlagal oblikovanje svetovne ustave. V Franciji se obnavlja razprava o evropski ustavi, saj je jasno, da reforma pogodba, kot naslednica ustavne pogodbe EU, ne zadošča. Na posvetovanju 'Izvori slovenske ustave – 20 let po pisateljski ustavi' konec leta 2008 v Državnem svetu RS je večina referentov ugotavljala, da obstaja določena neusklajenost med dosedanjimi ustavnimi spremembami, obenem pa so predlagali dodatna dopolnila obstoječe ustave bodisi s spremembo nekaterih obstoječih členov bodisi z vzavitvijo novih členov. Zato smo na koncu sprejeli sklep o nadaljevanju ustavne razprave in njeni strokovni poglobitvi, saj bi bilo pred morebitno prenovo ustave potrebno:

1. ugotoviti, če so spremembe sploh nujne in ali jih, kolikor so nujne, ni moč z ustrežno zakonodajo uveljaviti v okviru obstoječe ustave;
2. na podlagi dosedanjih izkušenj celovito preučiti Ustavo Republike Slovenije ter izdelati analizo in oceno njenih institucij oz. razmerij med njimi, npr. vlogo Državnega zbora in njegovega razmerja z vlado, s predsednikom države, z ustavnim sodiščem, z Državnim svetom pa tudi z zunajparlamentarnimi partnerstvi;
3. oblikovati priporočilo glede potrebe po prenovi posameznih ustavnih institucij oz. načina njihovega delovanja, npr. glede načina oblikovanja vlade po parlamentarnih volitvah in zasedbe ministrskih mest;
4. obstoječa ustava je bila oblikovana pred našim vstopom v Evropsko unijo, zato bi bilo bržkone potrebno zdaj izrecno določiti razmerja med našimi in evropskimi institucijami, npr. med našim parlamentom in evropskim parla-

mentom ter našimi poslanci v njem;

5. leta 2001 je generalna skupščina OZN sprejela Resolucijo o dialogu med civilizacijami (Global Agenda for Dialogue among Civilizations), ki izhaja iz temeljnih vrednot svetovnega etosa, pravrednot človeštva oz. človečnosti. Glede na to, da smo člani Nata in da operativno sodelujemo pri urejanju svetovnih razmer, bi vrednote svetovnega etosa, brez katerih ni svetovnega miru, kazalo v naši ustavi bolj poudariti in že na ustavni ravni zavrniti kakršno koli vpletenost v njihovo namerno kršenje, npr. v programirano ubijanje mater in otrok (Irak, Gaza).

Pred nami so globalni tektonski premiki, ki nam grozijo, da bo nad naravnim pravom spet prevladalo naravno stanje, se pravi, da se bo pravica močnejšega uveljavljala v čedalje očitnejši in čedalje bolj brezobzirni obliki. Zato bi se morali že načelno, torej tudi ustavnopravno, bolj dejavno vključiti v preprečevanje takšnega razvoja: tako na slovenski kot evropski in svetovni ravni. In si s tem zagotoviti ohranitev, hkrati pa večjo razpoznavnost svoje istovetnosti.«

Akademik dr. Tine Hribar

Mag. Blaž KAVČIČ

Ustava - uresničenje tisočletnega sna slovenskega naroda

V redko kateri državi so pisatelji igrali tako pomembno vlogo pri ustvarjanju suverene države kot v Sloveniji. Pisatelji so v okviru Društva slovenskih pisateljev leta 1988 pripravili teze za t.i. pisateljsko ustavo. To pa ni bil njihov prvi izdelek na poti do slovenske suverenosti. Ta se je začel že s pripravami na 57. številko Nove revije leta 1986 in z njenim izidom leta 1987. Leto kasneje je sledila pisateljska ustava, ki je napovedala kasnejše listine in dogodke. Vsebina pisateljske ustave se odraža tudi v osamosvojitvenih dokumentih, ki so sledili, npr. v Majniški deklaraciji aprila 1989 in ustavi leta 1991. Vloga slovenskih pisateljev pri osamosvajanju Republike Slovenije in v pripravah na njen temeljni dokument, tj. slovensko ustavo, je izjemna. Izpostaviti je potrebno njihov pogum, saj so besedilo ustvarili v času, ki je bil vse prej kot naklonjen spremembam. Njihove ideje o neodvisni, demokratični Sloveniji, njihova dejanja in pisni izdelki, so sprožili dogodke, ki so sledili, s ciljem uresničitve tisočletnega sna vseh generacij naših prednikov.

Dogodki koncem osemdesetih in začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja niso bili samoumevni. Slovenski narod je stoletja živel v prepričanju, da mu je usojeno bivati brez samostojnosti, pomembnejše odločitve o svojem obstoju pa prepuščati drugim, večjim, močnejšim. To prepričanje ni bilo brez osnove, ampak posledica zgodovinskih okoliščin. Večino zgodovine je slovenski narod živel razdeljen v večjih pokrajinah na ozemlju nekdanje večnacionalne monarhije. Dogodki pred dvajsetimi leti so torej posebnega pomena za slovenski narod in se jih moramo spominjati s ponosom. Pisateljska ustava je bilo prvo slovensko moderno ustavno besedilo, ki je izhajalo iz človekovega dostojanstva in temeljnega ustavnega načela delitve oblasti. Bila je eden izmed prvih kamnov v zgradbi slovenske samostojnosti in državnosti. Izhajala je iz klasičnih načel demokratične države, pravic človeka in državljana, zajemala socialnoekonomske pravice in razmerja ter ureditev države. Predstavljala je pomemben temelj za ustavo, sprejeto tri leta kasneje.

V Državnem svetu Republike Slovenije posvečamo pisateljski ustavi veliko pozornost, ker so v njej podani tudi vsebinski temelji dvodomnosti slovenskega parlamentarnega sistema. Dr. Bučar je takrat dokaj natančno opredelil pojem senata, sicer ne toliko v okvirih razmejevanja parlamenta po domovih, ampak predvsem v

njegovi korporativistični vlogi nestranskega zastopstva. Zanimivo je, da gre do mnogi razmisleki o izpopolnjevanju sodobnih parlamentarnih sistemov prav v smeri iskanja umestitve vplivov nestranskih struktur. Tvorci slovenske pisateljske ustave pred dvajsetimi leti so torej postavili vsebinsko zasnovo, ki se v mnogih elementih tudi danes kaže kot zanimiva, napredna in relevantna.

Zametki prve moderne Ustave Republike Slovenije so nastali v društvu, kot najbolj demokratični obliki civilno-družbenega združevanja ljudi. Prav društva so imela na Slovenskem vselej zelo pomembno vlogo. Že v preteklosti smo se Slovenci združevali v društva, ki so imela tudi namen spodbujanja narodne in kulturne zavesti ter rodoljubja in še danes slovimo po številnih društvih, v katerih se združuje in razvija civilna družba. Društvo pisateljev Slovenije je v času priprave pisateljske ustave združevalo pisatelje in razumnike, ki so bili med seboj človeško, ustvarjalno in nazorsko zelo različni, vendar odločni pri pripravi enotnega programa, enotnih tez za ustavo. To kaže ne le na moč pisateljev temveč tudi vsega slovenskega naroda, da se lahko poenoti, kadar gre za velike, odločujoče stvari, za usodo in prihodnost slovenstva, države, jezika, pismenosti in kulture.

Pisateljska ustava je dragocen dokaz razvoja stanja duha Slovencev. Preveva jo sodobna, a sertivna naravnost, vera vase in spoštovanje do drugih.

Anton PERŠAK

Pisateljska ustava kot predmet pogledov

Nastanek in objava gradiva za slovensko ustavo predstavlja edinstven primer v evropskem merilu. Da je temu tako, me prepričujejo odzivi kolegov pisateljev in pesnikov, ki jih srečujem kot predsednik slovenskega PEN-a, saj so le-ti vedno znova začudeni, kadar pogovor nanese na to zanimivost iz novejše zgodovine Društva slovenskih pisateljev oziroma slovenske kulture in seveda zgodovine nastajanja slovenske države.

Naj omenim nedavni dogodek, ko je na debatnem večeru o položaju kulture v javnih obćilih, ki smo ga sedemnajst let po osamosvojitvi pripravili v slovenskem centru PEN-a, znana intelektuala omenila, da je bila pred dvajsetimi leti (in tudi še kasneje) nesrečna ob dejstvu, da so se pisanja ustave morali lotiti pesniki in pisatelji, ki za to naj ne bi bili poklicani. To je izjavila v okviru debate o tem, da je v slovenski zgodovini (in tudi še leta 1988) slovenska kultura v bistvu nadomeščala politiko, ki bi morala biti nacionalno utemeljena in od zunanjih vplivov neodvisna in da je danes ta ista kultura v zelo nezavidljivem položaju, ko ji politika, ki se je razvila na podlagi pobud, kakršna je bilo tudi Gradivo za slovensko ustavo, dopoveduje, da je v bistvu odigrala svojo zgodovinsko vlogo in da preprosto ni več pomembna ter naj se ne vtika v javne zadeve, ki ne zadevajo najožjega področja kulture, ker imamo danes za to stranke, parlament, vlado in tako naprej. Tudi takšni odzivi na zgodovinski dogodek opozarjajo na njeno posebnost. In o tem sem razmišljal, ko sem se pripravljaj na nastop na tem posvetu. Zato je že pri uvodnih opombah in pojasnilih smiselno obuditi spomin na vzroke in okoliščine nastanka t.i. pisateljske ustave. To je potrebno danes in bo potrebno tudi v prihodnje, saj bo z večanjem časovne razdalje že omenjeno začudenje verjetno naraščalo. Kako je sploh lahko prišlo do tega, da se je skupina pesnikov, pisateljev, filozofov in sociologov s pomočjo nekaj pravnikov lotila tako zahtevnega dela, kot je pisanje vzorca ustave države?

Že v tistem času smo izhajali iz prepričanja, da je Socialistična republika Slovenija tudi po takrat veljavni ustavi SFRJ iz leta 1974 imela status države. Bila je članica federacije Jugoslavije, nosilke suverenosti s pravico slovenskega naroda do samoodločbe vred. Naj na tem mestu ponovim trditev oziroma pojasnilo iz leta 1988: Gradivo za slovensko ustavo je bilo v bistvu fikcija, po svojem nastanku enakovredno

kateremu koli delu s področja fikcije, naj bo to roman, pesem, novela, drama esej. Njegovemu nastanku so botrovale domišljija, drznost in v sebi sami utemeljena velikopoteznost pesnikov, pisateljev, filozofov, ki so spregledali pozive o tem, da naj se vsakdo ukvarja samo s tistim, kar res pozna oziroma, da naj deluje na področju, za katerega se je izšolal.

Danes me zanima pisateljska ustava kot predmet zelo različnih pogledov. Mišlim, da bo v prihodnosti različnost teh pogledov še bolj izrazita. Kratek vpogled želim izkoristiti tudi za to, da spomnim na vse sodelujoče. Ustavno komisijo društva smo sestavljali Milan Apih, Janez Menart, Tone Pavček, Dimitrij Rupel, Veno Taufer in jaz, kot predsednik komisije. Z nami so sodelovali tudi dr. Bučar, dr. Jambreč in mag. Krivic. Delovno skupino Slovenskega sociološkega društva, ki jo je vodil dr. Peter Jambreč, so sestavljali profesorji France Bučar, Tine Hribar, Mitja Kamušič, Veljko Rus in Ivan Svetlik. Kar zadeva stroko in artikulacijo členov vzorcev ustave, so seveda imeli glavno besedo člani skupine Sociološkega društva. Kar zadeva idejno utemeljevanje, risanje horizonta, do katerega naj bi segli s svojim vzorcem, tako glede zgodovine kot glede prihodnosti in vsaj delno tudi vsebine, smo pisatelji in pesniki enakopravno sodelovali. Gradivo za slovensko ustavo bo v prihodnosti deležno zelo različnih sodb. Strokovnjaki za ustavno pravo ga bodo ocenjevali drugače kot zgodovinarji, ki preučujejo nastanek in razvoj slovenske državnosti. A tudi ti zgodovinarji bi najbrž to dejanje ocenjevali precej drugače, če bi besedilo s takšno vsebino nastalo na primer v okviru kakšne »podtalne« politične skupine, ki bi se kasneje prelevila v politično stranko in ne v okviru Društva slovenskih pisateljev, torej v okviru združbe ljudi, ki vsaj po tedaj veljavnih teorijah in samoopredelitvah proizvajajo, kot rečeno, fikcijo.

Kot fikcijo je gradivo razlagal tudi tedanji predsednik društva Rudi Šeligo, deloma iz varnostnih razlogov, deloma zares. Zakaj iz varnostnih razlogov? Treba je vedeti, da smo takrat živeli v obdobju, ko se ne bi čudili, če bi bila ustava ob izidu zaplenjena. Zato je bilo treba dobro razmisliti tudi o naslovu. Odločili smo se, da bomo besedilo poimenovali Gradivo za slovensko ustavo, ne pa Ustava Republike Slovenije, kot smo pravzaprav želeli.

Ključni so seveda vzgibi in motivi, ki so spočeli in spodbudili zamisel o oblikovanju vzorca slovenske ustave, ki je izhajal iz ideje o pravici do samoodločbe s predpostavko o ustreznem demokratičnem družbenem redu, spoštovanju človekovih pravic, o drugačnem gospodarskem sistemu itd. Ti motivi so izhajali iz občutka ne le ogroženosti ampak tudi neke vrste razžaljenosti in prizadetosti zaradi ignorance, s katero se je takratna politika, tudi slovenska, odzivala na opozorila o vsebini in težnjah predlaganih amandmajev k Ustavi SFRJ, ki so bili oblikovani pozno jeseni 1986, objavljeni pa po novem letu 1987. Zato smo se tako vztrajno in srdito osredotočali na vprašanje posameznikovih in kolektivnih človekovih pravic in zato so se

ob nastajanju gradiva skušale udejanjati tudi nekatere filozofske ideje, ki so bile tuje in nesprejemljive za nosilce tedanje oblasti.

Konec leta 1986 je bil oblikovan in poslan v razpravo obširen predlog sprememb in dopolnil Ustave SFRJ. Ključna usmeritev tega predloga je bila popolna centralizacija Jugoslavije kot odgovor na krizo, v kateri se je le-ta znašla. Februarja 1987 je bila v okviru Društva Slovenskih pisateljev organizirana okrogla miza, na kateri je dr. Bučar zelo temeljito analiziral predlog amandmajev in opozoril na možne pogubne posledice sprejema takega predloga. Sledila je cela vrsta pisnih prispevkov v javnih občilih o pravi vsebini in namerah, povezanih s predlogom amandmajev, ki smo jih pisali tudi nekateri člani društva in strokovnjaki. 16. marca 1987 smo pripravili javno tribuno o ustavnih spremembah in prispevke s te tribune objavili v brošuri. Želeli smo prepričati takratno slovensko politiko, naj zavrne predlog, ki bi dokončno ukinil vsaj načelno zagotovljeno državnost takrat še Socialistične republike Slovenije in tedaj še priznano pravico do samoodločbe, zapisani v ustavi iz leta 1974. Toda slovenska politika se je odzvala mlačno in po našem mnenju ni izpolnila pričakovanj, s tem pa ogrozila obstoj in prihodnost našega naroda, jezika, kulture, nacionalnega gospodarstva.

Zato smo se odločili za to nenavadno dejanje in z njim javnosti želeli predstaviti jasno videnje slovenske ustave. Za sodelovanje smo se dogovorili z delovno skupino Slovenskega sociološkega društva za ustavna vprašanja, v okviru katerega so potekala podobna dogajanja (analiza amandmajev, kritika amandmajev in razmislek, kako presekat obstoječo situacijo). Zelo hitro smo se dogovorili za sodelovanje. Gradivo je nastalo v nekakšnem zanosu in evforiji ob številnih večernih sestankih, ki so se zavlekli pozno v noč in pripravi čistopisov do jutra. Vse to je zelo nazorno, s svojega zornega kota, opisal v spominski knjigi Slovencev v srboslaviji pesnik Janez Menart, v svojem referatu pa še bolj natančno opisal Tine Hribar.

Da bi se izognili očitkom o rušenju sistema v imenu idej, nekritično prevzetih od političnega Zahoda in mogoče celo nevarnosti utišanja, smo nekoliko taktično (a ne neiskreno) poudarili navezavo na zgodovinsko izročilo OF. To ne pomeni, da se nanj nismo sklicevali iskreno, smo ga pa toliko bolj poudarjali zato, da bi otopili ost možnih kritik. Pri tem smo izbirali in izpostavljali zlasti tiste točke programa OF, ki so korespondirale zavzemanje za človekove pravice, svoboščine, opozarjale na potrebo, da se slovenski narod spremeni kot aktivni subjekt in tako naprej.

Leta 1988 smo bili nekateri sodelavci dodatno imenovani v ustavno komisijo skupščine SRS, kar vse je pripomoglo k nekaterim spremembam tedanje Ustave Republike Slovenije. Tudi k izbrisu pridevnika »socialistična« in k temu, da se je s spremembami Ustave Republike Slovenije leta 1989 omogočilo ustanavljanje političnih organizacij (ki se sicer še niso smele imenovati stranke), da so lahko sodelovale na volitvah, omogočene pa so bile tudi nekatere spremembe v gospodarskem sistemu.

Dr. Tine HRIBAR

Dvajset let slovenske ustavnosti

Teze za Ustavo Republike Slovenije, ki so bile objavljene v *Gradivu za slovensko ustavo* (Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana, april 1988), so izhajale iz predpostavk *Prispevkov za slovenski nacionalni program* (Nova revija, Ljubljana, februar 1987). Zato ustavno strukturo *Tez* lahko razumemo le iz *Prispevkov*; torej prvi del pričujoče razprave namenjam najprej razmerju med njima, nato pa poti od pisateljske do podvinske ustave. V drugem delu bom prikazal skupščinske zaplete konec leta 1990 okoli Osnutka ustave Republike Slovenije, skoncentrirane predvsem na njeno preambulo oziroma na sintagmo *svetost življenja*. V tretjem, zadnjem delu pa bom na podlagi primerjalne analize preambule iz *Tez* in preambule iz veljavne *Ustave Republike Slovenije* pokazal na pomanjkljivosti obstoječe slovenske ustave in na možni nadaljnji razvoj (evro)slovenske ustavnosti.

To seveda pomeni, da se ne bom omejil le na *Teze*; kajti njihov pravi pomen, pomen pisateljske ustave, se pokaže šele v vzratnem ogledalu skupščinsko sprejete, tj. obstoječe uradne Ustave Republike Slovenije.

1. Od Prispevkov do Tez

Prva odločitev za 57. številko Nove revije, natančneje, za njeno tematiko s *prispevki za slovenski nacionalni program*, je padla že leta 1985; zato ni vezana ne na *Memorandum* Srbske akademije znanosti in umetnosti iz leta 1986 ne na spremembo ustave SFRJ in na razpravo o ustavnih amandmajih od začetka leta 1987 naprej.

Odločitev je imela pravzaprav dve fazi. Prva sega na začetek, druga na konec leta 1985. Na začetku je Peter Kovačič-Peršin izdal številko Revije 2000 z blokom o nacionalnem vprašanju, v katerem smo sodelovali tudi nekateri sodelavci *Nove revije*. Takoj po izidu te številke me je po telefonu poklical Dimitrij Rupel in me zašalo vprašal, ali nameravam prestopiti k drugi reviji in zakaj takšnega bloka nisem pripravil kar za *Novo revijo*; odgovoril sem, deloma tudi v šali, da ni problema, a da se ne bi ponavljali, naj pripravimo kar celo številko o nacionalni problematiki-takšno, kakršno je pred leti z nacionalno številko *Problemov* pripravil Dušan Pirjevec. Zamisel je obvisela v zraku, krožila le v glavah, dokler konec leta ni prišlo do sestanka novorevijašev z vodilnimi člani *Srbske akademije znanosti in umetnosti* Dobrico

Čosićem, Mihajlo Markovićem in Ljubo Tadićem. Ker se z njimi ni dalo dogovoriti o slovenski osamosvojitvi, niti v konfederativni obliki ne, smo se odločili, da ubere-mo svojo pot, najprej z dejansko pripravo nacionalne številke *Nove revije*.

Ta številka naj bi izšla najkasneje v letu dni, torej v letu 1986. A kot je običajno, nekateri s prispevki zmerom zamujajo; torej se je izid zavlekel do začetka leta 1987 in sovpadel z odlokom jugoslovanske partijske oblasti o spremembi ustave SFRJ. Slovenska reakcija na ta odlok, tako s strani vladajoče ZKS kot civilne družbe, je bila seveda že povezana s *Prispevki za slovenski nacionalni program*, ki jih je podpiralo Slovensko pisateljsko društvo že pod predsednikom Tonetom Partljičem, zlasti pa pod predsednikom Rudijem Šeligom.

Približno v istem času je pri Mohorjevi družbi v Celju izšel tudi »nacionalistični« zbornik *Na pragu tretjega tisočletja* (1987), ki bi po napovedi moral nositi naslov *Slovenci na pragu tretjega tisočletja*, a se je urednik Jože Strgar ustrašil tega naslova. Tudi ta zbornik bi moral iziti že leta 1986. Zataknilo se je zaradi mojega prispevka *Duhovna prostost Slovencev*, ki ga je urednik dal v pregled škofiji, tako da je prišlo do pregovarjanj, kar je zadevo zavleklo za nekaj mesecev. Tik pred izidom je Strgar (pri njemu doma v Črnučah 19. februarja 1987) organiziral poseben sestanek, na katerem je metropolit dr. Alojzij Šuštar še skušal doseči omilitev mojih kritičnih pogledov na tedanjo partnersko politiko slovenske RKC; a po izidu 57. številke *Nove revije*, do katerega je prišlo prav tedaj, je postalo nadaljnje pogajanje brezpredmetno (že na samem srečanju smo več kot o mojem besedilu za zbornik govorili o *Prispevkih*) in zbornik je nato izšel skupaj z mojim prispevkom, brez zahtevanih popravkov, seveda pa z nesrečno zakasnitvijo.

Skratka »slovenski nacionalizem« je bil v zraku, javnost se je vse bolj navajala na zavračanje jugoslovanstva in na razmišljanja o osamosvojitvi. Mene osebno ustavni amandmaji sploh niso zanimali; razprava o njih se mi je kazala kot izgubljanje časa in zato se je sploh nisem udeleževal. Seveda sem podpiral njihovo zavračanje, se pravi, tudi nastop pesnika Toneta Pavčka, ki je kot delegat v tedanji slovenski skupščini edini glasoval proti amandmajem. Vendar sem že konec marca Jožetu Pučniku, ko je prišel na obisk v Tomišelj in postavil vprašanje, kaj pa zdaj, po izidu *Prispevkov*, navedel, da bi bila edina učinkovita naslednja faza sestava »nove«, se pravi, prve zares *slovenske* ustave. »Drži, toda kdo bo pa to naredil?« je vprašal. »Morda bi bilo najbolje in najmanj vpadljivo, če bi to naredili kar na zakonodajnem ministrstvu, kjer je v službi Ruplova žena«, sem odvrnil. Ne vem, s kom je Pučnik potem naprej govoril o takšni zamisli. Stvari so se potem odvijale vsekakor drugače, toda ideja je bila v zraku, začela je delovati. Najprej se je jeseni 1987 za pisanje nove ustave odločilo Društvo slovenskih pisateljev, nato pa še Slovensko sociološko društvo. O tem podrobneje poroča Peter Jambrek v tekstu *Zgodovinski spomin Nove revije in slovenska prihodnost v Evropi* (Nova revija 26(2007)300, str. 60-86).

Tega, da so slovenski pogajalci v Beogradu dosegli sprejemljive kompromise, bržkone niti sami niso verjeli. Nedvomno so videli centralistične grožnje; niso jih mogli spregledati, saj jih je nanje opozarjala slovenska javnost. To, da slovenska avtonomija ne bo okrnjena, pa so zagotavljali, ker so bili preveč prestrašeni, da bi (si) priznali resnico. ZKJ, oprta na JLA, je bila tedaj pač še preveč močna. Ob teh navedbah pa ne smemo zamolčati dejstva, da se je slovenska politika/oblast tako ali drugače vendarle upirala, kar dokazuje dejstvo, da je odklonila zahtevo zveznega javnega tožilca Miloša Bakića, naj sproži sodni postopek zoper pet avtorjev *Prispevkov*, v naslednjem zaporedju iz obtožnice: Jože Pučnik, Ivan Urbančič, Spomenka Hribar, Tine Hribar in Marjan Rožanc; zanimivo si je ogledati pasuse, ki jih je tožilec inkriminiral (glej obtožnico z dne 18. 1. 1988, ponatisnjeno v Ampak – Zadeva 57, Nova revija, januar-februar 1994, str. 110-116).

Kot rečeno, za osamosvojitve smo se načeloma odločili takoj po sestanku pri Mraku sredi novembra 1985, na katerem se je izkazalo, da demokratizacija SFRJ zaradi srbskih stališč ne bo možna. Vendar bolj na ravni želja kot pa resničnosti. Ves komunistični, realsocialistični blok, je bil tedaj še premočan. Razmišljali smo o slovenskih ustavnih rešitvah zunaj jugoslovanskih okvirjev, vendar smo dopuščali tudi konfederativno (nikakor pa ne federativno) ureditev. To je pomenilo, kar sem tedaj večkrat poudaril v različnih javnih nastopih, naslednje: tlorisno temeljna mora biti slovenska ustava, ne sme biti derivat zvezne, kot je sedanja in šele na podlagi slovenske ustave, kot temeljnega zakona suverene slovenske nacije (slovenskega naroda z lastno državo), Slovenci kot nacija lahko vstopamo v različne transnacionalne skupnosti, recimo v jugoslovansko oziroma evropsko, na katero smo zares mislili.

a) Teze – pisateljska ustava (april 1988)

V pisanje nove, tj. prve slovenske ustave, izključnostno Ustave Republike Slovenije, sem se polno vključil, ko je do nje zares prišlo, to je po sestanku skupne delovne grupe za ustavni razvoj Slovenskega sociološkega društva in Društva slovenskih pisateljev (DSP) 22. marca 1988. Tedaj smo začeli zelo intenzivno delati, se sestajati skoraj vsak dan (včasih samo v sestavi Peter Jambreč, France Bučar in jaz), tako da smo pisanje ustave in spremnih, utemeljitvenih besedil končali prej ko v enem mesecu. Za zelo hitri natis v *Časopisu za kritiko znanosti* (v nekaj dneh, kar je bilo nadvse nenavadno za običajno hitrost izdajanja revij), sta poskrbela Igor Bavčar in Janez Janša, tako da je knjižica z naslovom *Gradivo za slovensko ustavo* izšla že 25. aprila 1988. Tudi zaradi te akcije, če ne predvsem zaradi nje, so Janeza Janšo čez mesec dni zaprli; tudi kot nadomestno »spravno daritev«, kot »žrtveno jagnje« in »grešnega kozla« obenem, zaradi zavrnitve sprožitve sodnega procesa zoper zgoraj navedene avtorje *Prispevkov za slovenski nacionalni program*, iz katerega so *Teze za ustavo Republike Slovenije* neposredno izhajale.

Vsem na obeh so se pod obnebjem zamisli o slovenski osamosvojitvi začele pozovevati vse generacije, od starejših do mlajših, vključno s takšnimi doslej nasprotnojučimi se skupinami, kot so bili sodelavci Nove revije, Časopisa za kritiko znanosti in Mladine. To pa je bilo po merilih monopartijske Oblasti ne samo nezaslišano in nedopustno, ampak že tudi prenevarno.

Kot nekdanj Jožeta Pučnika je bilo zdaj Janeza Janšo treba zato zapreti predvsem iz preventivno- zastraševalnih razlogov. Toda tokrat se ni izšlo. Narobe, zaobrnilo se je zoper oblast. V tem kontekstu se pogosto spregleda izredni pomen *Zbora slovenskih kulturnih delavcev* 2. junija 1988, ki ga je za ta dan po naključju že dva tedna prej sklical Svet za kulturo Socialistične zveze delovnega ljudstva. Dan po Janševi aretaciji smo se na Novi reviji zbrali njeni sodelavci in nekateri člani DSP: France Bučar, Spomenka Hribar, Tine Hribar, Boris A. Novak, Jože Snoj, Veno Taufer in Marko Uršič ter formulirali *Izjavo*, v kateri smo med drugim zahtevali, »da Janeza Janšo takoj izpustijo iz pripora«. Naslednji dan sva v preddverju Cankarjevega doma tik pred začetkom zbora s Spomenko zbirala še dodatne podpise (eden redkih, ki se ni hotel podpisati, je bil Ciril Zlobec), jih nato skupaj z *Izjavo* izročila predsedniku DSP Rudiju Šeligu, ki jo je prebral ob otvoritvi Zbora, ta pa jo je z aklamacijo več kot petsto rok odločno podprl. Še isti dan je Spomenka *Izjavo* izročila Igorju Bavčarju, vse skupaj pa je omogočilo formiranje Odbora za varstvo človekovih pravic s programom, kakršnega si je zatem zastavil.

V Odboru se novorevijaši nismo silili v ospredje, kot taki sploh nismo nastopali, marveč smo delovali posamično, osebno. Zato je lahko nastal vtis, da kljub prikazani pobudi oz. soustanoviteljstvu Odbora nismo bili od vsega začetka zraven. Novorevijaši naj bi bili zadržti nacionalisti, zato naj bi se za demokracijo kot tako ne zanimali. V tej zvezi naj navedem izjavo Slavoj Žižka iz *Intervjuja* v Mladini: »Spomnite se, kaj je bilo konec osemdesetih let, eksplozija množične energije. Kje so bile takrat kritične mase? Ne pri Novi reviji, ampak v panku in v Odboru (za varstvo človekovih pravic). Prvo leto in pol je bil Odbor brez stika z Novo revijo. In če pogledate prve odzive novorevijašev na Bavčarjev Odbor, so bili zelo jasni: znotrajpartijska alternativa, ne nasedite na to« (Mladina, 12. 07. 2004, str. 39). Dejstva dokazujejo nekaj povsem drugega, saj je bil Odbor za varstvo človekovih pravic v nam znani obliki, tj. pluralistični širini, ustanovljen prav na pobudo *Nove revije*; ta dejstva so razvidna iz dokumentov, ki so objavljeni v julijski, 76. številki *Nove revije* iz leta 1988, in se nanašajo na nastanek Odbora - namreč prek že navedene »novorevijaške« *Izjave* in njene vsebine:

»Navsezgodaj 31. maja 1988 so organi za notranje zadeve preiskali stanovanje in službeni prostor Janeza Janše, znanega javnega delavca in enega od kandidatov za predsednika ZSMS, ki je tudi predložil program za prenovno te organizacije. Po izjavah uradno povabljenih prič so se uslužbenci

UNZ zanimali izključno za *besede* – zapisane, natičkane, natisnjene. Priči sta vztrajali, da se v zapisniku zapiše, da na *nobenem* od najdenih in zaseženih papirjev *ni bilo* oznake: *Zaupno!*

Po zaslišanju so Janeza Janšo zaprli.

Zvedeli smo, da civilno tožilstvo o dogodku nič ne ve. Sprašujemo se, kdo ga je sprožil in dal zanj ukaz UNZ?

Ali si to dejanje kljub vsem uradnim zanikanjem lahko razlagamo kot začetek aretacij v Sloveniji?

Janez Janša nam je poznan kot pošten in angažiran intelektualec. Njegovo aretacijo občutimo kot akt zastraševanja in torej kot kršitev ene od temeljnih svobod: *svobode od strahu*.

Če za aretacijo ne stoji civilno javno tožilstvo, so bile po naši presoji kršene tudi druge pravne norme.

Zaradi ravnanja z Janezom Janšo smo ogorčeni. Utemeljeno smo – človeško in državljansko – zaskrbljeni za naš ustavni red in svobodo javne besede.

Zahtevamo:

1. da Janeza Janšo takoj izpustijo iz pripora;
2. če bo na podlagi zaplenjenih papirjev obtožen, naj se mu omogoči, da se brani s svobode;
3. javno in natančno pojasnilo takega postopanja!«

Izjavo je poleg novorevijašev podpisalo vsaj še petdeset drugih vidnih kulturnikov; med njimi najdemo Milana Apiha, Petra Božiča, Andreja Jemca, Alojza Križmana, Jožeta Mencingerja, Jureta Mikuža, Lojzeta Peterleta, Alenko Puhar, Marjana Pungartnika, Rudija Rizmana, Antona Stresa, Ivana Svetlika in Jožeta Vilfana.

Od kod izhaja Žižkova »nevednost« glede konstituiranja Odbora in njegovih začetkov sploh, je razvidno iz *Intervjuja* z Igorjem Bavčarjem, predsednikom Odbora, ki smo ga objavili v 77. številki (prvi od sedmih črnih števil, izhajajočih v črni do Janševe izpustitve) *Nove revije*. V tem pogovoru, ki ga je imel z Bavčarjem Gregor Tomc, Bavčar pripoveduje tudi o razcepu med lakanomarksisti pri *Problemih* in »mlajšimi marksisti« pri *Časopisu za kritiko znanosti*, v katerem sta se z Žižkom seveda razšla. Ob tem Bavčar pripomni: »Z Žižkom, ki je bolj zamerljiv, nisem govoril vse do kulturnega mitinga«. Namreč mitinga, ki ga je Odbor organiziral šele nekaj dni po svoji ustanovitvi. Torej je Žižek, po njem pa še vrsta drugih novo-levičarjev iz »znotrajpartijske alternative«, k Odboru pristopila šele potem, ko smo bili novorevijaši, nosilci »zunajpartijske alternative«, že v njem in sicer kot pobudniki in soustanovitelji; na ustanovnih sejah nas Žižek zaradi svoje odsotnosti kajpada ni videl.

Razloček med zunajpartijsko in znotrajpartijsko alternativo sem uvedel, to je prvič označevalno uporabil, v nekem zapisu v študentskem listu *Tribuna* leta 1987. Torej Žižkova izjava iz leta 2004 še zmerom reflektira njegovo tedanjo užaljenost zaradi takšne oznake njihove skupine, obenem pa njegovo mladolevičarsko nereflektiranje dejanske vloge novorevijašev (naju s Spomenko, Franceta Bučarja in še koga, ne pa Dimitrija Rupla in Petra Jambreka, ki se vanj nista vključila) v Odboru. Dejanske vloge, se pravi, postopnega usmerjanja dejavnosti Odbora od zavzemanja zgolj za individualne človekove pravice k zavzemanju za človekove pravice človeka kot pripadnika različnih skupnosti, najprej kajpada naroda, v katerem se je rodil. V skladu z ugotovitvijo Hannah Arendt iz knjige *Izvori totalitarizma*, da nacionalne države lahko obstajajo brez demokracije, demokracija brez nacionalne države pa ne more obstajati. To spoznanje je počasi dozorevalo tudi med pripadniki znotrajpartijske alternative in je nazadnje, ob njihovem izstopu iz ZKS leta 1989, tudi dozorelo. Seveda ne pri vseh.

Čim bolj se je Odbor nagibal k nacionalni osamosvojitvi in k parlamentarni demokraciji (nekateri člani so celo terjali naj postane stranka!), tem več levičarjev različnih naravnosti ga je zapuščalo. Na zadnjem sestanku Odbora v letu 1989 smo bili navzoči še samo Igor Bavčar in Alenka Puhar ter midva s Spomenko. Medtem je Janez Janša že postal podpredsednik (ko me je z enega zadnjih sestankov Odbora poklical Rupel in me med sprehajanjem okoli Kersnikove ulice vprašal, kaj menim o tem, da bi vključil Janšo, sem mu brez pomisleka pritrdil) Slovenske demokratične zveze kot stranke. To ni bilo naključje, saj je Janša že pred aretacijo postal sodelavec Nove revije.

Za blok *Demokracija in ustavne spremembe* (Nova revija 6, 1987, str. 67-68) je Janša že pol leta pred aretacijo napisal razpravo *Vojaško vprašanje v novi ustavi*, veliko radikalnejšo od razprave *O vprašanju slovenskega jezika v JLA* Veljka Namorša iz 57. številke Nove revije, torej iz *Prispevkov*. Uvodoma je zapisal:

»Na oblasti so sile, ki tako ali drugače težijo k centralizaciji. Ta težnja ni opredeljena s preprosto politično opredeljenostjo ljudi na vrhu, temveč jo vzdržuje, hrani in potiska v ospredje želja po ohranitvi oblasti. To oblast lahko sedanje vladajoče strukture ohranijo v svojih rokah samo tako, da preprečijo, da ne bi iz sedanjih demokratičnih teženj prebujajoče se civilne družbe in vedno bolj artikuliranega pritiska javnosti nastala takšna stvarna, materialna sila, ki bi lahko dejansko ogrozila vladajoči položaj edino dovoljene stranke pri nas. To pa lahko dosežejo samo s centralizacijo, na katero v končni fazi pristaja tudi vladajoča struktura v Sloveniji oziroma bi nedvomno pristala, če bi šlo za vprašanje ali-ali.« (str. 1753)

To so stavki, ki so vodili neposredno v aretacijo, skupaj s stavkom iz sklepnega dela Janševe razprave:

»Po drugi strani pa je vojaški vrh ob asistenci mnogih sedaj civilnih politikov spretno vkomponiral v osnutek že tako in tako centralistično orientiranih ustavnih sprememb nekaj določb, ki bi armado napravile za od družbe POPOLNOMA neodvisen subjekt, kar je bil v zgodovini ponavadi zadnji stadij pred zamenjavo kralja z generalom« (str. 1760).

Ta stališča, prvič objavljena v Novi reviji, tudi pojasnjujejo, zakaj je bil Janša skupaj z Bavčarjem takoj, ko smo ju zaprosili, pripravljen izdati/objaviti *Gradivo za slovensko ustavo* in zakaj je bil Janša le mesec za tem aretiran. Sam sem za 67. številko Nove revije (november 1987) in za navedeni blok napisal razpravo *Civilna družba, pravna država in legitimna oblast*, v kateri sem zapisal:

»Na prehodu v 21. stoletje se nacije povezujejo v večje skupnosti, evropske nacije na primer v evropsko skupnost. S tem se nacije kot nadnarodne državne tvorbe mehčajo, narodi, ki so v nacijah kot Nacijah nasilno potlačeni, od Baskov in Kataloncev do Škotov in Litvancev, pa vse različnejše zahtevajo svojo samostojnost. Ne samo v Evropi, ampak tudi drugod po svetu, zlasti v Aziji. Če je bilo 19. stoletje stoletje Nacij, bo 21. stoletje stoletje narodov. In če smo imeli v 19. stoletju evropsko, pravzaprav srednjeevropsko pomlad narodov, se bomo v 21. stoletju srečali s svetovno pomladjo narodov. S planetarnega vidika prebujenje narodov kot narodov ne spada v minulo, marveč v bodoče stoletje« (str. 1877).

Razpravo sem sklenil z naslednjo ugotovitvijo:

»Teh tendenc v zveznih ustavnih spremembah ne moremo niti zaslutiti, kaj šele zaslediti. Zato nima nikakršnega pomena, da bi se spuščali v posamezne 'spreminjevalne' formulacije. To, kar na zvezni ravni velja za nacionalno vprašanje, velja v okviru slovenskih ustavnih sprememb za vprašanje demokracije. Medtem ko so v zveznih ustavnih spremembah povsem jasne težnje po omejevanju samostojnosti slovenskega naroda in njegove nacionalne suverenosti, v slovenskih ustavnih spremembah zastoj iščemo predloge o *prehodu*, ki nam edini lahko omogoči enakopravno vključitev v evropsko skupnost narodov 3. tisočletja. To bi bil seveda prehod od monopartijske nadooblasti k legitimni oblasti, pravni državi in civilni družbi.

Obstoječih ustavnih sprememb ne potrebujemo. Potrebujemo spremembo predpostavk sedanjih ustavnih sprememb, se pravi, tudi spremembo predpostavk, temeljnih določil sedanje ustave. Kajti spreminjanje ustave na ravni njenih postavk ni nič drugega kot utrjevanje predpostavk obstoječega kontracivilnega, mimopravnega in - z vidika naravnega prava oziroma človekovih pravic - ilegitimnega stanja. Pred nami je konstitucija ustave, ki bo izhajala iz moderne civilne družbe in bo hkrati že vsebovala tudi elemente postmoderne politične strukture« (str. 1878).

V mislih sem imel seveda *Ustavo Republike Slovenije*, ki je čez pol leta nato v resnici izšla, četudi le v obliki *Tez*. V tej zvezi velja omeniti, da smo v 78. številki *Nove revije* (oktober 1988) ponatisnili tedaj že razprodane *Teze iz Časopisa za kritiko znanosti*, in sicer v uvodnem bloku *Ustava*, v katerem smo obenem objavili že tudi vsejugoslovansko razpravo o *Tezah*, razpravo s prispevki Vojislava Koštunice, Zorana Đinđića, Kosta Čavoškega, Nebojša Popova in Vladimirja Šeksa, poleg avtorjev Franceta Bučarja, Petra Jambreka in mene, ki sem pripravil tekst z naslovom *Komparativna analiza »Tez za Ustavo Republike Slovenije« in srbskih »Predpostavk in načel ustavnih sprememb«*, v njem pa sem se spopadel predvsem s psevdodemokratskim, na videz pa ultrademokratskim načelom 'en človek - en glas'.

b) Pot do Demosove ustave (april 1990)

V času po izidu *Tez* in ustanovitvi *Odbora* je imel izredno veliko vlogo (pri neudeleženih piscih, Jambreku in še nekaterih, zanemarjeno) tudi 2. sklic *Zbora slovenskih kulturnih delavcev* 15. in 16. novembra 1988 pod naslovom *Suverenost slovenskega naroda*, na katerem je z referati ali v diskusiji nastopilo več ko 100 udeležencev. Udeležil se ga je tudi predsednik predsedstva SRS Janez Stanovnik in v polemiki z Ernestom Petričem, v kateri se je očitno oprl na teze mojega že prej prebranega referata, odločno zagovarjal nezamegljeni pojem suverenosti: »Suverenost je približno tako kot nosečnost. Ne morete biti samo malo noseči. Ali je ali je ni« (str. 137. zbornika z Zbora).

Sam sem svoj referat *Slovenska suverenost*, v katerem sem izhajal tako iz teksta *Slovenska državnost* (v njem sem prvi definiral nacijo kot narod z državo) iz 57. številke kot iz teksta *Civilna družba, pravna država in legitimna oblast* (v njem sem legitimno oblast vezal na parlamentarno demokracijo, na njiju pravno državo in nanjo civilno družbo, ki je torej v resnici ni, dokler ni pravne države in legitimne, na svobodnih volitvah izvoljene oblasti), začel z naslednjimi odstavki:

»Temeljna prvina suverenosti je državnost. Šele narod, ki ima svojo državo, je suveren narod. Je narod, ki je postal nacija v modernem pomenu besede. Slovenska suverenost je torej slovenska nacionalna suverenost, suverenost slovenske državnosti. Če to ni, potem se za besedo suverenost skriva nekaj drugega. In tedaj nam ta beseda služi kot slepilo ali pa se z njo slepimo sami. Mi sami, se pravi Slovenci. Slepimo se pa, brž ko pristanemo na to, da je suverenost nekaj odtujljivega.

Tako govorimo na primer o prenosu suverenosti. Suverenosti se ne da prenesti. Transfer, prenos suverenosti je isto kot pokop suverenosti. Prenesena suverenost ni več suverenost. Zato prenos slovenske suverenosti na nekaj ali nekoga zunaj slovenske države ni nič drugega kot izdaja slovenskega naroda. Kolikor gre za zavestni prenos, zavestna izdaja. Vendar

ohranjanje suverenosti ne pomeni avtarktičnosti. Avtarktičnosti se država izogne tako, da se odpre navzven. Da naveže stike z drugimi državami in ob tem del lastnih pristojnosti prenese, suvereno prenese na meddržavne ustanove in organizacije. Ob takšnem suverenem prenosu pristojnosti ne pride do nikakršne okrnitve suverenosti. Narobe. Suverenost dobi s tem meddržavno oziroma mednarodno potrditev.

Gre torej za razliko med prenosom suverenosti in suverenim prenosom. V čem je razlika med tema dvema prenosoma? Prenos suverenosti je nepovraten in prav zato pomeni izdajo. Suvereni prenos pa je prenos do odpoklica. Je prenos, nad katerim oblasti nimajo drugi, marveč je v mojih, naših rokah.

Formalna, se pravi bistvena prvina vsake države je ustava. Brez ustave bi bila državnost neke države brezoblična. Je v resnici sploh ne bi bilo. Problem Slovencev je v tem, da ustavo sicer imamo, a je hkrati tudi nimamo. Imamo ustavo, a to ni naša lastna ustava. Ustava Socialistične republike Slovenije je namreč izvedena ustava. Slovenska državnost je po zvezni ustavi, po ustavi SFRJ odmerjena državnost. Ker ima primat vezna ustava, njena določila vnaprej omejujejo slovensko nacionalno suverenost. Zaradi teh določil je slovenska suverenost omejena suverenost. Omejena zaradi določil, kot so določilo o privilegiranem položaju ZKJ, določilo o izjemni vlogi JLA, itn.

Predlog omejenosti slovenske suverenosti ne zmanjšuje, ampak jo povečuje« (str. 90).

Na koncu referata sem se vprašal, kaj narediti z oblastjo na Slovenskem, ki noče postati slovenska oblast. Ki blokira referendum o ustavnih spremembah in ki noče (v mislih sem imel napade na posvetovanju Marksističnega centra ZKS, zlasti napad Toneta Jerovška na ustavo iz *Tez* kot na buržoazno ustavo 19. stoletja) nove ustave kot avtonomne postave slovenske nacionalne suverenosti:

»Ostane nam civilna neposlušnost, nenasilna oblika državljanske nepokorščine. Katera oblika civilne neposlušnosti je najbolj razvidna? To je bojkot volitev« (str. 93).

Pod pritiski *Odbora* in z njim spodbujenega družbenega gibanja je oblast po skoraj letu dni konfrontacij popustila in septembra 1989 vnesla v obstoječo ustavo določilo o pravici slovenskega naroda do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, določila slovensko himno in pristala nazadnje na svobodne volitve. Delovanje *Odbora* za varstvo človekovih pravic, bolj ali manj reflektirano oprto na *Teze za slovensko ustavo*, je bilo od vsega začetka, četudi se vsi njegovi člani tega niso zavedali, dvovalentno: naravnano v vzpostavitev parlamentarne demokracije in v nacionalno samovzpostavitev, v vzpostavitev slovenskega naroda kot nacije, kot naroda z lastno

državo. Navsezadnje je to izhajalo že iz preambule *Tez*:

»Zavedajoč se svetosti življenja in človekovega dostojanstva; izhajajoč iz:

- temeljnih človekovih pravic in državljskih svoboščin,
- temeljne pravice vsakega naroda do samoodločbe,
- temeljnega zgodovinskega dejstva, da smo Slovenci z lastnimi močmi izoblikovali svojo narodno samobitnost in uveljavili svojo državnost; z namenom, da ob spoštovanju dediščine slovenskega naroda zagotovimo kulturni, ekonomski, politični in socialni razvoj Slovenije, sprejemamo naslednjo Ustavo Republike Slovenije.«

Iz razporeda tem preambule je razvidno, da nikakor ne drži običajni levičarski očitok o primatu nacionalizma. Ustavna preambula vsebuje vse tri glavne cilje Nove revije, od njenega izhajanja naprej in to natančno v zapisanem zaporedju: na prvem mestu sta svetost življenja in človekovo dostojanstvo kot predpostavki *prostosti duha*, na drugem mestu so človekove pravice in državljske svoboščine kot predpostavka *demokracije* in šele na tretjem mestu so temeljne pravice vsakega naroda do samoodločbe kot predpostavka vzpostavitve *nacionalne suverenosti*. Zato je bilo tudi povsem logično, da je Igor Bavčar ob koncu *Odbora* postal leta 1989 predsedujoči *Zbora za ustavo*.

Oblastniške atake *Prispevkov* in *Tez* niso diskvalificirale, marveč reklamirale. Tako kakor zatem zapor Janše zaradi delovanja Bavčarjega odbora Slovencev ni prestrašil, marveč jih je mobiliziral. In to prav na izhodiščih *Tez za ustavo Republike Slovenije*: z varstvom temeljnih človekovih pravic, ki so ga predpostavljale, s polno, ne pa omejeno suverenostjo slovenskega naroda, ki so jo napovedale, itn. Vrh te mobilizacije je bil dosežen s sprejetjem *Majniške deklaracije 1989*, ki je nastala na podlagi preambule *Tez za Ustavo Republike Slovenije*, preambule pisateljske ustave, zato smo zadnjo redakcijo deklaracije tudi opravili na Društvu pisateljev Slovenije, na zborovanju Odbora za varstvo človekovih pravic na Kongresnem trgu pa jo je prebral pesnik Tone Pavček, sicer predsednik Društva pred Tonetom Partljičem. Zborovanje je potekalo pod okriljem mladinske organizacije, saj »Bavčarjev odbor« kot tak ni dobil policijskega dovoljenja zanj.

Na tej točki, točki razglasa deklaracije o slovenski osamosvojitvi, je »Bavčarjev odbor« kot Odbor za varstvo človekovih pravic, torej kot civilno družbena postavitev, stopil najdlje v smeri realizacije *Tez* in s tem tudi v smeri politizacije. Korak najprej bi bil, če bi se spremenil v stranko. Tega člani Odbora nismo želeli. Ne samo zaradi pojavov, kakršen je bil ta, da so marksomanski levičarji bolj ali manj potihoma izstopali iz Odbora zaradi njegove dodatne, osamosvojitvene naravnosti.

Predvsem zaradi tega ne, ker nismo hoteli, da bi iz njega nastala nekakšna nova, stranke že vnaprej odpravljajoča organizacija, podobna obstoječi Socialistični zvezi delovnega ljudstva.

Zato smo Odbor naravnali v drugo smer. Ko po izpustitvi Janše ta ni imel več svojih izvornih zadolžitev in nalog, smo ga približali *Tezam* kot takim in ga tako vpeli v proces slovenske osamosvojitvene avtokonstitucije. Sprejeli smo pobudo za ustanovitev Zbora za ustavo, katerega ključni rezultat je bila uvedba političnega pluralizma z Zakon o političnem združevanju, kontinuiteto s *Tezami* in *Odborom* pa smo si zagotovili s tem, da smo po uvodnih taktih Jožefa Školča za »predsednika« (znova) predlagali Igorja Bavčarja. Na vabilu oz. obvestilu, ki ga je Igor Bavčar kot predsedujoči vsebinsko prenovljenega Zbora za ustavo podpisal 9. januarja 1990 in je dokaz nove povezanosti med »pozicijo« in »opozicijo« (v narekovajih, ker so bile pluralistične parlamentarne volitve šele v pripravi), je zapisano:

»Obveščam vas, da je koordinacija Zbora za ustavo sklenila predlagati predstavnike Zbora za ustavo v komisiji Skupščine SR Slovenije za ustavna vprašanja. Za predstavnike Zbora za ustavo so bili predlagani naslednji kandidati: France Bučar, Anton Perenič, Ivan Svetlik, Marjan Pavčnik, Matevž Krivic, Lovro Šturm, Peter Jambreč, Ivan Kranjc, Danilo Turk, Jože Mencinger, Vladimir Simič, Tine Hribar, Alojz Snoj, Tone Peršak in Jožef Školč.«

Skoraj polovica navedenih imen so avtorji *Tez*, dodatna četrtnina imen so člani *Odbora*, le četrtnino pa tvorijo »nova« imena. Kljub temu do pravega sodelovanja v okviru skupščine ni prišlo, saj komunisti za takšno sodelovanje še niso bili pripravljeni, tudi dozoreli še ne. Zato smo se osredotočili na sam Zbor za ustavo in v Demokraciji, časopisu Demosa, tik pred volitvami (10. aprila 1990) objavili *Delovni osnutek nove slovenske ustave*. Delo skupine v sestavi Tine Hribar, Jože Mencinger, Ivan Svetlik, Janez Šmidovnik, Boris Gaberščik in Anton Perenič sta koordinirala France Bučar in Peter Jambreč, ki sta bila že tudi koordinatorja pisateljske ustave, tj. *Tez*. Zato je razumljivo, da smo jih v Demosovi ustavi skoraj v celoti upoštevali, jih dopolnili in razčlenili na 164 členov, kolikor jih je imela potem tudi podvinska ustava, ki smo jo sestavili konec avgusta in je nato postala uradni skupščinski *Osnutek Ustave Republike Slovenije*. Ustavno pravni tloris nove samostojne Slovenije, kot suverene države slovenskega naroda, je bil postavljen.

Vzporedno so se po črtanju določbe o vodilni vlogi ZKS iz obstoječe slovenske »ustave« začele oblikovati in ustanavljati politične stranke in sprejet je bil datum parlamentarnih in predsedniških volitev, na katerih sta zmagala Demos pod vodstvom Jožeta Pučnika in Milan Kučan. Predsednik skupščine, s tem pa tudi predsednik njene ustavne komisije, je postal France Bučar, ki si je za prvo in najpomembnejšo nalogo zadal prav sprejetje prve prave slovenske ustave. Julija smo pripravili

spravno slovesnost za po vojni pomorjenimi v Kočevskem Rogu, za katero smo kulturni program skupaj z vodstvom *Nove slovenske zaveze* sestavili na *Novi reviji*, osrednja govornika pa sta bila, med njima je predhodno posredovala Spomenka, slovenski metropolit nadškof Alojzij Šuštar in predsednik Republike Slovenije Milan Kučan. S tem je bila eksplicirana in verificirana slovenska enotnost, ki se je na povsem nov, nekdanjo slovensko razklanost presegajoči način postopoma oblikovala od 1987 leta naprej.

Ta enotnost je zrasla iz spoznanja, da nasilje v politiki ni sprejemljivo. Da se ga moramo na daleč in za vsako ceno izogniti. Medtem ko je leta 1945 zagospodovalo revolucionarno nasilje, ki se je s partijsko-policijsko-sodniškim terorjem zmerom znova utrjevalo tja do osemdesetih let, po smrti diktatorja Tita v slovenski politiki prevlada spoznanje, da nasilje ni nekaj dobrega. Tudi kot sredstvo, ki naj bi bilo potrebno pri uveljavljanju Dobrega, ne. To spoznanje se je utrdilo najprej med nami, oporečniki komunizma, potem pa tudi med vladajočimi komunisti. Zato smo se od osemdesetih let naprej obnašali kot oporečniki, nismo pa bili disidenti v dobesednem pomenu; ker tudi nismo mogli biti, saj bi to lahko postali le, če bi nas, npr. ob izidu 57. številke *Nove revije*, zaprli. To se ni zgodilo. Se pravi, med nami in režimskimi ljudmi je obstajalo tiho soglasje, da vsakemu od nas, na obeh straneh, pripada človekovo dostojanstvo; zato smo se kljub ostrim nasprotjem, kljub polemičnim soočanjem in medsebojnim očitkom oboji gibali v mejah osnovne etične odgovornosti in moralne dostojnosti. Kljub nasprotnim zahtevam s strani komunistov boljševiskega tipa in katolikov klerikalnega tipa.

Zadnja žrtev revolucionarnega nasilja je bil prav Janez Janša; toda žrtev, za katero smo vsi, tako nosilci kot nasprotniki obstoječega režima, vedeli, da je izsiljena. Ne da bi bil Janša nedolžen. Vendar pa ga oblast zaradi tistega, za kar se je v konfliktu z oblastniki zavzemal, ne bi smela, če bi upoštevala temeljne človekove pravice, vtakniti v zapor. To se je vedelo. To je vedela tudi slovenska oblast; ne pa Oblast na Slovenskem, ki je bila faktično, kljub drugačnim proklamacijam, nad slovensko oblastjo- oblastjo ne samo z omejeno suverenostjo, marveč, ko je šlo zares (ko se je odločalo o izrednem stanju) »oblastjo« brez suverenosti. Tako brez, da v vojaškem procesu zoper Janšo niti uporabe slovenščine ni mogla izprostiti, kaj šele ukazati. V Odboru za varstvo človekovih pravic smo se tega zavedali, zato od slovenske oblasti, potem ko nam je postalo jasno, da ni sposobna slediti naši zahtevi, naj se vendar že obnaša kot (suverena) oblast, nismo terjali drugega kakor to, da naj prizna svojo nemoč in nam pusti, da sami po svoje zberemo vse slovenske moči in jih strnemo v odpor zoper jugoslovansko partijsko oziroma armijsko nadoblast. Pustili so namne takoj ali naenkrat- marveč tako, da so korak za korakom popuščali pred našimi zahtevami po unavzočenju temeljnih človekovih pravic in državljskih svoboščin, nazadnje tudi pred našo zahtevo po slovenski osamosvojitvi.

S tem, da slovenska oblast ni pristala ne na aretacijo nekaterih avtorjev *Prispevkov* ne na likvidacijo *Odbora*, je sostkala tisto osnovno mrežo zaupanja, ki nam je nato omogočilo dogovarjanje z njo. To je sporazumevanje o ključnih vprašanjih demokracije kot parlamentarne demokracije in o slovenski samostojnosti kot nacionalni suverenosti. In čeprav sta bila Kučan in Pučnik v času volitev huda nasprotnika, je dejstvo, da Pučnik in Kučan drug drugega nista imela ne za političnega ne za osebnega sovražnika, omogočilo končno soglasje, končni medstrankarski sporazum o plebiscitu. Vmes pa se je kot nujni, nezaobidljivi pogoj tiste slovenske enotnosti, ki je omogočila osamosvojitve, našo avtokonstitucijo kot nacije, kljub vsem nasprotovanjem z leve in desne, dogodil akt narodne sprave. Le simbolne, toda za začetek je bilo to dovolj- namreč kot akt nove, pozitivne orientacije večine političnih sil oziroma skupin v Sloveniji.

Pod komunistično vladavino je oblast vsakemu oporečniku zmeraj znova oponešla, da je zmožen le negativne kritike, ni pa sposoben nastopiti s pozitivnim programom. To je bil seveda povsem sprevržen, docela ciničen očitek, saj bi bil vsak pozitivno formuliran program s strani Partije takoj proglašen za sovražno dejanje, za dokaz, da je razredni sovražnik znova na delu. Od te formule je Zveza komunistov Slovenije najprej odstopila (faktično, verbalno še vedno ne) prav ob *Prispevkih za slovenski nacionalni program* in ob *Tezah za Ustavo Republike Slovenije*. Le odstopila pomeni, da ni nastopila z običajnimi represivnimi ukrepi. Tako se je obnašala tudi v odnosu do *Odbora za varstvo človekovih pravic*. Zato se je v Sloveniji postopoma lahko oblikovala posebna vrsta enotnosti: najprej kajpada enotnost 's pridržki', torej s preostanki ideološko razredne, boljševiške negativitete v sebi, ob vseslovenskem skupnem cerkveno-kulturno-državnem dejanju v Rogu pa se je enotnost prevesila in sicer je vzniknila enotnost 's presežkom', s pravno pozitiviteto v sebi.

c) Podvinska ustava (avgust 1990)

Pod vplivom vzpostavljanja pra-vrednot, ki jih danes poznamo pod imenom vrednote svetovnega etosa in smo jih pri *Novi reviji* vztrajno zagovarjali že od začetka osemdesetih let naprej, se je začela širiti nova duhovna atmosfera na Slovenskem. Do teh vrednot, med katerimi so ključne svetost življenja, posvečenost mrtvih, človekovo dostojanstvo in zlato pravilo, smo se dokopali prek Kocbekovih konceptov »svete jeze« in »blažene krivde« ter Pirjevčevih konceptov »svete žrtve« in »ljubezni za nič«, povzetih v spisu *Krivda in greh* (1983) Spomenke Hribar. Oporo smo po eni plati dobili v Heideggrovem filozofskem konceptu »pustiti biti«, po drugi plati v izvornem krščanstvu, katerega odmev, čeprav zelo šibak, se je ohranil tudi v slovenskem katolicizmu. Ko je slovenski komunizem na te vrednote, ki smo jih zapisali tudi v preambulo *Tez* in *Delovnega osnutka Ustave Republike Slovenije*, vsaj pogojno pristal, se je, čeprav ne povsem zavestno, v bistvu odpovedal samemu

sebi, se pravi, ideologemoma »razredni boj« in »razredno sovraštvo«. S tem pa tudi tistemu, s čimer je med okupacijo povzročil slovensko državljansko, bratomorno vojno, po okupaciji pa opravičeval svoj revolucionarni teror. Brez preloma na Rogu julija 1990, brez radikalnega premika od sovraštva k spravi, nikakor ne bi moglo priti do tiste enotnosti, ki je konec leta 1990 ponesla osamosvojitveni plebiscit.

Vendar sprejemanje ustave ni šlo po predvideni poti; razglasitev, ki naj bi se po dogovoru pri Bučarju v Bohinju 1. maja 1990 zgodila najkasneje konec leta, takoj po potrditvenem referendumu 23. decembra 1990, se je po sicer izredno hitrem oblikovanju podvinske ustave konec avgusta 1990 postopoma vse bolj odmikala. Glavni razlog so bila nesoglasja okoli preambule, ki je skozi vse osnutke od *Tez naprej* ostala nespremenjena skupaj z najbolj spornim začetkom »Zavedajoč se svetosti življenja...«. Najprej se je zataknilo že na Predsedstvu, ki je poldrugi mesec (od konca maja do srede julija 1990) pripravljalo Predlog o začetku postopka za sprejem Ustave Republike Slovenije. V ta namen je organiziralo nekaj posvetovanj na podlagi Demosove ustave; na posvetu o preambuli je Milan Kučan ob »pravni podpori« Ribariča že nastopil zoper omembo »svetosti življenja« v preambuli. Zato se je odstavek o preambuli v *Predlogu* nazadnje glasil:

»Na začetku velja zapisati uvodno besedilo, ki naj uvede normativni del ter ga legitimira na osnovi temeljnih socialnih in kulturnih vrednot, ustavne tradicije in novih znamenj časa. Izhaja naj iz sodobnega razumevanja življenja, po katerem človek ni gospodar, marveč dedič življenja. Pomeni tudi, da imajo človekove pravice svoje naravne meje ter da varstvo naravnega okolja in kulturne dediščine ni le državljanska pravica, ampak tudi dolžnost vseh in vsakogar. Na ravni posameznika se sodobno razumevanje življenja izraža skozi dostojanstvo človeka kot naravnega, družbenega in duhovnega bitja. Ustava naj izhaja iz tudi iz temeljnih pravic in svoboščin, temeljne pravice naroda do samoodločbe in iz dejstva, da smo Slovenci z lastnimi močmi izoblikovali svojo narodno samobitnost in uveljavili svojo državnost« (Peter Jambreč, *Ustavna demokracija*, str. 397).

Odstavek povzema od stavka do stavka mojo preambulo iz pisateljske ustave in njeno filozofsko utemeljitev, izpušča pa ključno uvodno sintagmo »svetost življenja«. Zanimive so zadnje tri besede odstavka, ki pričajo, da sestavljalci odstavka tudi na tej točki niso povsem razumeli mojega besedila. Kajti besede »uveljavili svojo državnost« se ne nanašajo na že doseženo dejstvo, saj predstavljajo pomenško povratno zanko, se pravi, začele naj bi zares veljati šele v trenutku razglasitve nove ustave, torej ustavnopravne slovenske državne suverenosti. Razen v vseskozi isti preambuli tega preskoka iz nedržavnosti v državnost ne navajata ne pisateljska ustava, ki se sklene z besedilom pod naslovom OBČINA, ne Demosova ustava, ki se sklene z besedilom pod naslovom USTAVNO VARSTVO; šele v podvinski ustavi se 164. člen, ki se ne ujema s 164. členom Demosove ustave, začne z besedami: »Z raz-

glasitvijo te ustave postane Slovenija samostojna država...«, kar povratno verificira besede »uveljavili svojo državnost« iz tedaj še zmerom iste *Preambule*.

Kljub razhajanju z Milanom Kučanom in kljub temu, da sta predlog Predsedstva sooblikovala Peter Jambrek in Lojze Ude kot koordinatorja pri pisanju predloga, sem v Podvinu uspel ponovno uveljaviti zapis *Preambule* v nespremenjeni obliki. Tako je prišla že več ko dve leti oblikovana *Preambula* tudi v uradni skupščinski Osnutek Ustave Republike Slovenije, toda zdaj so proti svetosti življenja nastopili »liberalni demokrati« in »krščanski demokrati«, povsem nepričakovano pa tudi »zeleni«, med katerimi je bil najbolj zadržt nasprotnik Leo Šešerko.¹ Ključna pa je bila intervencija katoliške cerkvene hierarhije, ki je prek Antona Stresa² kot predsednika Komisije za pravičnost in mir v posebnem pismu, naslovljenem na vse župnike, tudi zavrnila svetost življenja, in sicer s prestižno klavzulo, da to ni njihova svetost življenja, marveč svetost življenja iz nekega drugega, nekatoliškega kroga.

1 Danes je ime Lea Šešerka skoraj povsem izginilo iz javnosti. Tudi pred zmago Demosa je bilo skoraj neznano. Tik pred prvimi svobodnimi in poštenimi volitvami aprila 1990 je Šešerko vstopil v stranko »zelenih«, se prebil v njeno vodstvo in se skupaj s stranko vključil v Demos. Po zmagi Demosa je zaradi relativne teže »zelenih« uspel izsiliti svoje imenovanje za podpredsednika Peterletove vlade, obenem pa tudi za člana skupščinske komisije, v kateri si je kot poslanec izbral vodenje prav podkomisije za preambulo. V njej pa je vseskozi ostro nastopal zoper sintagmo svetost življenja v njej. V popolnem nasprotju s siceršnjo ideologijo »zelenih«. Kako je lahko prišlo do tega? Šešerko je postal docent na tedanji Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo (sedanji Fakulteti za družbene vede) po moji odstranitvi iz pedagoškega procesa, namreč po sklepu oz. nalogu CK ZKS. Bil je torej preverjen partijski kader, kar je dodatno potrdil s tem, da je postal tudi vodja varnostno obveščevalnega odbora »Nič nas ne sme presenetiti« na fakulteti. Še leta 1989 je ob predstavitvi knjige Slovenska državnost na fakulteti to mojo knjigo, na katero sem oprl svoje sodelovanje pri pisanju pisateljske ustave, napadel kot knjigo, po kateri naj bi Slovenija postala »čoškova« Romunija, če bi se uveljavila njena izhodišča. Potem pa je 1. dec. 1989 v slovenski politiki prišlo do obrata. Ministrstvo za notranje zadeve je prepovedalo »srbski miting Resnice« v Ljubljani, začelo se je obnašati v smislu slovenske nacionalne zavednosti, služba državne varnosti (bivša Udba) pa je začela prek nekaterih svojih sodelavcev nastopati že kar nacionalistično. Tedaj je tudi Šešerko – ob splošnem presenečenju vseh, ki smo ga poznali – napadel kar Miloševića in začel skupaj z nekaterimi drugimi znanimi ultrakomunisti iz »zelenih« podpirati Demos. Iz več razlogov jih nismo mogli zavrniti, toda obenem smo si nakopali za vrat skupino, za katero nismo nikoli vedeli, kaj lahko pričakujemo od nje in kdaj nam utegne s svojih nekdajnjih pozicij skočiti v hrbet. Kakor nam je skočil Šešerko s svojim vodenjem ustavne podskupine za preambulo. Skupaj z Antonom Stresom sta povzročila, čeprav neodvisno drug od drugega, da se je ustavna razprava začela podaljševati v nedogled, tako da se je bilo v zvezi z osamosvojitvijo navsezadnje treba zateči k plebiscitu.

2 Tudi Anton Stres je bil član ustavne podkomisije za preambulo; v tej vlogi tudi potem, ko je odstopil od svojega izrecnega zavračanja svetosti življenja, ni nič naredil, da bi ta vendarle ostala v preambuli. Sicer pa že Majniške deklaracije ni podprl, marveč je sodeloval pri pisanju režimske Temeljne listine- vse v čast in slavo RKC.

2. Skupščinski zapleti z osnutkom Ustave Republike Slovenije³

Anton Stres je v intervjuju *Ni vse enako dobro ali enako slabo. Ne strinjam se s tem, da je več resnic* (Dejan Pušenjak, Delo-Sobotna priloga 22.12. 2007, str. 6-8) na navedbo, da je, če izhajamo iz trditev Tineta Hribarja, prav on na začetku devetdesetih let znova vpeljal »kulturni boj v Sloveniji z zahtevo po ločitvi duhov«, odgovoril:

»To večkrat ponavlja. Mislim, da vem, kam meri. Šlo je za debato o tem, ali naj v preambulo slovenske ustave pride izraz svetost življenja. Tedaj sem v nekem predavanju na teološki fakulteti, ki sem ga imel za krščanske intelektualce, problematiziral izraz svetost življenja. Takoj bi bil za izraz svetost človeškega življenja, denimo, svetost življenja nasploh pa se mi je zdela problematična. Za tisto predavanje sem si na nekaj papirjev napisal koncept in po predavanju je nekdo pristopil k meni in vprašal, ali lahko dobi te papirje, in sem mu jih dal. Po tem so ti fokokopirani ali prepisani papirji začeli krožiti med ljudmi. To seveda niso bili nikakršni tajni dokumenti ali kaj podobnega. Kak teden po tistem predavanju sem svoje zapiske temeljito predelal in v *Družini* objavil tekst z naslovom *Moralni problemi na robu slovenske ustave*.

Gospod Hribar je najprej dobil v roke tisti tekst, ki je krožil med ljudmi, in bil je zelo razočaran nad njim. Napisal je zaskrbljeno pismo nadškofu Šuštarju. Preden pa je svoje pismo odposlal, je dobil v roke *Družino* in tam je isti tekst našel v novi verziji. Ta objavljena verzija, za katero seveda veliko bolj stojim kot za zapiski koncepta za predavanje, pa se je gospodu Hribarju zdela bolj sprejemljiva. Dolgo pismo nadškofu Šuštarju je napisal 20. novembra 1990, na koncu tega pisma pa je dodal pripis 22. novembra istega leta: *Ker sem moral napraviti kopiji, sem se na srečo zamudil z oddajo pisma, tako da sem medtem že pregledal zadnjo številko Družine s priložo izpopolnjenega Stresovega besedila, v katerem se 19. odstavek končuje z naslednjo mislijo: **Kolikor pa bi se velika večina naših državljanov vendarle zedinila okrog besedne zveze (svetost življenja-op. av.) in bi jo razumela kot poziv k spoštovanju sočloveka in odgovornemu ravnanju z naravo, ni nobenega razloga, da bi kristjani tako razumljeni svetosti življenja nasprotovali.** To je povsem drug ton, ki me pomirja in mi daje nova upanja.*«

Res; v zraku bi obviselo le vprašanje, zakaj je Stres sploh začel sovražno kampanjo zoper *svetost življenja*, saj od vsega začetka ni imela drugega pomena od tega, kakor ga je Stres razložil in ki da mu sploh ni nasprotoval; še več, celo zavzel naj bi

³ Leta 2001 je v treh zvezkih izšel izbor gradiv Komisije za ustavna vprašanja (1990-1991) z naslovom *Nastajanje slovenske ustave I-III (urednika dr. Miro Cerar in Gorazd Perenič)*, Državni zbor Republike Slovenije, ki pa žal ne vsebuje začetnih ključnih diskusij iz leta 1990; od strani 233 naprej je v poglavju *Preambula na nekaj straneh* podan le sklepni del razprave s prvo datacijo 22. 5. 1991.

se zanj, če bi bila za to »velika večina«. Vendar se v resnici ni in zato je njegovo nadaljnje izvajanje zavajajoče:

»Na podlagi takega zaključka pisma, ki mi ga je poslal v vednost, sem menil, da je zadeva zaključena. Šele nekaj let po tem je gospod Hribar začel prikazovati stvari tako kakor danes. Menim, da mi dela krivico, a proti temu pač ne morem nič.

Imam pravico ne strinjati se z določenim stališčem in to tudi povedati in zaradi tega še nisem zastopnik ločitve duhov.«

Sklep je silogistično samoumeven, le v nasprotju s poprej povedanim, saj je po vsem navedenem očitno, da je Stres terjal pravico do nestrinjanja z nečim, s čimer se je navsezadnje strinjal, kar pa je čisto protislovje. Poleg tega ni res, da bi jaz šele nekaj let po tem (po 20. novembru 1990) začel prikazovati stvari tako kakor danes. V manj ko letu dni (oktobra 1991) sem v spisu *Začetek in konec Demosa* (Nova revija, št. 116) stvari tudi javnosti pokazal v pravi luči. To se je zgodilo torej tik pred sprejetjem Ustave Republike Slovenije (23. decembra 1991), ko sem že vedel, da svetosti življenja ne bo v njeni preambuli in sem ugotovil, da je šlo pri Stresu najprej za napad v stilu kulturnega boja, nato pa za potegavščino, za navidezno prekinitev ločevanja duhov na Slovenskem. Navidezno, kajti kljub Stresovemu naknadnemu verbalnemu zavzetju za svetost življenja, ta realno ni naredil ničesar, da bi bile negativne posledice njegovega prvotnega besedila odpravljene.

Krščanska demokracija s Peterletom na čelu je do konca vztrajala, da svetost življenja ne spada v preambulo; iz ustavnega teksta je torej izrinila to sintagmo, z njo vred pa še dostojanstvo človeka, na katero se zdaj RKC tudi tako rada sklicuje. Tudi, kajti tudi svetost življenja je, ko jo je papež Janez Pavel II. sredi devetdesetih let spravil v obtok, nenadoma postala nadvse priljubljen slogan med slovenskimi katoličani. Ko navajam, kako je predvsem krivda Antona Stresa, da svetosti življenja in dostojanstva človeka nimamo v preambuli slovenske ustave, mu torej ne delam nikakršne krivice. Čas bi že bil, da si resno izpraša svojo vest in se, krščansko rečeno, pokesa zaradi grešne zmote, v katero je pred leti zapadel. Kar precej pokore bo moral Stres vzeti nase, da bo zadostil vsem pogubnim posledicam, ki jih je povzročila negativna kampanja zoper svetost življenja in človekovo dostojanstvo.

Vendar se kulturni boj, ki ga je začel Anton Stres - zaostrila⁴ pa sta ga, ob sklice-

4 V zadnjem času pa se na čelo klerikalnega kulturnega boja postavlja Jože Krašovec. *Mojzesov masaker, zločinski pomor več tisoč judovskih sonarodnjakov v imenu pravovernosti oz. edino pravega Boga, pomor, primerljiv s komunističnim pomorom Slovencev po koncu 2. svetovne vojne, ne le upravičuje za nazaj, ampak ga postavlja tudi za zgled vnaprej: »Ko se je Mojzes s tablamii postave vrnil z gore, se je zgodila korenita zgodovinska prelomnica, ki za vse čase označi vsebinsko razmerje med kulturo in religijo. Medtem ko je Mojzes na Sinajski gori prejemal postavo in ni smel zreti v sveto Božje obličje, je ljudstvo, ki ga je po Božjem naročilu izpeljal iz Egipta, izdelalo boga po svoji podobi. Nastalo je zlato tele, ki ponazarja celoto osebne in kolektivne kulture, ki ni vredna oznake 'kultura', kaj šele oznake 'religija'. Duhovno ozračje*

vanju na Jezusove besede, da ni prinesel miru, ampak meč (Mt 10,34), duhovnika in teologa Janez Juhant in Ivan Štuhec (»moralni teolog«) - ni nanašal samo na svetost življenja in človekovo dostojanstvo. Že iz začetka mojega pisma nadškofu dr. Alojziju Šuštarja, ki vsebuje tudi najbolj sporni stavek iz Stresovega predavanja, razposlanega po župnijah, je razvidna širina in globina militantne konfrontacije oz. diferenciacije:

»Spoštovani gospod nadškof, dr. Alojzij Šuštar, doslej sem v javnosti vztrajno zanikal, da bi se po zmagi Demosa začel na Slovenskem uveljavljati politični klerikalizem. Po tem, kar se je zgodilo včeraj, tega ne bom mogel več početi. Vsaj tako odločno ne.

Bil sem povabljen v manjše slovensko mesto na razpravo o ustavi. Ljudi ni bilo pretirano veliko. Njihovo število se je povečalo, ko je v dvorano vstopil človek srednjih let, za njim pa še kakih deset fantov in deklet. Sprva sem mislil, da gre za kakega učitelja. Po desetih minutah razprave, ki se je tako kakor v večini primerov začela z razpravo o preambuli, se pravi o sintagmi »svetost življenja«, je ta človek srednjih let vstal, se približal odru in dejal, da mora žal oditi, ker ima verouk. Predsedujočemu pa je izročil pisno poslanico. Nato je zapustil dvorano, za njim pa so šli lepo po vrsti tudi že navedeni fantje in dekleta. Ne vem, ali je šlo za demonstrativni nastop ali ne, vsekakor pa takšno obnašanje ni nekaj naravnega oziroma običajnega.

Še bolj sem bil pretresen, ko sem prebral dokument, ki je bil izročen predsedujočemu. Ta dokument poleg drugega izrecno zavrača 'svetost življenja', češ da gre za 'panteistično in pogansko' zadevo, sklep pa je naslednji: **Kristjani ne moremo pristati na ustavno legitimiranje neke nove anti-krščanske ideologije.** Od kod župnik (ali kaplan) ve, da se za sintagmo 'svetost življenja', ki je sama na sebi tudi krščanska, skriva **antikrščanska ideologija?** In od kod naj bi to vedeli tisti, ki naj bi poslanico podpisali, saj se končuje z besedo 'Podpisi'. In kdo naj bi bil nosilec te anti-krščanske ideologije?

je pričalo, da je šlo za očitno znamenje anti-kulture in anti-religije. Sledila je radikalna sodba, ki je za vse čase simbolno določila mejo med kulturo 'po meri človeka' in razodeto religijo. Izhod iz Egipta, razodetje postave na Sinaju in sodba nad odpadniki ob zlatem teletu so dogodki, ki določajo vsebino svetopisemske religije. Vsebinska teha dogodkov pa je veliko bolj daljnosežna, kakor se morda zdi na prvi pogled. Ti dogodki pomenijo prelom z avtonomno kulturo narodov, nekompromisen spopad z njo, torej neizbežen kulturni boj, in neprestano stremljenje po izhodu iz stanja kulture, ki jo določajo avtonomna in zato bolj ali manj sprevržena človeška merila« (Vojna, mir in zgodovinski spomin v Svetem pismu; v Religija in nasilje, FDV in Revija 2000, Ljubljana 2008, str. 236-237). Žal gre za patološki napad na vsakršno sožitje, ki ni v skladu s povsem določeno religijo (v tem primeru ne samo psihopatsko, ampak tudi sociopatsko), za napad na moderno avtonomno moralo, za napad na dialog med civilizacijami, itn. Kulturni boj, brezkompromisen in brezobziren »krščanski« spopad zastopa Krašovec na enak način kot džihadisti; zato ni naključje, da ima ta in takšen »kulturni boj« za »sveto vojno«.

Ko so v zadnji fazi priprav osnutka ustave v skupščinski ustavni komisiji krščanski demokrati predlagali, da se 'svetost življenja' iz preambule umakne, sem bil nekaj časa prepričan, da gre za nesporazum oziroma da so ta predlog izoblikovali po naključju na sestanku, na katerem so prevladovali tradicionalisti. Izkazalo se je, da ni tako. Nekaj dni za tem mi je eden od kristjanov izročil dokument interne narave (bržkone ni tajen, bolje pa bi bilo, da bi bil javen, tj. objavljen), ki ima naslov *Moralni problemi na robu slovenske ustave*, podpisal pa ga je prof. dr. Anton Stres. V njem lahko preberemo naslednji, 11. odstavek:

'Paradoks pa bo v tem, da bodo številni kritiki izraza **svetost življenja** mislili, da je to nova klerikalizacija, da za tem stoji katoliška Cerkev, pa ne bodo vedeli, da izvori sploh niso pri njej, temveč na strani tistih, k so izrazito necerkveni, če že ne proticerkveni. Zagovorniki **svetosti življenja** bodo morda upali, da jih bodo kristjani, ki priznavajo svetost Boga in svetost človekovega življenja, podprli. Med kristjani pa bodo taki, ki se bodo zavedali, da gre za izrazito nekrščansko ost, pa (bi) podpora tej sintagmi lahko pomenila podporo ustavnemu uveljavljanju nove slovenske ideologije v uradno in vseslovensko ideologijo. Ta ideologija pa ni v skladu s tistim, kar je osnovno sporočilo krščanske vere, da je vendar Bog edini svet in vir vse svetosti. Po njem in zaradi njega je v nekem smislu sveto človeško življenje, saj je človek ustvarjen po božji podobi. Narava pa je izročena človekovemu odgovornemu upravljanju.'

V predhodnem, 10. odstavku govori Stres še o 'antikrščanstvu', o 'ozkem krogu filozofije' (ker ta krog ni poimenovan, ostaja anonimen), o 'hudi krvi', itn. Stres ni izrecno proti sintagmi 'svetost življenja', ni proti njeni vsebini, vendar razpravo o **stvari sami** takoj prenese na drugo raven, na raven vprašanja, **kdo je zadaj**, kdo stoji za izpostavljeno sintagmo.

S tem smo pri izviru pristranosti (partijnosti), nenačelne obravnave stvari same, v obravnavani zadevi na izvoru duhovnega klerikalizma. Od njega pa je, to že nekaj časa ponavljam, le korak do političnega klerikalizma. Menim, da takšen korak predstavlja ravnanje župnika, ki sem ga opisal na začetku pisma, deloma pa se kaže tudi v povezavi Stresovega dokumenta in nastopanjem krščanskih demokratov. V župnikovem dokumentu ni nobenega priznanja 'svetosti življenja' več, vsa Stresova razlaga je izpuščena, iz nje so povzeta le mobilizacijska gesla, splošni ton pa je napadalno obtožujoč: Kdor ni z nami, je proti nam. Je nosilec anti-krščanske ideologije.«

Dodatno redigirani in v *Družini* objavljeni Stresov dokument se bistveno ne razlikuje od interno krožečega besedila, le nekoliko popustljivejši je. Ker sem še računal na cerkveno soglasje z osnutkom ustavne preambule, sem kljub temu pozdravil

sklepno, naknadno dodano Stresovo zagotovilo (?)⁵, da »ni nobenega razloga, da bi kristjani« nasprotovali svetosti življenja, razumljeni »kot poziv k spoštovanju sočloveka in odgovornemu ravnanju z naravo«. A tudi tokrat zaman. Sproženi plaz je drvel naprej. Lojze Peterle, predsednik krščanskih demokratov, je slej ko prej zavračal svetost življenja. Zavračanje pojasni (Delo, 29. december 1990) z besedami:

»Mislim, da bi spadalo v ustavo samo tisto, kar je nedvoumno in lahko sprejemljivo za vse, ki jih ustava zadeva. Mislim, da mora biti v ustavi čim manj takega, kar lahko omogoča dvoumne razlage. Žal mi je za prijatelja Hribarja, vendar mislim, da bi nam bilo lažje, če tega ne bi bilo notri; čeprav po drugi strani njegov predlog razumem.«

Po kateri strani? In po kateri plati se lahko odrečemo svetosti življenja kot eni od štirih pravednot svetovnega etosa?

Stres je na moja opozorila reagiral nadvse ostro, na Peterletovo zavračanje svetosti življenja pa ni imel, vsaj ne javno, pripomb. Torej je črtanje svetosti življenja iz ustave kljub siceršnjemu leporečju dejansko podpiral še naprej. Medtem ko je bil nadškof v svojem odgovoru na moje pismo zelo prijazen, mi je Stres v svojem pismu skrajno razburjeno in zelo jezno odgovoril takole:

»Me je pa zadnje pismo, ki sem ga prejel, pripeljalo do tega, da sem javno na predavanju izjavil, da se rajši javno izrečem za klerikalizem, se izjavim za odločnega klerikalca in začnem zagovarjati klerikalizem, kot pa da bi se moral stalno braniti, da to nisem.«

In tako se je zgodilo. Na verbalni, izrecni ravni niti ne, pač pa vsebinsko: z vse večjimi zahtevami do države in vse močnejšimi napadi na civilnost oziroma laičnost slovenske družbe. V dokaz tega si je treba ogledati le Stresove tekste, najprej do konkordata z Vatikanom, od tega naprej pa na poti do predvidenih subkonkordatov v zvezi s šolo, vojsko, policijo, itn.⁶

5 Vprašaj je upravičen, kajti Stres v podporo svetosti življenja in človekovega dostojanstva nato dejansko ni naredil ničesar. Tudi v podskupini Ustavne komisije, podskupini za preambulo in splošne določbe besedila nove slovenske ustave, v katero sva bila vključena kot edina ustavna strokovnjaka za navedeno temo, ne.

6 V obravnavanem intervjuju je bila spodbudna le Stresova izjava v zvezi s svežnjem »vojnih zakonov« v parlamentu: »Prepričan sem, da še posebno pri takih stvareh nima smisla nobene zakonske rešitve vsiliti s preglasovanjem večine. Take reči lahko urejamo samo s soglasjem.« Ali je potemtakem za Janševimi izpolnjenimi obljubami o nepreglasovanju stala vsa slovenska RKC (ne samo Stres)? In zakaj? Se tako, kot pri zakonu o stoodstotnem financiranju privatnih šol, predvsem katoliških, RKC boji referendum ali celo tega, da zakon že v parlamentu ne bi bil izglasovan? Če katoliški verniki glasujejo proti klerikalni politiki cerkvene hierarhije, konkretno, če ne glasujejo za nekoga, ki ga imajo za klerikalca, potem to kajpada ni napad na RKC od zunaj, marveč gre za notranji odpor cerkvenega občestva. Stresova nenehno ponavljajoča se taktika je, da vztrajno zamegljuje razmerje med katoliki in klerikalci, se nenehno sklicuje na več ko 70% katoliških vernikov, obenem pa zamolči, da jih je le nekaj čez 10% slepo, čredniško vdanih klero-katolicizmu, klerikalcev z zavestno ideologijo pa bržkone niti 1% ne.

Prikazani dogodki so pokazali, da ustave do 23. 12. 1990 ne bo moč sprejeti. Kajti France Bučar, ki je tudi vztrajno, tako rekoč trmasto branil svetost življenja, je kot predsednik skupščinske ustavne komisije razpravo na komisiji, potem ko smo prišli do konca vseh členov, zmerom znova začel s Preambulo, kar nas je, v povezavi s problemom splava, tudi zmeraj znova vračalo na začetek. Danes sumim, da so nekateri, med njimi emigranti iz Peterletovega cerkvenega okolja in bivši zvesti partijski služabniki iz Šešerkove skupine »spor« o svetosti življenja namerno uporabili, da bi sprejem ustave, s tem pa tudi slovensko osamosvojitve, čim bolj zavlekli. Vsekakor je dva meseca pred koncem leta 1990 postalo povsem jasno, da se bo od ustavne poti osamosvajanja treba posloviti in uporabiti drugo, neposredno referendumsko, natančneje, plebiscitno pot.

Ob teh navedbah pa je treba biti zelo precizen. Ni bil vsak »referendum« tedaj dejansko mišljen kot ustavni referendum (socialisti so npr. predlagali le nekakšen poizvedovalni referendum), pa tudi vsak »plebiscit« (npr. »plebiscit« iz Jambrebove pobude s konca oktobra 1990, katere dokument je objavljen v 300. št. *Nove revije*, str. 78) ni bil pravi plebiscit, plebiscit, o katerem govorimo danes. Odločitev za nepovratno odločitveni plebiscit, osvobojen naveze na sprejem ustave, je 'padla' dobesedno na 10. november 1990 opoldne v Poljčah, po mojem razgovoru s Pučnikom, Bučarjem in Janšo, in sicer na podlagi dan starejšega dogovora z Jambrekom, da skupaj z Jerovškom to predlagamo na samem zasedanju Demosovega poslanskega kluba.

V uvodu k *Dokumentom osamosvojitvenega plebiscita* sem na podlagi dokumentacije zato zapisal (*Nova revija*, št. 282-283, Forum, str. 3), da so Slivnikovi dramatični opisi v *Stotih dneh osamosvojitve*, oprti na Jambrebove izjave, večdnevnega skrajno napetega, tako rekoč zarotniškega dogajanja (Jambrebovega mednevihtnega srečanja v avtu s Pučnikom pred ustavnim sodiščem, itn.) pred plebiscitom zavajajoča vzvratna projekcija. Na podlagi dokumentov je bil to zdaj (300. številka *Nove revije*) prisiljen priznati tudi Jambrek:

»Hribarju sem hvaležen za ta pričevanjski podatek oziroma dopolnilo, ki je ušlo iz mojega spomina in iz mojih zapiskov. Ko prebiram svojih *Sedem točk za suverenost*, ki so bile objavljene v *Delu* v torek, 13. novembra, ugotavljam, da v resnici vsebuje naslednjo predlagano formulacijo plebiscitnega vprašanja: *Ali naj postane Slovenija na dan tega plebiscita neodvisna in suverena država, ki ni združena v SFRJ?* Prva plebiscitna pobuda – tako kot je bila formulirana v ponedeljek, 29. oktobra, je bila torej do sestanka in na sestanku v Poljčah vsaj časovno precej radikalizirana, po vsebini pa osiromašena za ustavno podlago. Datum ustanovitve suverene države je bil namreč premaknjen z negotovega 'dne razglasitve nove ustave' na sam 'dan tega plebiscita'. Po Poljčah si je vlada vzela še en konec tedna časa za premislek o osamosvojitvenem roku...« (str. 80).

Drugače rečeno, prva, Jambrekova ustavno »plebiscitna« pobuda, je padla v vodo in predlagan je bil plebiscit povsem novega tipa, to je osamosvojitveni plebiscit, ločen od že izkazane pogubne ustavne naveze, toda striktno vezan na rok, na 1. maja v Bohinju dogovorjeni datum 23. 12. 1990. Seveda je odločitev za plebiscit, katerega rezultat je potrdila *Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije* z dne 25. julija 1991, potem dodatno zavlekla razpravo o Ustavi Republike Slovenije. Sprejeta je bila šele čez leto dni, veljati pa je začela z objavo v Uradnem listu RS (št. 23-1409/91-1) z dne 28. decembra 1991.

3. Primerjava med preambulama pisateljske in obstoječe ustave

Večina teksta preambule pisateljske ustave (1988) je povzeta tudi v obstoječi Ustavi Republike Slovenije (1991). A je nekaj ključnih besed oziroma besednih zvez zdaj izpuščenih oziroma zamenjanih z drugimi. Do tega je prišlo zaradi treh dejavnikov, ki jih bom prikazal vsakega posebej: a) zaradi katolicističnega dogmatizma oziroma prestižnostnega klerikalizma; b) zaradi liberalističnega ludizma; in c) zaradi pravniškega pozitivizma. Čeprav imajo ti trije dejavniki različna porekla in različne cilje, so se navsezadnje združili v skupnem rezultatu: v zanikanju oziroma spregledu svetosti življenja in človekovega dostojanstva, v opustitvi razlike med temeljnimi človekovimi pravicami in državljanskimi svoboščinami ter v zabrisu razlike med informativnim in performativnim. A pojdemo po vrsti- sledimo tekstoma obeh.

Prve besede, besede iz prve vrste preambule pisateljske ustave so se glasile:

Zavedajoč se svetosti življenja in človekovega dostojanstva...

Prve besede obstoječe Ustave RS pa se glasijo:

Izhajajoč iz Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije...

a) Katolicistični dogmatizem

Posledica katolicističnega dogmatizma, sovpadajočega s prestižnostnim klerikalizmom, je bila navidezno nerazumljiv napad sedanjega škofa Antona Stresa na svetost življenja. Ta napad ga je tako prevzel, da je spotoma spregledal tudi drugo ključno sintagmo: *dostojanstvo človeka*. V imenu kulturnega boja in težnje klero-katolicizma po zmagi v njem sta bila zavržena torej tako svetost življenja kot dostojanstvo človeka: dve od temeljnih vrednost svetovnega etosa, skupnega vsem svetovnim religijam.

Klero-katoliki, razen najbolj zadrtni kot je Jože Krašovec in njemu podobni, še danes zanikajo, da so prav oni sprožili ločitev duhov in s tem kulturni boj. Stresovo prekrivanje kulturnega boja, ki se je pod Janševo avtoritarno vlado in Šturmovim

ideološkimi ministriranjem transformiral v parlamentarni boj za klero-katoliško zakonodajo, je v intervju *Če bo Bog dal, bo Slovenija dobila tudi katoliško univerzo* (Dnevnik, 22. december 2007, str. 10-12) v zadnjem času najbolj razločno podprl pomožni škof Jamnik:

»Če je kdo človek dialoga, potem je to dr. Stres. Poznam ga že zelo dolgo, ločitev duhov je zadnje, za kar bi se zavzemal, ravno nasprotno, je človek dialoga in odprtosti, poleg tega, da je tudi velik filozof.«

To bi držalo le, če ne bi bila izhodišče dialoga podtikanja in zmerjanja, ki jih je deležen vsak, ki misli drugače od Stresa. Kajpada se spet nahajamo pred značilnim ideološkim kontekstom, z osnovnim elementom sprevrčanja cilja in sredstev. Vsak ideolog, pa naj bo teolog ali ne, za cilj razglašča enotnost duhov, edinost v duhu Cerkve, bi dejali teologi. Ali po Pavlu:

»Bratje, rotim vas v imenu našega Gospoda Jezusa Kristusa: vsi govorite isto in med vami naj ne bo razprtij. Med seboj se dopolnjujte v istem duhu in istem mišljenju« (1 Kor 1, 10-11).

Dokler pa te edinosti ni, je ločitev duhov dejstvo in če zaradi domnevne neosveščenosti (ki naj bi bila značilna za večino v komunizmu živečih) tega dejstva še ni, ga je treba proizvesti. Ločitev duhov je sredstvo, ki iz napačne enotnosti duhov, se pravi, iz enoumja vodi do prave enotnosti duhov. Edinosti duhov pa v tem kontekstu ni brez meča. Brez zareze v človeka, brez njegove razločitve na starega in novega človeka.⁷ Cilj torej posvečuje sredstva: pri doseganju katoliške edinosti je meč, je razrez oziroma ločitev duhov nekaj nujnega. A ker so temne sile, ker je Antikrist vselej na delu, se tudi sredstva faktično zmerom znova postavljajo pred Cilj. To pa pomeni, da Cilj in sredstva, Mir in meč pod tem obnebjem spadajo skupaj; zato Cilja ni mogoče soditi po njem samem, marveč po njegovi neločljivi odvisnosti od sredstev, uporabljenih za njegovo dosego. In dokler je tako, je teološka/ideološka odprtost do drugega in drugačnega človeka le navidezna, drugače rečeno, tudi sama uporabljana, natančneje, zlorabljana kot sredstvo. Od tod svetohlinstvo klero-katolikov, njihova neodpravljiva dvoličnost. Če si pravoveren oziroma podpiraš pravo vero, si naš, če pa ne, si od hudiča.

7 Po Jožetu Krašvcu iz leta 2008: »Jezusovo razumevanje Božjega kraljestva na zemlji, ki ni od tega sveta, je temeljno vodilo novozaveznega razumevanja Cerkve. Vloga svete vojne v starozaveznem smislu nima nobene osnove, dobi pa tipološko vlogo in pomen v razmerju do nasprotij na duhovni ravni. Skladno s tem najdemo predvsem v Pavlovih pismih veliko retoričnih mojstrov, ki izražajo naravo krščanskega prizadevanja za zmago nad zlom... Bistvo razodete religije je, da meja med svetnim in duhovnim ne gre predvsem med družinami, provincami in narodi, temveč sredi družine, sredi območja kulture tega ali onega naroda. Upor proti oboževanju kulture zaradi kulture in moči zaradi moči je neizprosna, za ceno življenja« (Vojna, mir in zgodovinski spomin v Svetem pismu; v Religija in nasilje, FDV in Revija 2000, Ljubljana 2008, str. 236-237). Upor je seveda sprenevedavi evfemizem za boj, za »sveto vojno« v tipološkem pomenu, ki z duhovne oz. kulturne ravni razdvajanja naroda lahko kaj hitro preskoči na realno raven in se pretvori v državljansko vojno.

Paradoks je, da v tem primeru pravzaprav ni potreben dialog, saj je edinstvo že tu, tam pa, kjer te vnaprejšnje edinstvo ni, pa dialog ni mogoč, saj tako njegovo izhodišče kot stičišče lahko tvori zgolj in samo naša vera, v konkretnem primeru krščanstvo oz. katolištvo. Obstaja zgolj in samo ena resnica: Resnica. Razprava je možna torej le o nesporazumih, o nerazumevanju oz. še ne doseženem razumevanju drugih, nikakor pa ne o skupnem soglasju, tj. o soglasju, celo o sobivanju resnic ne. Ker o vsem odloča Cilj, nobeno sredstvo nima svoje lastne vrednosti; je dobro ali slabo, a ne po samem sebi, marveč z vidika Cilja in njegovega zastopnika. Zato klerikalnemu teologu tudi svetost življenja sama na sebi ne pomeni nič; zanj je nekaj vredna le na obzorju pravovernosti. Ortodoksna svetost življenja ali pa nič. Ali kot je zapisal teolog Ratzinger, sedanji papež, niso vse božje zapovedi enakovredne. Prva mora slej ko prej biti prva, druge ji morajo biti podrejene, skupaj s peto zapovedjo o neubijanju, zato v skrajnem primeru Cilj, obramba prve vrednote upravičuje tudi takšno sredstvo, kot je smrtna kazen⁸: kdor zavrne Boga, ki je Življenje, je pravzaprav, preden smo po potrebi morda nekoliko pospešili njegov odhod na drugi svet, že naredil samomor. »Izberi življenje!« Ali pa te čaka smrtna kazen, če ne že na tem pa zagotovo na drugem svetu; namreč, kot tako imenovana 'druga smrt', ime večnega pogubljenja.

Kadar RKC govori o dialogu, ji zato ne gre za nič drugega kot za ohranitev in širitev njenih vplivnih območij. Bodisi za prostorsko ekspanzijo navzven, za katolizacijo še ne obvladanih prostorov sveta bodisi za rekatolizacijo, za globlje obvladovanje notranjega, duhovnega sveta ljudi v obstoječih pretežno katoliških družbah. V resnici sta potemtakem zanj nekaj drugotnega tako *svetost* življenja kot *dostojanstvo človeka*; zato z vidika RKC lahko še naprej ostaneta izbrisana tudi iz preambule slovenske ustave.

b) Liberalistični ludizem

V zvezi s slovenskim deklariranim oz. faktičnim ideološkim in političnim liberalizmom, se pravi z vulgo-liberalizmom, ne gre izgubljeni besed. Toliko manj, ker tudi njegovi najvidnejši zastopniki od Slavvoja Žižka do Metke Zupančič ne znajo razločiti med naravnim in pozitivnim pravom, torej tudi ne med ustavno preambulo kot etičnim delom ustave in drugim, tj. normativnim delom ustave.

Za liberalce kot vulgoliberalce je vse poljubno, vse je na razpolago, zato so jim vrednote, četudi gre za pra-vrednote človeškosti človeka, kot sta svetost življenja in človekovo dostojanstvo, samo v napoto. Posledica je, da ker so imeli v času ustavne razprave v letih 1990/91 v zvezi z etično svetostjo življenja pred očmi le normativni

⁸ RKC kljub nekaterim nasprotnim zagotovilom še zmerom pristaja, v nasprotju z zakonodajo EU, na smrtno kazen. Ne samo v Katekizmu katoliške Cerkve iz leta 1993, ampak tudi v njegovem Kompendiju iz leta 2006.

člen o splavu, ki da ga svetost življenja izključuje (v resnici le na napotitveno prostovoljni, *etični*, ne pa na zaukazano nasilni, *pravni* ravni), so bili proti njej. Spotoma pa so spregledali še človekovo dostojanstvo in tako na koncu skupaj s klerikalci končali v istem taboru. Liberalna demokracija se je spopadala s krščansko demokracijo in dosegla v kulturnem boju z njo glede splava zmago. Toda pravna prepoved prepovedi splava (ta ni istovetna z etično pravico do splava) je bila tako in tako zapisana, torej uveljavljena od pisateljskem ustave naprej; torej je bila naknadna zmaga, v katero pa so bile vložene vse sile, zgolj pirova zmaga.

c) Pravniški pozitivizem

Pravniški pozitivizem se je v razpravi o slovenski ustavi kot tudi v njeni končni verziji uveljavljal in se tudi uveljavil iz dveh razlogov. Zaradi pomanjkljivega pravniskega znanja večine naših pravnikov in zaradi zoževanja, kar je sicer povezano s prvimi, prava na pozitivno pravo. Dokaz ustavnopravne insuficientnosti oz. deficitnosti pravnikov, udeleženi v končni formulaciji Ustave RS, je že kar njen prvi stavek.

Treba je pogledati le v nemško ustavo, pa je takoj razvidno, da prvi stavek slovenske ustave ne spada v ustavno preambulo. Podatki, ki jih vsebuje stavek *Izhajajoč iz Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije*, so v nemški ustavi navedeni pred *Preambulo*; ta je izrecno zapisana, torej zaznamovana s tem nazivom, začne pa se takole: »Zavedajoč se svoje odgovornosti pred Bogom...« In prav v skladu s takšnim, ustavnopravno edino pravilnim začetkom (seveda po formalni, ne vsebinski plati), se je preambula pisateljske ustave začela s stavkom: »Zavedajoč se svetosti življenja in človekovega dostojanstva...«. Zoženo naslonitev na Boga v nemški ustavi je zamenjal sklic na sveto kot sveto: ne na sveto kot sakralno, ki je v temelju teističnih religij, marveč na sveto, ki je na izvoru vseh svetovnih religij (tudi izvornega budizma kot ateistične religije), torej v jedru vsakega, tako teističnega kot neteističnega, se pravi, predeističnega, ateističnega oz. post(a) teističnega človečnosti odnosa do človeškega življenja: najprej do človeškega, potem pa do življenja vseh živih bitij.

Vse to sem, sklicujoč se na slovenskega pesnika Gregorja Strnišo in francoskega misleca Claud Levy-Straussa, že razložil v *Filozofski utemeljitvi* (Gradivo, str. 44-49) pisateljske ustave in v *Razlagi Osnutka Ustave Republike Slovenije* (str. 16-17)⁹, zato

⁹ Objavljena je (bila) skrčena oblika razlage preambule v Osnutku Ustave RS. Izpuščeni so vsi navedki, tudi dodani naslednji del iz tipkopijsne variante, ki je bila podlaga razprav v okviru skupščinske ustavne komisije: »V zadnjem času (1. avg. 1990) smo v Delu (Znanje in razvoj) lahko prebrali Saganov poziv, ki ga je na pobudo ameriškega znanstvenika Carla Sagana sprejel na januarskem zasedanju v Moskvi Svetovni forum duhovnih in parlamentarnih voditeljev. Izjava vsebuje tudi naslednji odstavek: 'Mnogi od znanstvenikov po svojih izkušnjah čutimo globoko občudovanje in spoštovanje do vesolja. Vemo, da s tistim, kar imamo za sveto, navadno ravnamo bolj premišljeno in obzirno. Naš planetni dom naj velja za svetega.

tega na tem mestu ne bi ponavljal. Naj izpostavim le konkretno pravno-pozitivistično zavračanje ne samo vsebine preambule, ampak navzočnosti preambule v ustavi sploh. Takšno zasvojenost s pravniškim pozitivizmom je že v Podvinu izpričal Matvez Krivic in jo potrdil tudi z »ločenim mnenjem« v Osnutku Ustave Republike Slovenije (Poročevalec Skupščine RS in Skupščine SFRJ za delegacije in delegate, Ljubljana, 19. 10. 1990, str. 32):

»Preambula ni nujno potrebna (mnoge ustave je nimajo¹⁰ - npr. avstrijska, italijanska), zato naj se izpusti. Sklicevanje na *svetost življenja* je očitna paralela sklicevanju večine drugih ustavnih preambul na Boga (razen npr. ameriške, ki je koncipirana povsem posvetno: *Mi, ljudstvo Združenih držav...*; francoske, ki tudi govori samo v imenu ljudstva itd.) Koncept *svetosti življenja* je morda sicer res lahko **sprejemljiv** za religiozne in neregligiozne ljudi, dvomim pa, da je tudi v resnici že tako splošno **sprejet**, da bi se nanj lahko sklicevali (in morali sklicevati) pri usatvnem urejanju položaja ljudi v družbi, državne ureditve itd. Glede človeškega življenja naj bi bila njegova ustavnopravna izpeljava tudi prepoved smrtne kazni, toda gre za koncept svetosti vsakega življenja, ne le človeškega - tu pa konsekvence niso več povsem jasne. Pa tudi, če teh nejasnosti ne bi bilo in če bi bila ta ideja med ljudmi že splošno sprejeta, mislim da ne spada (nujno) v ustavo oz. *pred* njo kot njeno nadustavno legitimiranje. Z vprašanji svetosti naj se ukvarjajo religija, filozofija in etika, pravne norme o odnosih med ljudmi, pa čeprav najvišje – ustavne, pa naj spadajo v sfero posvetnega. Tudi ustavna preambula, če že mora biti, naj bo potem raje koncipirana povsem posvetno.«

Krivičevi kontra argumenti so torej enaki, čeprav s čisto drugega konca, kot Strevovi. Očitno sploh ne pozna pomena in vloge ustavnih preambul. Tisto, kar je pri ljudeh splošno sprejeto, kar je dejstvena pozitiviteta, pravna fakticiteta, namreč v preambulo kot kontra-faktično etično napotilo sploh ne spada. Obenem Krivic, ko izhaja iz nasprotja med svetom in svetim, že vnaprej naseda teologom, se pravi, njihovem polaščanju ne samo svetega kot sakralnega/teističnega, ampak tudi svetega *kot* svetega, tj. svetno svetega. Kajti izraz »po-svetno« je teološki sinonim za ne-svetto, tj. pro-fano. Izraz pobožnjakarsko napadalnega zapostavljanja in omalovaževanja, navzočih tudi v enačenju brezboštva in nevernosti. Toda tisti, ki verjamemo v svetost življenja in/ali posvečenost mrtvih, tisti, ki izhajamo torej iz svetega kot svetega, iz svetno svetega nismo, četudi ne verjamemo v takšne ali drugačne bogo-

Prizadevanjem za zaščito in varovanje okolja vdihnimo pečat svetosti«. Za poprečno kulturno raven slovenskih delegatov/poslancev, da se ne sklicujem na duhovna razsežja, je bilo takšno razmišljanje tedaj ne samo »pretežno«, ampak še tudi svetlobna leta daleč od njihovega siceršnjega etičnega horizonta; bojim se, da po skoraj dvajsetih letih ni kaj dosti boljše. Morda se je nekaj premaknilo med teologi in pravniki in morda je misel svetovnega etosa dosegla tudi nekoliko širši krog kulturnikov in politikov.

10 Je to kakšen teoretski argument? Nekateri države, npr. Anglija, tudi ustave nimajo.

ve, brez vere. Smo brezbožci, nismo pa brezverci. Kot niso brezverci budisti, ki kljub temu, da njihova vera shaja brez Boga, izhajajo iz svetosti življenja vseh živih bitij.

Tega v svojem katoliškem dogmatizmu in svojem pravniškem pozitivizmu nista (bila) sposobna dojeti ne Stres ne Krivic¹¹. Liberalci kot vulgoliberalci v vseh pogledih pa so (bili) ob vsem tem tako in tako le neosveščena kamerila, spremljava.¹² Vsi po vrsti, tako eni kot drugi, so bili gluhi in slepi ne samo za sveto kot sveto, ampak tudi za etično kot etično. Kot so klero-katoliki sposobni etično uzreti le skozi očala »moralne teologije«, po njih samih označenih za heteronomno (antiavtonomno), tako vulgo-liberalci niso sposobni pogledati čez ograjo svojega etičnega utilitarizma, nekakšne – po Žižku - etike brez moralnosti. Krivičevno mnenje sprva ni bilo le ločeno od mnenj drugih, ampak je v Podvinu ostalo tudi osamljeno.¹³ Toda nanj se je navezala ZSMS - komunistični podmladek po nastanku, po poreklu pa to, kar poznamo pod oznako »otroci socializma«- in tako skupaj s SKD **svetost življenja** izrinila iz preambule, obenem pa v tej navezi povzročila še izpad človekovega dostojanstva.

11 *Krivic je zaznal, da je preambula pisateljske ustave paralelna nekaterim drugim ustavam, npr. nemški, spregledal pa je, da ni analoga; ko Boga nadomesti s svetostjo življenja ne pade ne v sakralnost ne v profanost (posvetnost), marveč se giblje na pred(a)tesitični, lahko pa rečemo tudi post(a)tesitični ravni svetno svetega.*

12 *Kakor je Stres s svojim negativizmom odločilno vplival na krščanske demokrate, tako je Krivic s svojim splošnim nihilističnim odnosom do vsega oz. vsakršnega svetega, duhovnega sploh, omogočil, da se je levičarska ZSMS (Zveza socialistične mladine Slovenije, kmalu zatem neupravičeno samopreimeno-vane v Liberalne demokrate Slovenije) zadrževala v okvirih nihilističnosti komunistične ideologije in temu ustrezno za njim Skupščini predlagala: »Preambula se črta. Obrazložitev: Preambula ni potrebna, razen tega pa dikcija predlaganega prvega stavka ne ustreza pravni naravnosti ustave in omogoča restriktivno razlago predvsem tistih ustavnih določb, ki zadevajo svobodo (žensk) v odločanju o rojstvu otrok« (Osnutek Ustave RS, prav tam, str. 25). Sklepna formulacija je tipičen izraz pravniškega pozitivizma, ki tudi etično priznava le, kolikor si ga lahko polasti in podredi. Ker naravnopravna oz. etična preambula in normativni oz. pozitivnopravni del ustave nista dela iste ravni prava, je argument, da svetost življenja ne ustreza pravni naravnosti ustave, formalno brezpredmeten, vsebinsko pa zavajajoč. Res pa je, da svetost življenja omogoča na etični ravni restriktivno razlago pravne svobode (žensk) glede odločanja o rojstvu otrok, še več, terja jo; žal tega katoliški dogmatiki oz. prestižnostni klerikalci niso bili sposobni uvideti.*

13 *Zato se tedaj nisem zmenil za Krivičevno ločeno mnenje, nisem posebej reagiral nanj, a danes sodim, da je bilo to zgrešeno. Kajti delovalo je negativno ne samo na liberalce, kot njihova potuha, ampak so ga imeli za koristno tudi klerikalci. Krivica sem spoštoval kot borca zoper brezpravje znotraj »diktature proletariata«, tj. komunističnega totalitarizma, zato se dolgo časa nisem zavedal škodljivosti njegovega pravniškega (brezdušnega) pozitivizma; spregledal pa sem tudi, da za njegovim rigoroznim legalizmom tiči pristajanje na legitimnost komunističnega režima. Škodljivosti njegove pozicije kot take in v celoti sem se osvestil šele ob njegovem obotavljanju, da bi podprl pravico samskih žensk do zanositve z zdravniško pomočjo, z enakim argumentom, kot ob zavračanju svetosti življenja, češ, to še ni nekaj »splošno sprejetega«. V resnici je za tem kontraargumentom tičalo klerikalizmu sorodno boljševoško činstunstvo, moralizem, ki se je postavil v imenu višjega Dobrega tudi v tej zadevi zoper svetost življenja, navsezadnje zoper prihod novih novorojenčkov na svet. Menim, da Krivic s svojim pozitivistično zoženim in zato moralno okrnjenim razumevanjem prava ni škodoval samo ženskam, ki so (bile) najbolj v stiski, ampak tudi »izbrisanim«, drugi, še večji skupini ljudi v stiski.*

Nekakšen skriti prezir do **človekovega dostojanstva** je bil ob tem tako močan, da pisec komentarja k *Predlogu* (12. december 1991) Ustave RS sploh ni opazil, da bi bil potem, ko je »opravičil« - s Krivičevim »argumentom« splošne (ne)sprejemljivosti - izbris svetosti življenja iz ustave, dolžan upravičiti tudi izbris človekovega dostojanstva.¹⁴

Druga sled učinkov pravniškega pozitivizma v obstoječi slovenski ustavi je sintagma »temeljne človekove pravice in svoboščine«, ki je zamenjala oz. nadomestila sintagma »temeljne človekove pravice in državljanske svoboščine« iz pisateljske ustave. Za to zamenjavo, ki je neupravičljiva, sem tudi sam kriv, saj sem že v Podvinu popustil pred nezaustavljivo zgovornostjo Matevža Krivica in pristal nanjo, tako da že v *Osnutku* ni več govora o **državljskih** svoboščinah. Popustil sem, ker je kljub svoji nepopustljivi buldužerski zagnanosti popustil vsaj deloma tudi Krivic, ko je svoje nasprotovanje *svetosti življenja* brez hujšega natezanja umaknil v rubriko »ločeno mnenje«. A ne bi smel; kajti beseda *državljskost*, navzoča že v *Deklaraciji o pravicah človeka & državljana* (26. avgust 1789), v tem rousseaejevskem besedilu francoske (meščanske) revolucije, je temeljna beseda moderne ustavnosti, obenem pa dokaz modernega razločevanja med naravnim in pozitivnim pravom, med pravicami človeka kot človeka in pravicami človeka kot državljana. Državljske svoboščine so pravice človeka kot državljana, ne pravice človeka kot človeka.

Seveda so temeljne človekove pravice, kakršna je pravica do življenja, v svoji naravnopravnosti (etičnosti) pred pozitivnopravnimi temeljnimi državljanskimi svoboščinami, kakršna je pravica do svobodnega govora in/ali združevanja. A predvsem na načelni ravni.¹⁵ Na faktični ravni, kar je v *Izvorih totalitarizma* posebej

14 Sicer pa o strokovni ustavnopravni (ne)kompetentnosti pisca komentarja k preambuli priča že njegov uvodni stavek: »Preambula ni del ustavnega besedila in nima normativne narave, navaja pa tista dejstva in dogodke, ki so ustavi izhodišče« (*Predlog Ustave RS, Poročevalec RS, šte. 30, str. 12*). Spet imamo opravka s pravnim pozitivizmom. Preambula seveda je del vsake ustave, tudi znotraj dejstveno obravnavanega *Predloga*. Dela ustave sta tako napotitveno etični kot pravno normativni del ustave; zato preambula ni le skupek podatkov o historičnem izhodišču ustave, marveč tvori principiello, obenem pa konkretno – v primeru Ustave RS – ustavno izhodišče. Med drugim pisec meša tudi pojma »nacionalna osamosvojitve« in »narodno osamosvajanje«; nacija kot narod z državo namreč ni rezultat nacionalne, temveč narodove osamosvojitve; drugače rečeno, v nobenem primeru ne gre za nacionalno osamosvojitve, marveč, ko narod z osamosvojitvijo postane nacija, za nacionalno suverenost.

15 Ne samo med slovenskimi, tudi med evropskimi pravniki je glede teh razmerij kar precej zmede. Tako je kot eden temeljnih ciljev Sveta Evrope zapisan cilj »učinkovito nadziranje in varstvo temeljnih pravic in svoboščin«, brez notranje razločitve med pravicami (človeka) in (državljskimi) svoboščinami. Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (1950) kot ponovitev in razširitev Splošne deklaracije o človekovih pravicah (1948) govori seveda tudi o državljanskih svoboščinah. Podobno je z *Listino o temeljnih pravicah EU iz Osnutka Ustavne pogodbe EU (2003)*, ki tudi govori tako o temeljnih človekovih pravicah kot državljanskih svoboščinah; na to neposredno napotuje 2. poglavje I. dela z naslovom *Temeljne pravice in državljanstvo Unije*. V tej zvezi je ilustrativna izjava Igre za človekove pravice (Delo, 8.8. 2008, str. 5), ki so jo ob začetku olimpijskih iger v Pekingu podpisali Václav Havel, Desmond Tutu, Wei Jingsheng in André Glucksmann. Jedro izjave je naslednje: »Človekove pravice so univerzalna in

izpostavila Hannah Arendt, pa so državljanske svoboščine, saj so njihov politični oziroma ustavnopravni pogoj, pred človekovimi pravicami. Če nimaš državljanstva in iz njega izvirajočih državljanskih svoboščin, če si »razseljena« ali »izbrisana« oseba, ti človekove pravice kot take kaj malo pomagajo. Od tod pomen moderne, nacionalne države kot podeljevalke nacionalnosti, tj. državljanskosti in iz tega pomena izhajajoča nepričakovana posledica: nacionalna država lahko obstaja brez državljanskih svoboščin, državljanskih svoboščin pa ni brez nacionalne države. Drugače rečeno: šele državljanske svoboščine so tiste (politične) pravice, ki vzpostavljajo pravico do (temeljnih, »naravnih«) človekovih pravic. Človek, ki ni državljan, človek brez državljanskih svoboščin, ne more na faktni ravni uveljaviti pravic samega sebe kot človeka: pravic človeka kot človeka.

V nemški ustavnopravnih razpravah so zaradi dolgotrajnega vpliva pravniškega pozitivizma ta dejstva potisnjena nekoliko v ozadje, v francoskih pa so povsem v ospredju. Celo marksistom, kakršen je Étienne Balibar, je jasno, da ni mogoče mimo zahteve »po pravici za ljudi brez pravic«, se pravi, po pravicah ljudi kot ljudi brez državljanskih pravic, tj. svoboščin:

»Človekove pravice v splošnem še zdaleč – na najplošnejši ravni – ne pomenijo prvega pogoja in temelja za državljanske pravice, vpeljane v okviru določene nacionalne ljudske suverenosti, tako da bi vsaj teoretično označevale univerzalno priznano mejo za vpliv politike na pravo; prav narobe, v tej ključni izkušnji, v tem preskusu resnice za historično institucijo političnega, kar so bili imperializmi in totalitarizmi 20. stoletja, se izkaže, da je res prav nasprotno: pravice državljanov, pogoji za enako državljanstvo, kolikor so ti pogoji zagotovljeni, so podlaga za konceptualizacijo in razvoj človekovih pravic, za začetek najosnovnejših in najbolj temeljnih pravic, ki zadevajo *golo* življenje. V resnici pa tega nikoli ni mogoče ločiti od drugih temeljnih potreb, ki sodijo na področje kulture, ne glede na to, ali gre za solidarnostne vezi med generacijami in poklici ali za pravico do komunikacije in izražanja. Kadar so izničene pozitivne pravice državljanov, na primer kadar v kakšnem zgodovinskem kontekstu, v katerem sta državljanstvo in nacionalnost tesno povezana, posamezniki in skupine

neodtujljiva tema, shranjena v mednarodnih dokumentih o človekovih pravicah, ki jih je podpisala tudi Kitajska. So nad mednarodno in notranjo politiko in vsemi kulturami, religijami in civilizacijami«. Da, toda le človekove pravice kot take. A v izjavi ni govora le o njih, ampak v njej najdemo tudi sintagmo »človekove pravice in svoboščine«, v ponovljeni obliki dodatno specificirani v »človekove in državljanske pravice«, torej tem pravicam, natančneje državljanskim svoboščinam, pripada v bistvu posebno mesto. Imajo svojo, izrecno politično vlogo, zato naslednji stavek iz izjave zanje ne drži brez ostanka oz. presežka: »Govoriti o človekovih pravicah ni politika. Samo avtoritarni in totalitarni režimi jih poskušajo narediti za politiko. Govoriti o človekovih pravicah je naša dolžnost«. Tudi o državljanskih svoboščinah, kljub temu pa te niso na ravni etičnih in v tem smislu nadpolitičnih, bolje, predpolitičnih človekovih pravic, se pravi, pravic človeka kot človeka: pravice kot državljanske svoboščine, kot zadeva pozitivnega prava so še kako politične, skratka, zadeva demokratičnih oz. demokratizirajočih pogajanj in dogovorov.

izgube nacionalnost ali pa se znajdejo v inferiornem položaju *manjšine*, ki je glede nacionalnosti diskriminirana, so ogrožene ali celo izničene temeljne, tako imenovane *naravne* ali *univerzalne* pravice, in sicer zaradi najskrajnejših oblik nasilja, ki ustvarja morilsko diferenciacijo med *podljudmi* in *ljudmi*; ti se imajo po potrebi za *nadljudi*. Tega ne smemo imeti za naključno posledico izjemnih okoliščin, ampak za *ireverzibilen* pojav, ki se kaže v oblikah, ki se v vsakdanjiku sodobne politike ves čas obnavljajo in zaradi katerih je nujno, da se demokracija prenovi« (Mi, državljani Evrope?, Sophia, Ljubljana 2007, str. 141 in 142).

Bržkone bo na podlagi povedanega tudi našim marksomanom, zadržim sovražnikom (slovenske) nacionalne države, postalo jasno, kaj takšna njihova drža, vključno s Krivičeno držo in njegovim sklicevanjem na splošno sprejemljivost, pomeni za eksistenco ljudi brez pravice do pravic. Demokracije ni mogoče prenoviti, njena renesansa ni mogoča brez kontrafaktičnih, zato za večino običajno, vsaj sprva, nesprejemljivih konceptov. Nekateri Balibarjevi obrati so vprašljivi, toda nič ni bolj problematično od sploščitve ravni, iz katerih izhaja, na eno samo raven. Ustavno-pozitivistični izbris sicer že znanega in priznanega koncepta državljanosti, pravic kot *državljskih* svoboščin iz Osnutka ustave Republike Slovenije je bil vsekakor ustavnopravno nedopusten, takšna pa je tudi njegova odsotnost v obstoječi slovenski ustavi.

In še tretji, zadnji pozitivistični, obenem pa nereflimirani zdrs v preambuli obstoječe ustave. Gre za sklepno vsebinsko določilnostno misel, »da smo Slovenci v večstoletnem boju za narodno osvoboditev izoblikovali svojo narodno samobitnost in uveljavili svojo državnost«. Ta trditev je napačna na dveh ravneh. V pisateljski ustavi, po kateri naj bi se Slovenci kot narod povzpeli na raven nacije prav z njenim sprejetjem, se pravi, z osamosvojitvijo oz. vzpostavitvijo lastne države, s tem pa pretvorbe v suvereno nacijo, je pisalo:

»Izhajajoč iz temeljnega zgodovinskega dejstva, da smo Slovenci z lastnimi močmi izoblikovali svojo narodno samobitnost in uveljavili svojo državnost«.

Te misli, skupaj z njenimi implikacijami, tedaj pač ni mogel v celoti doumeti noben pravniški pozitivist. Ne Matevž Krivic ne Vojislav Koštunica. Kosta Čavoški in Vojislav Koštunica sta v *Komentarju k Tezam za Ustavo Republike Slovenije* (Nova revija 7/1988/78-79, str. 1538 – 1551) najprej spregovorila o pomanjkanju realizma, potem pa sta ta »očitek« skušala podpreti z naslednjo trditvijo:

»Z ustavo je mogoče urediti temeljne odnose v dani politični skupnosti, postaviti oblastne in upravljavske institucije, določiti ali odpraviti temeljne človeške pravice in nedotakljivo območje svobode. Vendar pa se z ustavo ne da *oblikovati* resničnosti in spremeniti nespodbittnih zgodovinskih

dejstev. Ustvarjalci tega osnutka, kot kaže, verjamejo, da ustavodajalec to zmore. Tako je že v uvodu, ki sicer ni ustavna norma v strogem pomenu besede, zapisana izrecna trditev, da so *Slovenci z lastnimi močmi... uveljavili svojo državnost*. To ne drži popolnoma. Nobenega jugoslovanskega naroda ni, ki bi si pridobil svojo državo *samo* z lastnimi močmi.«

Podobno, četudi z drugega konca, svoje »ločeno mnenje« sklene Krivic:

»Imam pripombo tudi na besedilo tretje alineje: ali lahko narod oblikuje svojo narodno samobitnost še kako drugače kakor z *lastnimi močmi* (ali ne gre za nekoliko tавтоloško trditev?), po drugi strani pa smo svojo državnost vendarle uveljavili kot del neke širše mednarodne koalicije oziroma skupnosti (1941-45 antifašistične, 1989-90 demokratične), na kar smo lahko ponosni in bi v morebitni preambuli ta dejstva lahko omenili« (Osnutek Ustave RS, prav tam).

Tako Koštunica kot Krivic države in državnosti v svoji interpretaciji ne jemljeta resno. Zato se delata, kakor da smo imeli narodi znotraj SFRJ ali kako se je že vsakokrat imenovala jugoslovanska federacija, zvezna (!) država svoje lastne države. Kakor da smo bili Slovenci kljub svoji ustavni podrejenosti zvezni Ustavi nacija, narod z lastno državo oziroma državnostjo. Toda država v strogem, pravem pomenu ni nič drugega kot nacionalna država. Država, katere državnost je istovetna z nacionalno suverenostjo. Te pa Slovenci do osamosvojitve nismo imeli. Polno suverenost smo uveljavili, se pravi, dosegli šele z osamosvojitvijo, na mednarodni ravni pa s priznanji s strani drugih nacionalnih držav in s sprejemom v Organizacijo združenih nacij (naj ponovim še stotič: nacij, ne narodov).

Slovenci smo svojo *narodno samobitnost*, skupaj z narodno zavestjo, *izoblikovali* z lastnimi močmi že v desetletjih, če ne stoletjih pred osamosvojitvijo, toda svojo državnost, samovzpostavitev sebe kot nacije, smo Slovenci z lastnimi močmi (tako ob pomoči kot ob nasprotovanju drugih) *uveljavili* šele z osamosvojitvijo 1991. Ko smo postali nacija, narod s povsem neodvisno (na načelni ustavnopravni ravni) lastno državo. To dejstvo je v času sprejema Ustave Republike Slovenije leta 1992 bilo pač že dano dejstvo. Nikakor pa to ni bilo dano dejstvo v času pisateljske ustave, torej tudi v času obravnavanega besedila o uveljavitvi svoje državnosti z lastnimi močmi iz njene preambule ne. Je šlo torej za zmotno, če že ne lažno trditev? Krivic in deloma Koštunica sta v svoji hitropoteznosti menila, da se izjava o uveljavitvi državnosti nanaša na preteklost, »državnost« v jugoslovanskem okvirju, torej na to kvazinacionalno suverenost. Vendarle ni (bilo) tako.

Zadevna izjava nima narave konstatacije oziroma informacije, marveč performativno naravo. Z lastnimi močmi bi svojo državnost po prvotnem načrtu, v okviru katerega je bila napisana tudi preambula, uveljavili v trenutku, ko bi sprejeli Ustavo Republike Slovenije, katere uvodni del je bila prav ta preambula: preambula

z državnostjo le na performativni (prihodnostno železniški, hotenostni) ravni, namreč vse do njene avtomatske pretvorbe najprej v sedaj prisotno dejstvo (v trenutku sprejema Ustave) nato pa v konstatacijo za nazaj (v vseh nadaljnjih objavah Ustave, vključno z njeno indikacijo v Uradnem listu RS). Ta, na prvi pogled nekoliko težko razberljiva konstelacija, je bila na kratko razložena že tudi v *Razlagi* (II. ZGRADBA USTAVE) Osnutka Ustave Republike Slovenije (str. 16):

»Temeljna sestavina tega osnutka je formulacija slovenske državne suverenosti. Sprejetje ustave na ta način predstavlja že samo po sebi akt razglasitve slovenske osamosvojitve... . Delovni osnutek ustave predstavlja skupaj s strategijo njene realizacije konkreten program slovenske osamosvojitve. Pomenu ustavno pot do samostojne slovenske države.«

Razumljivo, da Koštunica tega sam po sebi pri branju pisateljske ustave ni dojel, skoraj nerazumljivo pa je, da je to preslišal Krivic, saj smo o vsem tem vendarle govorili tudi v Podvinu.

In še o mitologizirajoči in zato zavajajoči sintagmi »večstoletni boj za narodno osvoboditev« iz preambule obstoječe ustave. Nikakršnega večstoletnega boja za narodno osvoboditev ni bilo na Slovenskem. Bil je boj ljudi slovenskega rodu, gledano vzvratno, za lastno preživetje, posledično torej tudi za preživetje slovenskega ljudstva. In od Trubarja naprej tudi boj za narodno zavest, za zavest o tem, da Slovenci smo Slovenci. Boj za narodno osvoboditev je bil spodbujen šele pred 150 leti, z rojstvom zahteve po Zedinjeni Sloveniji, stopnjeval se je z Majniško deklaracijo iz leta 1917 in nato z narodnoosvobodilnim bojem (žal omadeževanim s komunistično revolucijo in njenimi zločini nad slovenskim narodom) v letih 1941/1945, svojo polno realizacijo pa je dosegel šele z razglasitvijo samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije leta 1991 ter zmago (bolj diplomatsko kot vojaško) nad JLA. Vrh narodne osvoboditve je osvojitve lastne države, torej vstop slovenskega naroda med svetovne nacije, elitni klub manj kot 200 nacionalnih držav.

4. Rekapitulacija

Tako partijski politiki kot partijski pravniki so pisateljsko ustavo sprejeli s cinizmom in ideološkim omalovaževanjem.¹⁶ Za tem, ob njeni prevedbi v *Osnutek*

16 Tako Milan Kučan kot Jože Jerovšek sta pisateljsko ustavo posmehljivo razglašala za »tipično meščansko ustavo«, prvi na »razširjenem kolegiju RSNZ v Tacnu« 15. aprila 1988, drugi na posvetovanju Kakšno ustavo potrebujemo v organizaciji Marksističnega centra CK ZKS, ko je izjavil: »Gre za ustavni dokument, ki je, gledano s pravniškimi očmi, arhaičen, poznan po vzorih Evrope, in so ga v mnogih konsekvencah ovrgli v prejšnjem stoletju«. Po Jerovškovem zatrdilu naj bi šlo torej za ustavo 19. stoletja, zatrdilu, ki je bilo celo za partijske veljake preveč prilizovalno, tako da ga je morala Majda Strobl korigirati, namreč v Kučanovem smislu: »Ne gre ravno za ustavo 19. stoletja, povedati hočemo, da je izbrana slaba varianta sodobne meščanske države...«. Po Kučanu: »Tu gre za tipično meščansko ustavo, ki je slabša od Čosičeve, ker Čosičeva je sicer meščanska ampak ostaja vsaj z eno nogo znotraj socializma in znotraj Jugoslavije. Ti

Ustave Republike Slovenije, pa so se jim pridružili še cerkveni teologi. Njihov skupni napad je bil usmerjen predvsem na *Preambulo*: neposredno in zavestno na *svetost življenja*, nezavedno in zato posredno pa tudi na *človekovo dostojanstvo*.¹⁷ Rezultat je preambula obstoječe ustave, skupek pomanjkljivih, ustavnopravno nedomišljjenih, protislovnih in z vidika znanstveno preverjenih zgodovinskih dejstev celo zavajajočih trditev. Obstoječa ustava ni ustava 19. stoletja, toda tudi ustava 21. stoletja ni; ostaja na ravni 20. stoletja.

Zamudili smo priložnost, ki jo je vsebovala pisateljska ustava, priložnost, da bi se Slovenci s svojo ustavo povzpeli na raven 21. stoletja. Bržkone je to presegalo naše zmožnosti, saj smo večino energije porabili za ustavnopravne dosežke 19. in 20. stoletja. Kajti nacionalna država, za vzpostavitev katere se nam je realna možnost približala šele konec 20. stoletja, z evropskega vidika (za večino narodov sveta se kaže kot naloga tega stoletja) spada v 19. stoletje. Prepoved oz. odprava smrtnih kazni in prepoved prepovedi splava, ki ju vsebuje tudi naša ustava, pa sta ustavnopravni dosežek 20. stoletja. Nobenega dvoma ni, da bo v 21. stoletju ustavnopravno priznana in sprejeta tudi svetost življenja.

Vse do leta 2008- do predsedovanja Svetu Evrope kot uspešni sklenitvi svojih dve desetletji stopnjujočih se prizadevanj za kar največjo uveljavitev Republike Slovenije kot subjekta mednarodnih odnosov- smo Slovenci odpravljali posledice svojega zgodovinskega zamudništva. Tako nismo imeli ne časa ne moči, da bi resno posegli v konstituiranje Evropske unije na novih temeljih. Na tej ravni smo se obnašali kot objekt evropskih mednarodnih odnosov, saj smo sprejeli - *pusti ali vzemi* - vse, kar so nam ponudili oz. naložili: od ustavne do reformne pogodbene EU.

Zdaj je nastopil čas, ko se moramo začeti obnašati drugače. Ob tem sem prisiljen opozoriti na neko evroslovensko nedozorelost. Ob začetku evropske konvencije sem vsaj na dveh srečanjih bivše podvinske ustavne skupine oz. skupščinske

naši ne govorijo niti o Jugoslaviji, niti o socializmu, niti o osvobodilni fronti, to se pravi o nikakršni kontinuiteti, ampak govorijo o naravni pravici slovenskega naroda, da si izhajajoč iz neodtujljivih pravic človeka naredijo družbo po svoji oziroma po Bučarjevi meri« (Iz neavtoriziranega magnetogramskega zapisa izvajanja tovariša Tomaža Ertla in tovariša Milana Kučana« z dne 21. 4. 1988, SRS - Republiški sekretariat za notranje zadeve, števil. 01 - Z - 4/9 - 88, str. 34). Ker je pisateljska ustava izšla natanko na dan posvetovanja v Tacnu je očitno, da so imeli njeno besedilo na CK ZKS že pred izidom. Običajna zadeva: ko je Igor Omerza zbiral gradivo za osvetlitev konteksta ustanovitve in delovanja Bavčarjevega odbora za varstvo človekovih pravic, je v Arhivu RS našel tudi »cekajevsko« škatlo z napisom »Nova revija«, v njej pa med drugim 15 nevezanih izvodov 57. številke Nove revije s Prispevki za slovenski nacionalni program.

17 Politiki, v mislih imam raven večine poslancev, pa so v glavnem briskirali strokovno delo, zagovarjali le svoje parcialne interese, tako zelo, da so povsem v ozadje potisnili celo glavni cilj sprejetja ustave, tj. osamosvojitve, tako rekoč pozabili nanjo. Poleg tega so bili tudi parcialni interesi celo iste poslanske skupine pogosto tako heterogeni, da je prišlo do protislovnih formulacij, posledično, neusklajljivih in zato tudi do nekaterih (še v obstoječi, že sprejeti ustavi) neusklajjenih členov.

ustavne komisije predlagal, da Slovenci naredimo svoj predlog evropske ustave, natančneje, evropske ustavne pogodbe. Ali pa vsaj formuliramo temeljna izhodišča, definiramo svoje zahteve, kot so to naredili Nemci ali Avstrijci. V smislu aksioma o suverenem prenašanju pristojnosti in brezpogojnem zavračanju kakršnegakoli prenosa suverenosti. Ustavna pogodba, o čemer zdaj priča njen odlog oz. njeno skrčenje na reformno pogodbo, je možna le kot pogodba med nacionalnimi državami. Cilj so lahko Združene države Evrope, toda Združene države Evrope ne v smislu ZDA, marveč v Kantovem pomenu federativnosti, torej kot konfederacija, kot zveza, pogojno rečeno, unija suverenih držav.

Lahko bi predvideli tudi vključitev v okviru vnaprej dogovorjenih izjemnih primerov, vseevropskih referendumov: kot oblike neposredne (neposredno evropske) demokracije. Toda v *evropsko ustavo* v dobesednem pomenu bi tako ustavna kot reformna pogodba lahko prerasli le po izoblikovanju evropskega *demosa*; od tega pa smo – očitno – še zelo daleč. Dotlej se moramo Slovenci zato razvijati in utrjevati kot nacija. Ob desetletnici pisateljske ustave sem na posvetovanju, ki smo ga organizirali na Ustavnem sodišču RS, v referatu *Položaj Slovencev kot nacije* (17 NR /1988/194-195, str. 31-32) dejal, da za razliko od tistih, ki zelo kritično ocenjujejo položaj Slovencev oziroma razmere v državi, menim, da smo glede na vse okoliščine na dobri poti, saj smo se osamosvojili ravno v pravem času in kot narod doslej zato nismo še ničesar bistvenega in nepovratnega zamudili:

»Seveda ni lahko. Spomnimo se samo težav, ki jih je imela Anglija pred dvajsetimi leti zaradi ene same tranzicije, zaradi prehoda iz tradicionalne industrijske v postindustrijsko družbo. Mi pa smo sredi vseh tranzicij, ki si jih sploh moremo zamisliti. Smo v industrijskem, ekonomskem, političnem, pravnem, celo v vzgojno-izobraževalnem prehodu. Pripravljamo se na vključitev v Evropsko skupnost, v Nato, privajamo se, tudi kot nestalna članica Varnostnega sveta Organizacije združenih *nacij*, na polno vlogo subjekta mednarodnih odnosov in tako naprej. Obenem smo morali vrsto nacionalnih institucij, vključno s poveljstvom slovenske vojske, šele vzpostaviti. Torej so te institucije neogibno še sredi oblikovanja in izoblikovanja.«

V osnovi tako razmišljam tudi ob dvajsetletnici pisateljske ustave, vendar z veliko več skeptične previdnosti. Tranzicija je na marsikaterem področju zašla v slepo ulico, zašla s poti, kakršno smo si tedaj predstavljali. Zato moram še bolj kot tedaj poudariti naslednji dve zadevi:

»Prva se nanaša neposredno na ustavnost, na ustavo kot temeljni zakon države. Gre torej za zakonitost, drugače rečeno, za legalnost odločanja in delovanja. Ker imamo legitimno oblast, državni zbor, izvoljen na svobodnih demokratičnih volitvah, ni več nasprotja med legalnostjo in legitim-

nostjo. Natančneje povedano, ni ga na institucionalni ravni. Porok tega je prav ustava, kot legitimni temelj legalnosti. To pomeni, da se na ravni delovanja države, se pravi, na ravneh oblasti od zakonodajne do izvršne in sodne, vključno z ustavnim sodiščem, nima nihče pravice sklicevati na legitimnost kot argument zoper legalnost. Drugače rečeno, nihče nima pravice v državnih ustanovah nastopati v imenu etike ali naravnega prava proti tem ustanovam in njihovim sklepom. Prvi, ki se morajo brezpogojno držati pravil pravne države, so prav državni funkcionarji oz. uslužbenci.

Nespoštovanje formalne demokracije v imenu tako imenovane vsebinske demokracije je, dokler imamo ustavo in smo pravna država, ne samo neustavno (nelegalno), ampak tudi protiustavno (nelegitimno). Seveda pa je treba takoj poudariti: ne protiustavno na ravni osebnih prepričanj in mnenj, marveč na ravni delovanja, izvrševanja funkcij, javnega spoštovanja državnih simbolov.«

Zadnja leta je bil med prvimi in glavnimi kršitelji ustavne zakonitosti prav ti isti državni organ, ki bi moral že po svojem nazivu organa *izvršne* oblasti najbolj dosledno spoštovati in izvrševati sklepe najvišjih organov *sodne* oblasti: Ustavnega sodišča RS in Računskega sodišča RS. Toda vlada kot vrhovna izvršna oblast se v imenu »vsebinskih razlogov« tega ne drži in zato se s tega vrha nespoštovanje oz. neupoštevanje sodnih sklepov kot plaz spušča navzdol. Plaz protizakonitosti, ki grozi, da bo pod seboj pokopal državo kot tako in v celoti.

Žalostno je, da rakasti razsev protipravnosti, ki se na podlagi sproženega plazu čedalje bolj pogloblja in širi, podpirajo tudi nekdanji ustavni sodniki, prav tisti, s katerimi sem kot predsednik pripravljalnega odbora pred desetimi leti organiziral simpozij ob izidu gradiva in tez za slovensko ustavo aprila 1988.¹⁸ Niso zgubili ustavnopravnega kompasa samo v tej zadevi, ampak tudi v drugi zadevi, ki sem jo izpostavil na takratnem simpoziju in se je nanašala na slovensko samozavest in iz nje izhajajoči ponos Slovencev:

»Menim, da smo prav tu najbolj šibki. Nekateri zmerom znova kličejo na pomoč, pozivajo k vmešavanju iz tujine; najdejo pa se celo zagovorniki poklekanka pred tujo premočjo. Ob tem nas bržkone ne bi smelo prese-
nečati, da prav tisti, ki nas zunaj tožarijo in se s tem navzven ponižujejo, navznoter nastopajo vzvišeno, grozijo s čistkami in različnimi drugimi

18 *Vabilo na simpozij sva podpisala skupaj s tedanjim predsednikom Ustavnega sodišča Lovrom Šturmom. Dokaz za močno oslabitev občutka o pomembnosti ustavnosti, tudi njene tradicije, je, da se nihče od sedanje ekipe ustavnih sodnikov ob njegovi desetletnici ni spomnil tega simpozija, kaj šele, da bi predlagal analogen simpozij ob dvajsetletnici. Prav zato smo morali, na pobudo akad. prof. dr. Veljka Rusa, takšen simpozij – z zamudo – organizirati zunaj Ustavnega sodišča, v okviru Državnega sveta. Danes Ustavno sodišče tone v lastnem pragmatizmu. Njemu neprijazno okolje je deloma vzrok, deloma, morda v večji meri, pa tudi posledica tega pragmatizma.*

pritiski. Prav zagovorniki kolaboracije z okupatorjem, s tujcem, so ob enem najbolj goreči pristaši lustracije, obračunavanja z lastnimi, domačimi ljudmi. Toda Slovenci smo že toliko dozoreli, tudi z odločitvijo za samostojnost, da se je naš narodni značaj povsem znebil vsakršne infantilnosti, predvsem pa hlapčevstva. Zato usode, ki smo jo vzeli v svoje roke, ne bomo več izpustili iz rok. Na nobeno nadoblast več ne bomo pristali: ne na fizično ne na metafizično.«

Nisem več docela prepričan v to. Kajti mednarodnemu tožarjenju so se v zvezi s sporom okoli volilnega sistema tedaj, konec dvajsetega stoletja priključili tudi nekateri ustavni sodniki; s strani Beneške komisije, na katero so se polni zaupanja obrnili, so doživeli sicer tako pravni kot moralni debakel; a to ni spremenilo dejstva, da so s tem osramotili ne samo same sebe, ampak prek sebe vse nas. V poklekanju pred tujo premočjo pa smo najgloblje padli na začetku enaindvajsetega stoletja, ko smo ob napadu na Irak ne samo pokleknili pred ZDA, ampak pristali tudi na laži njenega predsednika; najprej ob napadu na laži, potem pa tudi na njegove zločine. Še več: navsezadnje smo s soudeležbo pri okupaciji prevzeli tudi soodgovornost za vse zločine, tudi tiste nad materami in otroki. Poskusi rehabilitacije domobranske kolaboracije, skupaj s poskusi revitalizacije njene nosilke, *Katoliške akcije*, pa se prav zadnje leto stopnjujejo bolj kot kdajkoli doslej. Kljub temu pa je tisto, kar sem na Ustavnem sodišču podčrtal na kraju svojega referata ob desetletnici pisateljske ustave, večinoma še zmerom resnično:

»Če drži Pirjevčeva teza, da naša usoda ni odvisna toliko od tega, kar drugi počno z nami, kolikor od tega, kaj sami počnemo s seboj, potem je ura slovenske resnice za Evropo pred uro evropske resnice za Slovenijo.¹⁹ Biti moramo, kot Cankarjev Hvastja, skromni in ustrežljivi, do neke mere celo poslušni, a tudi, prav kot on, nepopustljivi glede svojih temeljnih pravic: trdni tudi v svoji šibkosti, natančneje, prav zaradi nje. Vztrajno moramo izpričevati in prikazovati, zagovarjati in braniti svojo resnico. Slovensko resnico o Slovencih. O slovenskem narodu in slovenski državi, skratka, o Slovencih kot naciji. Ob tem ne smemo nikoli pozabiti, da je na svetu manj kot dvesto nacij in da smo po osamosvojitvi med njimi tudi mi. In to bliže prvim kot pa zadnjim. Ne po nastanku, marveč po teži in vlogi, ki jo imamo.

Tisto, na kar moramo ob tem kljub zaposlenosti s svetom vselej paziti, je, da država ne postane parazit naroda, katerega država je. Slovenski narod ni funkcija, marveč substanca države.«

19 Šlo je za aluzijo na izjavo *Ura evropske resnice za Slovenijo / The Hour of European Truth for Slovenia* (Nova revija, Ljubljana 9. julija 1997), ki jo je skupina osmih novorevijašev nasloвила na domačo in tujo javnost, njen prvi stavek pa se je glasil: »Podpisani slovenski intelektualci, umetniki, znanstveniki, med njimi tudi člani Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter mednarodnih znanstvenih združenj, ugotavljamo, da Slovenija sedem let po prvih demokratičnih volitvah vse bolj zaostaja za evropskimi kulturnimi in demokratičnimi standardi« (str. 3).

Ali to faktično drži tudi v tem trenutku? Ni naša država že nekaj časa bolj parazit slovenskega naroda kot pa njegova lokomotiva?

Ne glede na odgovor na to vprašanje se zdaj nahajamo pred odločitvami drugačnega tipa kot doslej.²⁰ Na srečo nas je Evropa tako rekoč počakala, da smo jo lahko dohтели. Z zaustavitvijo lastnega razvoja, ki sta jo povzročila nepotrđitev ustavne pogodbe in zastoj v potrjevanju reformne pogodbe, smo pridobili čas, da reflektiramo tako uresničevanje svoje lastne ustavnosti kot ustavnosti EU z vidika ustavnih temeljev naše države. Temeljev, ki jih moramo po možnosti ponovno pregledati in morda tudi de-konstruirati še pred dvajsetletnico osamosvojitve in dvajsetletnico sprejema Ustave RS; tako da bomo v naslednjem desetletju nastopili bolj suvereno in avtonomno. In začeli krojiti horizonte in perspektivo Evrope s stališča naše perspektive in naših horizontov. Perspektive evrodemokracije in horizontov slovenstva

20 Leta 2006 sem v tekstu *Hitri tempo slovenske samovzpostavitve (1986 – 2008) o letu 2008* zapisal: »To je zadnje leto hitrega tempa slovenske samovzpostavitve, naše avtokonstitucije kot nacije. Prevezli smo vodenje Evropske unije. A če hočemo zares ohraniti držo suverena, moramo zdaj opraviti avtorefleksijo. Vključno z refleksijo tempa samovzpostavljanja zadnjih dvajsetih let. Ta je bil prvih sedem let izredno hiter, naslednjih sedem let se je nekoliko umiril, zadnja leta pa je to spet tempo pospeševanj. Po enaindvajsetih letih pa bo treba hitri tempo slovenske avtokonstitucije vendarle namerno upočasniti, če že ne zaustaviti; in si vzeti čas za premišljeno ozrtje na prehojeno, tako rekoč pretečeno pot« (25/2006/289-290, str. 29). Leto dni kasneje sem v 300. številki Nove revije, ki je bila posvečana 25-letnici njenega izhajanja, ta predlog še zaostрил: »Ob 300. številki Nove revije lahko ugotovimo, da so se izpolnili vsi temeljni cilji, ki smo si jih zastavili na začetku njenega izhajanja pred 25. leti. Zato je pred nami nov začetek. Morda tudi nov začetek uredniškega delovanja, vsekakor pa nov začetek s hitrim tempom slovenske samovzpostavitve že dosežene evroslovenstva. Čeprav se bo faktično to zgodilo šele prihodnje leto, nanačelno samoutemeljitveni ravni že zdaj prevzemamo vodenje Evropske unije. Pripravljamo se, da se iz različnih čakalnic Evrope preselimo v njeno glavno sobano. V evropski sprejemnici bomo sprejemali, ne pa se klanjali. Upam, da smo se samoponižujoče, saj tega od nas ni nihče terjal, poslednjič pripogibali ob uvedbi evra in se brez potrebe pretirano zahvaljevali Zahodu. Za majske praznike pred letom dni sem bil po petnajstih letih znova v Beogradu. In ugotovil, da so Srbi še zmerom tam, kjer smo bili Slovenci pred dvajsetimi leti; sučejo se v krogu, v krogu, ki se ne širi, marveč zožuje. Njihov dnevnik Kurir je 27. aprila 2007 objavil naslednji demanti Dobrice Čosića: »Priče o Borisu kao eksponentu famoznog Memoranduma SANU su smešne. Tadić je samostalnan političar i sam donosi svoje odluke.« V predhodni, 299. številki Nove revije smo objavili blok o zgodbi med Slovenci in Srbi in s tem sklenili serijo blokov z dokumenti o vlogi revije pri uveljavitvi demokracije in pri osamosvojitvi. Zadnji blok dokumentov vsebuje pisma v zvezi s srečanjem v ljubljanskem gostišču Mrak novembra leta 1985, po katerem smo se odločili, da pripravimo številko s Prispevki za slovenski nacionalni program, Srbi pa so pohiteli z Memorandumom, da bi nas prehiteli. Ni jim uspelo. Srbi zdaj sami ugotavljajo, kako so Dobrica Čosić, Ljubo Tadić (Borisov oče) in Mihajlo Marković, vodilni člani Srbske akademije znanosti in umetnosti, tedaj zapravili zadnjo priložnost in zavozili srbsko stvar. Tako daleč, da danes čakajo, kako se bomo Slovenci obnašali ob njihovem sprejemanju v Evropsko unijo. Namreč kot narod z lastno državo, kot suverena nacija. A da bi zares dosegli držo suverena, v polnem pomenu, se moramo zavedati, da je zdaj napočil čas za avtorefleksijo. Se ozreti na obstoječe evro-slovenstvo, obenem pa že zarisati svoje, slovensko uzrtje prihodnje Evrope, njene druge renesanse. Ne gre več za naš vstop v Evropo, marveč za njeno prenovo. Za vzpostavitev Evrope, ki bo na čelu globalnega dialoga, v ospredju možnega zavezništva civilizacij, torej svetovnega miru.«

kot evroslovenstva. Tako na ravni politike kot na duhovni ravni.

Na duhovni ravni smo pred tem, da po moderni desakralizaciji in postmoderni desekularizaciji v okviru druge evropske renesanse zarišemo obzorja post(a)teističnega svetega kot svetega, pod njegovim obnebjem pa uveljavimo vrednote svetovnega etosa, se pravi, pravrednote človeškosti človeka. Tako kot smo pod obnebjem svetosti življenja že uveljavili odpravo smrtne kazni.

Na politični ravni pa bo treba seči, morda najprej prav na ustavnopravni ravni, po ponovni delitvi oblasti. Tako na horizontalni črti med institucijami EU kot na vertikalni črti med nacionalnimi institucijami, kakršni so nacionalni parlamenti in institucije EU. Danes si npr. luksemburško Evropsko sodišče (sodišče EU) prilašča vse preveč zakonodajne oblasti, nacionalni parlamenti pa imajo premalo oblasti ne samo v razmerju do njega, ampak tudi v razmerju do evropskega parlamenta. Deloma tudi zaradi tega, ker ustavno, npr. pri nas, ni določeno, kakšne dolžnosti do nacionalnega parlamenta ima predsednik vlade kot vodja države na rednih zasedanjih Evropskega sveta ali celo kot predsedujoči EU, ko vodi delo vseh sestavov in srečanj Evropskega sveta; ravno tako niso določene dolžnosti zunanjega ministra kot člana odbora ministrov, v katerem se sprejemajo odločitve Sveta Evrope.

Če pa se bo s strani slovenske vlade kot izvršne oblasti ponavljalo podrejanje zakonodajne in zastopavljanje sodne oblasti, bo treba znova razmisliti tudi o referendumih kot ustavni instituciji neposredne demokracije; če pa bo vlada skupaj s parlamentom zlorabljala še izide referendumov, ne bodo preostala druga sredstva kot metode državljske nepokorščine. S tem bi se seveda iz območja demokracije premaknili na rob anarhije, ki vselej vsebuje nevarnost vznika diktature, toda ta je bila tako in tako navzoča že v avtokratskem vladanju vlade in njegovih totalitarnizirajočih elementih. Upam, da nova vlada ne bo podlegla ne avtokratski zadržnosti, značilni za odhajajočo vlado, ne anarhični razpuščenosti predhodne, recimo, liberalne vlade.

Dr. Dean KOMEL

Ustava in ustanovitveni položaj

Ustava pomeni državotvorni akt in sicer kot dejanje in postava. Je zgodovinski dosežek, hkrati pa fiksira neko stanje, ki zgodovinsko učinkuje v preteklost in prihodnost. Je torej ustanovitveno dejanje 'bitja', ki po Aristotelovi opredelitvi iz Politike prebiva v polisu, kolikor je več od živali in manj od boga ter ga odlikuje sposobnost skupnega pogovora. Ustava je ustanovitveni dogovor, ki določa, kaj je v človeški skupnosti dogovorjeno in kaj se bomo dogovarjali. V ustavo niso zapisani predpisi, marveč postavljena načela, na podlagi katerih je sploh mogoče določanje in sprejemanje predpisov. Da pa zasnujemo načela, v tem primeru ustavna načela, se moramo postaviti v ustanovitveni položaj.

Ta vidik tvorjenja ustave se je posebej zaostрил ob predlogu evropske ustave oziroma ob njegovi zavrnitvi. Lahko se vprašamo, kako in ali je Evropska skupnost v ustanovitvenem položaju? Tega ni mogoče neposredno razbrati iz političnih, družbenih, gospodarskih, kulturnih ali drugih razmer, marveč šele iz možnosti, da se te zberejo v nek položaj, ki stremi k temu, da se ustanovi. Ta možnost pa v sedanjem razpoloženju Evrope bistveno manjka na način, da se zgodovinsko vrši, vendar ne izvrši.

V primerjavi s tem je bila slovenska pisateljska ustava sprejeta v neprimerno bolj neugodnih zgodovinskih okoliščinah, ko se ni niti dobro vedelo, v kateri smeri se vrši zgodovina - pa se je izvršila. Kot zgodovinski zamudniki v pogledu oblikovanja lastne države smo se znašli v položaju predhodnikov, kar pomenljivo kaže pridevek »pisateljska«. To pred-hajanje je poglavitna značilnost položaja, ki se ustanavlja.

Kaj lahko v tem pogledu ugotovimo iz dvajsetletne distance? Smo si v teh letih približali ali oddaljili ustanovitveni položaj? Dejstvo je, da smo na državotvorni ravni prav na podlagi predhodne postavitve v ustanovitveni položaj dosegli več kot v celotni prejšnji zgodovini, da smo se postavili nad njo. Po drugi strani pa lahko ravnata tako ugotovimo, da smo se od ustanovitvenega položaja oddaljili in da se giblje pod lastno zgodovinsko možnostjo. To opredeljuje razumevanje naše državnosti navznoter in navzven ter lahko privede do nesporazumov, kolikor si oddaljimo naš ustavitveni položaj. Prav taka nerazumevanja in nesporazumi so opredeljevali naše poosamosvojitveno dogajanje predvsem glede razmerja države do družbenih sistemov in podsistemov ter glede odnosa do lastne zgodovinske umeščenosti.

Sam menim, da nismo bili in še vedno nismo dovolj pogumni v zastopanju lastnih stališč in da nismo sposobnosti uvideti protislovja v zastopanju naše evropskosti. Ta je namreč v enaki meri narekovala zgodovinske vrednosti kot zgodovinsko razvrednotenje v imenu istih vrednosti. Hkrati je možno ugotoviti, da smo bili sicer dovolj odločni pri sprejetju lastne ustave a premalo pripravljeni (predvsem politično), da na tej osnovi dosledno zastopamo svoje interese, ne pa jih zgolj prilagajamo razmeram. Bi se morali znova postaviti v ustanovitveni položaj?

Shematično se tu javljata dva problema, in sicer, ali smo v času po osamosvojitvi zmogli svoje bivanje politično urediti v skladu z duhom slovenske ustave in ustanovitvenem položaju ali ne? Drugi pa je, ali slovenska ustava, ki je bila pisana še pred vstopanjem v Evropsko skupnost, ustreza našemu sedanjemu položaju v Evropi in v globaliziranem svetu ali pa je njena načelna podlaga preozko postavljena?

V prvem primeru bi omenili predvsem problematiko človekovih pravic. Na Slovenskem se namreč srečujemo z velikimi težavami, ki jih prepogosto kar potlačimo pod mizo ali z željo olepšanja priredimo kakšno okroglo mizo. Zgodovinsko gledano na primer ni razjasnjeno, kaj šele okvalificirano morilsko početje po koncu druge svetovne vojne. Brez ustrezne pravne razlage se vedno znova odlaga trenutek sprave, ki je že in vendar še ni nastopila. Razvoj demokratičnih inštitucij po osamosvojitvi skupaj s celotno politično sfero ni bil dorasel tej nalogi. Je to v skladu z duhom slovenske ustave? Po osamosvojitvi so se nakopičili še drugi pereči problemi, ki, če uporabim šaljivo prisposodbo, duh ustave spreminjajo v prikazen. Opraviti imamo z množico nerešenih pravnih zadev na sodiščih, z nerešenim statusom izbrisanih, s problemi podeljevanja statusa azilantov, pa z statusom t.i. ranljivih skupin, med katere uvrščamo najrazličnejše vrste družbeno »šibkih«. K temu velja dodati neustrezno obravnavo sumljivih kapitalskih prevzemov in korupcije, problematiko medijske svobode, sodnega preganjanja pisateljskih del, varovanja naravnega okolja itd. Lahko bi izpostavil tudi tisto, na kar smo lahko upravičeno ponosni, a to že prepogosto počnemo z namenom, da se nam ni potrebno dovolj resno spopadati z naštetimi problemi.

Drugič. Slovenija ne predstavlja svoje državnosti samo navznoter, marveč tudi navzven. V času evropskih permutacij, ki sta jih zaznamovala padec berlinskega zidu in nato še vedno potekajoča izgradnja Evropske skupnosti, smo svojo državnost ne le uspešno uveljavili, marveč tudi reprezentirali. Pol leta smo celo predsedovali Evropski skupnosti. Vendar se tudi tukaj kažejo razpoke. Morda zadevajo prav naš ustavni položaj. Predpogoj, da pristopimo k pogajanjem za vstop v Evropsko skupnost, je bila sicer majhna razpoka, a vseeno kazalec sprememb ustave. Zaostrenost so se take razpoke pokazale ob nesoglasjih glede vojne v Iraku, vse izrazitejša pa postajajo tudi zaradi poglobljajočih se svetovnih ekonomskih navzkrižij in ekoloških brezpotij. Očitno kršenje pravic slovenske manjšine v Italiji in Avstriji ne naleti

na kakršen koli evropski odmev. Tudi glede spora s Hrvaško se Evropa dela bolj ali manj gluho. Ključno vprašanje pa je, ali naj spregovorimo ali ostanemo preprosto tiho, ko gre za smisel humanizacije v svetovnem merilu.

Kaj ta situacija, gledano v celoti, pomeni za nas? Kako določa naš ustanovitveni položaj, ki ga opredeljuje ustavni akt. Če je slednji pravna kategorija, pa je ustanovitveni položaj eksistencialno določilo, ki ima tudi svojo filozofsko relevantnost. Oznako ustanovitvenost (Stiftung) je uporabil Edmund Husserl v svoji filozofski tematizaciji evropskosti. Ustanovitvenost je zgodovinski način vzpostavljanja evropskosti, ki temelji na tem, da lahko svobodno določamo načela, po katerih se vzpostavlja družbena vez. Nasledek te ustanovitvenosti je oblikovanje nacionalnih držav v novem veku, pa tudi oblikovanje Organizacije združenih narodov. Tu pa se, ne le kar zadeva Slovence, marveč tudi druge evropske narode, javlja zgodovinski problem uveljavljanja svobode ustanovitvenosti, ki je bila v našem primeru potrjena šele pred dvema desetletjema in to v času, ki naj bi ga zaznamoval konec nacionalne države. Iz tega izvira nemalo težav, ki so se pokazale v poosamosvojitvenem obdobju in ki lahko spodmaknejo naš ustanovitveni položaj. Ali se moramo v njem premakniti? Kam? Po katerih načelih in v katerem načelnem duhu?

Eno možno smer narekuje nakazani ustanovitveni smisel evropskosti, ki pa ga očitno ne moremo razumeti zgolj v razsvetljskem okviru. Ta ustanovitvenost se omejuje na svobodno uporabo razuma, s katero se človek postavlja v središče sveta in emancipira od slehernih omejitev okolja. Kritičnost te naravnosti se pokaže, ko se človek ne razmejuje le od vseh drugih bitij, vključno z bogom, marveč se v imenu človeka prične ločevati tudi človeka od človeka ter izničevati njegova humanost in uničevati njegov humus. Razsvetljski model postane nevzdržen, ko ne vzdrži več človekov odnos do sveta, tako zgodovinski kot naravni. Tedaj postane nujno, da se človeškost zgane v svojem ustanovitvenem smislu in iz sebi lastnega razpoloženja preide v drug položaj. Premik je v tem, da človek svoj odnos do sveta zasnuje iz vesti, da prebiva svetu. Da je prebivalec sveta, ne pa zgolj njegov pridobitnik. Če pogledamo razmere v svetu, se zdi tak premik slej ko prej utopičen. Po drugi strani pa se je treba vprašati, ali razpolagamo s kakim drugim izhodiščem za reševanje svetovnih problemov, ali moramo najprej vzeti v zakup ustanovitveno dimenzije svetovnosti?

Ko smo enkrat izkazali ustanovitveni položaj, ne moremo biti do njega nerazpoloženi in brezbržni in ne moremo stopiti nazaj v zgodovinskem gibanju. Zdi pa se, da se to vendar dogaja. Izkušnje Evrope v 20. stoletju, ki smo jih Slovenci ne le delili, marveč so nas tudi do temelja razdelile, so pokazale, do kakšnih družbenih deviacij lahko privedejo zgodovinske revolucije ali restavracije, če se izmaknejo ustanovitvenemu položaju. Zato se mu ne izmikajmo, marveč ga vzdržujemo.

Dr. Miro Cerar¹

Pisateljska ustava in prevrednotenje (ustavnopravnih) vrednot

*Če bi pisateljske ustave ne bilo,
bi si jo Slovenci morali izmisliti.*

1. Pisateljska ustava kot ideja o vrednostni prenovi slovenske družbe

Prehod v novo družbeno ureditev pomeni v prvi vrsti vrednostno prenavo družbe. Ker je na pravnem področju ustava tisti temeljni akt državno organizirane skupnosti, ki združeno izraža osrednji del skupnih političnih, pravnih, etičnih in drugih temeljnih družbenih vrednot, je prav vrednostna struktura, ki jo je zasnovala *pisateljska ustava*² pomenila enega ključnih korakov na poti v samostojno in demokratično slovensko državo.³ Če bi pisateljske ustave ne bilo, bi si jo – slikovito rečeno – morali Slovenci konec 80-ih let dejansko izmisliti, in sicer tako, da bi na nek način vsaj (hipotetično) *predpostavili*, da soglašamo o takšnih vrednostnih temeljih, kot izhajajo iz pisateljske ustave. Brez tega namreč proces demokratizacije in naše nacionalne oziroma državne osamosvojitve ne bi imel zadostne gonilne moči in ustrezne ciljne usmeritve.

Pisateljska ustava je v osnovi pomenila *idejo (zamisel) o vzpostavitvi novega sistema ustavnih vrednot* (in posledično njihovih izpeljav v obliki posameznih ustavnih institucij). Kot takšna je imela večplasten pomen:

a) na *politični* in *pravni* ravni je pomenila težnjo po bistveni spremembi

1 Izredni profesor na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani.

2 *S tem že ustaljenim izrazom označujem seveda Teze za Ustavo Republike Slovenije, ki sta jih oblikovala Ustavna komisija upravnega odbora Društva slovenskih pisateljev in Delovna skupina za ustavni razvoj pri slovenskem sociološkem društvu (objavljeno v: Građivo za slovensko ustavo, Časopis za kritiko znanosti, april 1988 – v nadaljevanju: Građivo za slovensko ustavo).*

3 Prvi radikalen korak v to smer so bili Prispjevki za slovenski nacionalni program, objavljeni v 57. številki Nove revije (1987), naslednji takšen korak na ustavnem področju, po pisateljski ustavi, pa je bila predvsem t.i. Demosova ustava (šlo je za dokument z naslovom »Delovni osnutek nove slovenske ustave«, ki ga je sprejel Zbor za ustavo in je bil objavljen v časopisu Demokracija, št. 14, 10. aprila 1990). Ta in nekateri drugi ključni dokumenti, ki kažejo razvojno pot ustavnega besedila so skupaj objavljeni v Peter Jambrek: Ustavna demokracija, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1992, str. 345-442.

obstoječega real-socialističnega (komunističnega) sistema;

b) na *kolektivni emocionalni* ravni je bila dejanje poguma in upornosti njenih avtorjev in podpornikov ter izraz hrepenenja po emancipaciji naroda in posameznika;

c) na *duhovni ravni* je pomenila (zavestno ali nezavedno) težnjo po večji svobodi človeškega duha.

Čeprav so zaradi takratne politične realnosti, tj. ostrega nasprotovanja pisateljski ustavi s strani takratne komunistične oblasti in njenih intelektualnih privrženecv,⁴ avtorji in podporniki pisateljske ustave v obrazložitvah in spremljajočih izjavah želeli omiliti ostrino in širino predlaganih sprememb,⁵ je bila pisateljska ustava po svoji vsebini *radikalna novost*, saj je terjala celovit in oster prelom z dotedanjim političnim sistemom. Pisateljska ustava je zahtevala *bistvene spremembe* na političnem, pravnem, etičnem in drugih temeljnih področjih, ki se odražajo preko ustavnih norm. *Pisateljska ustava je bila zato v celoti gledano predvsem ZAHTEVA po celovitem prevrednotenju (do)tedanjih ustavnopravnih vrednot.*

V predgovoru k pisateljski ustavi sta Dimitrij Rupel in Janez Menart zapisala, da je predlog tez za slovensko ustavo utemeljen na »stoletnih hotenjih slovenskega človeka«, pri čemer imajo ta hotenja politično, kulturno in vojaško utemeljitev, izhajajo pa iz predpostavke o dozorelosti slovenskega naroda, da sprejme svojo lastno ustavo.⁶ Na vrednostni prelom v tem predgovoru posebej opozarja povzetek načel pisateljske ustave, med katerimi so izrecno izpostavljena naslednja: a) politični pluralizem; b) družbeni odnosi postindustrijske oziroma postmoderne družbe, ki temeljijo na spoštovanju individualne in narodne osebe, na varovanju okolja, racionalni tehnologiji in samoupravljanju oziroma samoorganizaciji; c) kultiviranje in intelektualizacija dela; d) nacionalna suverenost in enakopravnost ter e) ločitev zakonodajne, sodne in izvršne oblasti.⁷

Ob deseti obletnici pisateljske ustave, torej v retrospektivi, ki ni več terjala »taktičnega pristopa« k opredeljevanju vrednostnih izhodišč nove ustavnosti iz pisateljske ustave, je Rudi Šeligo zapisal, da je tisto, kar je bilo (v času nastanka pisateljske ustave) fiktivno, postalo stvarnost,⁸ Tone Peršak pa je opozoril na izrazito vrednostni pomen pisateljske ustave, še posebej na področju uvajanja novih političnih

4 O tem npr. Dimitrij Rupel, »Budna« javnost in pisateljska ustava, *Nova revija*, let.XVII (1998) št.194-195, str. 13.

5 Tako je npr. Rudi Šeligo ob predstavitvi *Gradiva za slovensko ustavo* le-to taktično označil za fikcijo (glej Tone Peršak, *Videnje in stvarnost*, *Nova revija*, let.XVII (1998) št.194-195, str. 7).

6 Glej *Gradivo za slovensko ustavo*, op. cit., str. 5-6.

7 *Ibid.*

8 Rudi Šeligo, *Pisateljska ustava, njen nastanek in pomen*, *Nova revija*, let.XVII (1998) št.194-195, str. 3.

in etičnih vrednot.⁹ Na prvem mestu omenja, da pisateljska ustava kot vrednoto izpostavlja pretekli slovenski boj za narodno osvoboditev, druga ključna vrednota je spoštovanje ustanov demokracije in demokratičnih postopkov, tretja je temeljna demokratična samoomejitev politike in četrta emancipacija slovenskega naroda v pomenu državotvorne nacije, ki pa to svojo osamosvojitve vzpostavlja na demokratičen način.¹⁰

2. Nove ustavne vrednote

Ker se vrednote izoblikujejo v precejšnji meri v iracionalnem (tj. izven-razumskem: intuitivnem, občutenjskem, emocionalnem ipd.) polju posameznikovega dožemanja in soustvarjanja pojavnega sveta, je nekako skoraj samoumevno, da se je pisateljska ustava porodila v tistem intelektualnem okolju, v katerem so imeli velik vpliv kulturniki (pisatelji, pesniki in drugi). Zagotovo so lahko prav ti na dovolj občutljiv (subtilen) in avtentičen način izrazili tisto hrepenenje, ki je že dolgo telo v slovenskem narodu, vendar je bilo po vsakem njegovem večjem emancipacijskem poskusu tako ali drugače zatrto in potisnjeno v kolektivno podzavest. Šlo je za enkratni splet zgodovinskih okoliščin ter ravnanj posameznikov in najrazličnejših družbenih skupin, ki je pripeljal do tega, da se je narodovo hrepenenje po samostojni državi ter po pravičnejši in humanejši družbeni ureditvi (demokracija je kljub svojim pomanjkljivostim nedvomno pravičnejša in humanejša od avtoritarnega ali totalitarnega političnega sistema) najprej intenzivno izrazilo na ravni kolektivne slovenske zavesti, nato na ravni dejanj in končno v uspešni državni osamosvojitvi in demokratizaciji Slovenije. Seveda je ta proces naletel tudi na odpor, in sicer s strani tedanje oblasti ter vseh tistih posameznikov, ki so ostajali privrženi jugoslovanski ideji in ureditvi.

Danes, s časovne oddaljenosti, lahko bolj umirjeno kot takrat rečemo, da sta v psihološkem in družbenem smislu notranji in zunanji odpor imanentni del vsakega napredka oziroma korenite družbene spremembe. Oba vidika odpora predstavljata pomembno razvojno preizkušnjo, skozi katero mora iti vsak protagonist družbenega razvoja. Brez napora, tveganja in morebiti celo takšnega ali drugačnega spopada ni bistvenega napredka. V naši slovenski osamosvojitveni zgodbi so bili nosilci nove ustavnosti in s tem nove slovenske družbene ureditve dovolj pogumni in vztrajni, da so ob koncu 80-ih in v začetku 90-ih let postopno dosegli večino svojih temeljnih ciljev, njihovi nasprotniki, zagovorniki nadaljnje obstoja SFR Jugoslavije, pa so še

9 Tone Peršak: *Videnje in stvarnost, op. cit., str. 7. V istem kontekstu (deseta obletnica pisateljske ustave) tudi Lovro Šturm izrecno poudarja, da so temelji ustavne ureditve povezani z vrednotami, pri čemer med vrednote nove (veljavne) ustave uvršča predvsem vrednost človeka kot takšnega, njegovo svobodo in enakost, demokratično ureditev ter nenazadnje varstvo pravic in načelo delitve oblasti (Lovro Šturm, *Kaj zagotavlja ustava?, Nova revija, let. XVII (1998) št. 194-195, str. 1-2.**

10 Glej *ibid.*, str. 7-8.

pravi čas pravilno presodili, da se je tehničnica tudi v ljudstvu že prevesila na nasprotno stran in so zato postopno le privolili (sprva le na videz, kasneje pa večina tudi resnično) v sprejem novih ustavnih vrednot.

Ustava kot takšna predstavlja v svojem pravno-formalnem izrazu *racionalizacijo* temeljnih družbenih vrednot. Pisateljska »ustava«, kot zametek sedanje slovenske ustave, je zato morala biti napisana – četudi zgolj v tezah –, tudi na takšen pravno-formalen način. Za politično in pravno konstituiranje slovenske državnosti in demokracije je bil torej ob pretežno ali vsaj izhodiščno *iracionalnem vrednostnem* momentu, ki so ga posebej slovenski kulturniki, odločilen tudi *racionalni vrednostni* moment, ki se je predvsem s pomočjo pravnikov, sociologov in drugih družboslovcev izrazil v bolj ali manj *pravno* izdelanih formulacijah Tez za Ustavo Republike Slovenije. To je bil zato tudi prvi pomembnejši korak k *novi slovenski pravni kulturi*.

Pravna država kot takšna sicer v pisateljski ustavi še ni izrecno zapisana kot temeljno načelo pravne ureditve, vendar pa številne teze pisateljske ustave nedvomno izražajo pravno državo, tj. koncept, ki se je v okviru takratnega jugoslovanskega režima slabšalno in kritično pripisoval meščanski ustavnosti in pravu ter je bil zato s pozicij (izkrivljenega) teoretičnega marksizma in realsocializma vseskozi zavračan. Poleg usmerjenosti pisateljske ustave v zagotovitev (1) *samostojne države* ter (2) *demokracije* s parlamentarnim sistemom in drugimi demokratičnimi političnimi institucijami, je usmeritev v (3) *pravno državo* tretji bistveno novi vrednostni poudarek, ki ga je takrat pisateljska ustava vnesla v javni diskurz. Vse odtlej, pa do sprejema nove (sedanje) slovenske ustave, s(m)o se lahko prav na tej podlagi tako slovenski pravniki kot vsi drugi izobraženci in nasploh državljani postopoma privajali na nov vrednostni okvir, ki ga je prinesla zamisel o Sloveniji kot pravni državi. Kot je znano, sodijo v okvir načela pravne države predvsem zahteve po varstvu človekovih pravic in svoboščin, po delitvi oblasti, po transparentnem, koherentnem, predvidljivem in zanesljivem pravnem sistemu, po neodvisnosti sodstva, po vezanosti izvršilno-upravne oblasti na zakon in še marsikaj. Pravna država kot specifičen in kompleksen koncept se tako ni pojavila šele s sprejemom nove ustave (1991), pač pa se je na ravni *pravne zavesti* v posameznih prvinah počasi uveljavljala že od pisateljske ustave dalje.¹¹ Kot zavest o nujnosti (*ustavno*)pravne opredelitve slovenske

11 S tem ne želim reči, da v prejšnjem (real-socialističnem) sistemu posamezne pravne države niso bile prisotne. Tako v formalnem pogledu (načelo ustavnosti in zakonitosti, spoštovanje pravnih postopkov ipd.) kot v materialnem pogledu (varstvo človekovih pravic in svoboščin, zagotavljanje pravičnosti) so bili posamezni elementi, ki sodijo v okvir koncepta pravne države, že prisotni - vendar pa, in to je treba poudariti, v resnici le navidezno! Ti posamezni elementi so bili umeščeni v popolnoma drugačen pravni kontekst. Po eni strani je takrat dominirala doktrina, da mora pravo v socializmu postopno »izumirati«, tj. se umikati samo-regulaciji (samoupravljanju), kar je pravu že a priori odvzelo tisto družbeno moč in prepričljivost, ki mu jo daje pravna država. Po drugi strani pa so bile vse pravne institucije interpretirane v duhu komunistične ideologije oziroma v skladu z avtoritarno zapovedanimi načeli in smernicami komu-

državnosti ter temeljnih demokratičnih in pravnih institucij ter nasploh kot zavest o nujnosti vzpostavitve *moderne ustavnosti* je bila ključen dejavnik tudi v samem procesu sprejemanja slovenske ustave.

S pisateljsko ustavo so se na raven neformalne ustavne pobude povzdignile *vrednote*, ki so bile, kot rečeno, izražene v zahtevi po moderni demokraciji zahodnega tipa, delitvi oblasti, varstvu človekovih pravic v skladu z mednarodnimi pravnimi standardi, neodvisnosti sodstva, svobodni podjetniški pobudi, moderni opredelitvi lastninske pravice in njenih nosilcev ter nenazadnje v temeljni zahtevi po slovenski državnosti. Če je bilo zgoraj (pod t. 1) rečeno, da je bila pisateljska ustava *zahteva* po prevrednotenju ustavnih vrednot, je sedaj k temu treba še dodati, da je na ravni javnega ustavnopravnega diskurza pisateljska ustava pomenila že tudi *sam ZACETEK procesa* prevrednotenja (do)tedanjih ustavnopravnih vrednot, ki so temeljile na t.i. socialistični demokraciji, vladavini delavskega razreda, vodilni in ekskluzivni vlogi komunistične partije (enostrankarski sistem), samoupravljanju, družbeni lastnini in na drugih specifičnih ter agresivno ideološko pogojenih postavkah tedanje politične in splošne družbene ureditve.

Pisateljska ustava je v *vrednostnem* pogledu vzpostavila že skoraj celotno ustavno ogrodje, ki ga je leta 1991 nato formalno dogradila in določila (nova) slovenska ustava. Seveda pisateljske ustave, pri kateri je šlo zgolj za neformalne *ustavne teze*, ni smiselno pretirano natančno vzporejati z besedilom veljavne slovenske ustave, kajti razumljivo je, da so v veljavni ustavi mnoga področja urejena bolje in natančneje kot v tezah iz pisateljske ustave (za ponazoritev lahko primeroma omenim v tezah precej pomanjkljiva poglavja o sodstvu, ustavni zaščiti in občinski samoupravi). Poleg tega se v pisateljski ustavi še čuti navezanost na nekatere vrednote iz takratnega (real)socialističnega sistema (npr. relativno široko formulirana pravica delavcev do soupravljanja podjetij), kar pa je razumljivo in v zapisani meri naravnano vrednostno pozitivno. V tem pogledu namreč pisateljska ustava ohranja predvsem tiste vrednostne postulate (real)socializma, ki naj bi posameznike varovali v njihovi socialni komponenti (npr. pravica do dela in varstvo delavcev pred posledicami nesmotrnega gospodarjenja).¹² Ker namen tega prispevka ni obravnava posameznih ustavnih institucij, velja ob tem le še na splošno reči, da je omenjena kontinuiteta oziroma vezanost pisateljske ustave na vrednostni sistem takratnega časa dejansko

nistične partije oziroma zveze komunistov. V takšnem kontekstu, ki npr. ni poznal delitve oblasti in resnične neodvisnosti sodstva, se tudi posamezne pravice in svoboščine, ki so sicer zgolj nominalno ustrezale tistim, ki jih varuje pravna država (npr. pravica do zasebnosti), niso razlagale in uresničevale v duhu pravne države, pač pa v duhu realsocialistične ideologije (tako npr. pravica do zasebnosti v praksi ni bila dojeta na takšen način in varovana v tisti meri, kot to terja pravna država).

¹² Osnutek pisateljske ustave vsebuje več določb o socialnoekonomskih pravicah in razmerjih, kot jih vsebuje veljavna ustava (glej Lojze Ude, *Ustavnosodno varstvo človekovih gospodarskih in socialnih pravic in svoboščin v obdobju preobrazbe družbene lastnine in denacionalizacije*, Nova revija, let.XVII (1998) št.194-195, str. 27).

minimalna, saj v ustavnih tezah izrazito dominirajo tiste vrednostne vsebine, ki so dijo v domeno sodobne demokratične ustavnosti in pravne države.

3. Prevrednotenje dojemanja same ustave

Eno temeljnih prevrednotenj, katerega je zastavila pisateljska ustava, je bilo prevrednotenje dojemanja same ustave. Za razliko od (do)tedanjega razumevanja ustave v SFR Jugoslaviji in SR Sloveniji, ko je prevladovalo predvsem *družbenoekonomsko pojmovanje ustave* oziroma *pojmovanje ustave kot temeljne družbene listine* z mnogimi programskimi normami in ideološkimi prvini,¹³ je pisateljska ustava začela uveljavljati moderni pogled na ustavo. Po tem pogledu je ustava predvsem temeljni oziroma vrhovni pravni in politični akt, ki na eni strani opredeljuje demokratično strukturirano oblast, na drugi strani pa z zagotavljanjem človekovih pravic in svoboščin varuje različne vidike svobode in varnosti posameznikov. Predvsem pa – in tudi v tem je mogoče videti pomembno prevrednotenje – naj bi nova slovenska ustavnost ne bila pretežno ideološka in programska,¹⁴ tako kot je to v precejšnji meri veljalo za prejšnje realsocialistične ustave. Takšen pogled na (bodočo) ustavo je prevladal tudi v kasnejšem formalnem procesu oblikovanja slovenske ustave, pri kateri je ustavodajalec zavzel pretežno realistični pristop, kar je pomenilo, da se je v relativno veliki meri izognil programskim normam.

4. Ponotranjanje novih ustavnih vrednot

Proces prevrednotenja ustavnih (političnih, pravnih, etičnih itd.) vrednot so ob nastanku pisateljske ustave reflektirali in osmišljali že sami njeni avtorji in podporniki, vendar pa ta njihova refleksija in vizija takrat še nista mogli koreniteje prodreti v širšo politično in pravno zavest prebivalstva. Dejansko se v tistem času tudi sami avtorji in podporniki pisateljske ustave še niso mogli povsem jasno in celovito zavedati vrednostnega naboja in pomena, ki so ga vsebovale v tezah zapisane formulacije. Ta vrednostni naboj oziroma pomen je lahko resnično (praktično) zaživel in postal tako tudi resnično ozaveščen šele v okviru novih političnih in pravnih (pred) postavk, ki jih je uveljavila nova ustava. Šele s sprejemom in začetkom uveljavljanja nove ustave so te vrednostne vizije preko zakonodajne, izvršilno-upravne, sodne in predvsem ustavnosodne prakse ter seveda preko različnih oblik političnega delova-

13 O teh in nekaterih drugih pojmovanjih ustave glej Marijan Pavčnik, *Teorija prava, Prispevek k razumevanju prava*, 3. razširjena, spremenjena in dopolnjena izdaja, GV Založba, Ljubljana 2007, str. 290-291.

14 Tako se npr. Peter Jambreč, *Ustava in slovensko narodno vprašanje*, v: *Gradivo za slovensko ustavo*, op. cit., str. 34, v svoji razpravi o bodoči slovenski ustavi sprašuje, ali naj ta sploh vsebuje poglavje o temeljnih načelih. Pri tem meni, da ideologija ne spada v območje ustavnega in državnega urejanja, zato ne sme biti dvoma, da naj imajo temeljna načela, kolikor bi jih nova ustava vsebovala, zgolj normativno, ne pa programsko in vizionarsko naravo.

nja postopno začele dobivati svojo realno družbeno podobo.

Danes lahko ugotovimo, da proces prevrednotenja ustavnopravnih vrednot še ni povsem zaključen, čeprav je v pretežni meri realiziran. Dejstvo je, da ustavnih vrednot, ki jih je zasnovala že pisateljska ustava, dogradila in institucionalizirala pa Ustava Republike Slovenije, državljani Slovenije še nismo v celoti ponotranjili.¹⁵ Žal je prav v politični eliti, ki bi seveda državljanom morala nuditi vrednostno pozitiven zgled, precej posameznikov in skupin, ki v svoji zavesti in praksi ohranjajo vrednostno negativne (npr. avtoritarne) vzorce mišljenja iz pretekle, nedemokratske ureditve.¹⁶ Če k temu prištejemo še izredno močan vpliv t.i. divjega kapitalizma in drugih pojavov, ki v ljudeh sprožajo pretirane materialistične, oblastne in podobne (egocentrične) težnje, potem ni nič nenavadnega, da v Sloveniji še vedno nimamo zadosti razvite pravne in politične kulture. Izrazito pomanjkanje teh dveh komponent splošne družbene kulture se izraža npr. v šibki zavesti nosilcev oblastnih položajev o lastni odgovornosti do ljudstva in do drugih ustavnih vrednot (pogosto gre pri tem tudi za njihov infantilni strah pred osebnim prevzemanjem odgovornosti za svoja oblastna ravnanja), v nespoštljivem odnosu do državnih institucij, v primitivnem oziroma vulgarnem vedenju nekaterih predstavnikov politične in drugih družbenih elit ter nenadajne v relativno velikem družbenem nezaupanju v nosilce pravne in politične moči.

Pravkar povedano sicer bistveno ne spremeni dejstva, da smo od pisateljske ustave do danes Slovenci v marsičem napredovali v smeri razvijanja demokracije in pravne države, kar je v povezavi z našo uspešno nacionalno oziroma državno osamosvojitvijo ter kompleksnostjo prehoda (tranzicije) iz prejšnjega v sedanji sistem relativno velik (zgodovinski) uspeh.¹⁷ Kljub temu pa omenjeni negativni dejavniki opozarjajo, da je naša sedanja politična in pravna zgradba še v marsičem krhka ter da nikakor ni samoumevna, zato je intenzivnejše ponotranjenje ustavnopravnih vrednot nujni predpogoj za nadaljnje demokratično dozorevanje slovenske družbe. Seveda pa ustavnopravne vrednote niso nekaj statičnega, saj se dograjujejo in spreminjajo v kontekstu časa in družbenega prostora, zato se mora zavest o ustavnopravnih vrednotah na eni strani razvijati v smeri spoštovanja veljavnih ustavnih načel in pravil, na drugi strani pa tam, kjer je to *resnično nujno in/ali splošno družbeno koristno*, tudi z dograjevanjem (s spremembami in dopolnitvami) ustave – vseskozi moramo torej dinamično iskati pravo mero med ustavno kontinuiteto in

15 Na pomen internalizacije ustavnih vrednot opozarja npr. France Bučar, *Internalizacija slovenske ustave*, Nova revija, let.XVII (1998) št.194-195, str. 18.

16 *Ibid.*

17 Tine Hribar, *Položaj Slovencev kot nacije*, Nova revija, let.XVII (1998) št.194-195, str. 31, upravičeno meni, da se je treba kljub kritičnim ocenam naše družbene situacije zavedati, da smo se osamosvojili v pravem času in kot narod nismo doslej še ničesar bistvenega ali nepovratnega zamudili, pri čemer je bila naša situacija posebej težka tudi zato, ker smo se hkrati znašli v najrazličnejših tranzicijah (industrijska, ekonomska, politična, pravna in celo vzgojno-izobraževalna tranzicija).

diskontinuiteto.¹⁸

Na večno dilemo, ali je treba ljudi prilagoditi ustavi ali ustavo ljudem, ni mogoče podati enoznačnega odgovora. To vprašanje se je zastavljalo v zvezi z nekdanjimi socialističnimi (jugoslovanskimi in slovenskimi) ustavami, v zvezi s pisateljsko ustavo in se zastavlja v zvezi z veljavno slovensko ustavo. V naravi prava in s tem tudi v naravi ustave in njenih vrednot je *vrednostno prežeta normativnost*, ki vedno presega dano («Sein») in teži k zadanosti («Sollen»). Ustava seveda s strani pravnih subjektov terja spoštovanje svojih načel in pravil. Toda kadar ustava zahteva nekaj, za kar družba še pretežno ni dozorela, se nujno pojavijo težave. S pravnega vidika je vsekakor treba težiti k doslednemu uveljavljanju ustavnih norm. Ne moremo pa hkrati zagotoviti, da bo ustava (preko zakonov in drugih pravnih aktov) v vseh pogledih avtonomno (notranje, intimno) sprejeta s strani samih državljanov kot posameznikov. V naravi prava je, da v enem delu ustreza moralnim, običajnim in drugim nepravnim človeškim prepričanjem in standardom, v drugem delu pa je pravo vedno tudi heteronomno, prisilno (od zunaj).

Za konec naj še rečem, da se moramo zavedati, da je vsak radikalni prehod v nov vrednostni sistem za povprečnega človeka zahteven spoznavni oziroma psihološki proces, ki ga moramo zato ocenjevati strpno in potrpežljivo. Ne smemo pa tolerirati hinavščine ali zlaganega zunanjega konformizma, ki pod videzom iskrene pozitivne vrednostne preobrazbe prikriva vrednostno negativne (destruktivne) namene in ravnanja.

18 Prim. Miro Cerar, *Pomen ustavne kontinuitete*, *Nova revija*, let.XVII (1998) št.194-195, str. 24-26.

Dr. Marijan PAVČNIK

Materia Constitutionis (Glose ob Pisateljski ustavi)

1.

Pisateljska ustava (PU) je sopomenka za *Teze za Ustavo Republike Slovenije* (v nadaljevanju: »Teze«), ki so bile aprila 1988 objavljene v *Gradivu za slovensko ustavo* (v nadaljevanju: »Gradivo«).¹ »Gradivo« sta pripravili Ustavna komisija upravnega odbora Društva slovenskih pisateljev in Delovna skupina za ustavni razvoj pri slovenskem sociološkem društvu. »Gradivo« vključuje uvodne strokovne razlage in »Teze«, ki imajo obliko (fragmentarnega) ustavnega besedila.² Avtorji uvodnih strokovnih razlag so: *Peter Jambreč* (Ustava in slovensko narodno vprašanje, str. 18-43), *Tine Hribar* (Filozofska utemeljitev, str. 44-49), *Tone Peršak* (Temeljna načela in določila, str. 50-53), *Peter Jambreč* (Temeljne človekove pravice in svoboščine, str. 54-60), *Veljko Rus* (Delo, lastnina, kultura in demokracija, str. 62-66), *Ivan Svetlik* (Socialne pravice in ureditev družbenih dejavnosti, str. 67-71), *Mitja Kamušič* (Lastninska in organizacijska razmerja, str. 72-75) in *France Bučar* (Državna ureditev, str. 76-82). Avtorstvo »Tez« je kolektivno. Bernik in Jambreč pojasnjujeta, da sta obe skupini »prevzeli zlasti skupno avtorsko in redakcijsko odgovornost za Teze za slovensko ustavo«, medtem ko je »individualno avtorstvo uvodnih strokovnih razlag ... razvidno iz samega teksta študije«. ³ »Teze« so redigirali *Milan Apih*, *Janez Menart*, *Tone Pavček*, *Tone Peršak*. *Dimitrij Rupel* in *Veno Taufer* (s strani Društva slovenskih pisateljev) ter *France Bučar*, *Tine Hribar*, *Peter Jambreč*, *Mitja Kamušič*, *Veljko Rus* in *Ivan Svetlik* (s strani slovenskega sociološkega društva).⁴

2.

PU je pomembno in dragoceno dejanje, ki je tvorno sooblikovalo ustavno pot do besedila veljavne Ustave Republike Slovenije (z dne 28. decembra 1991). Na PU je mogoče gledati in jo vrednotiti z več zornih kotov.⁵ V tem prispevku me

1 »Gradivo« je objavljeno v *Časopisu za kritiko znanosti*, 108 (1988), str. 1-114.

2 »Teze« so objavljene tudi v *Peter Jambreč: Ustavna demokracija. Graditev slovenske demokracije, države in ustave*. DZS: Ljubljana 1992, str. 345-370.

3 *Ivan Bernik, Peter Jambreč: Sociološki pogled na ustavni razvoj, v: »Gradivo«, str. 14.*

4 »Gradivo«, str. 84.

5 *Glej in prim. Jambreč: Ustavna demokracija (nav. delo), str. 256 in nasl., Tine Hribar: Sloven-*

zanima s stališča tvarine ustave (*materiae constitutionis*). PU je radikalno preloмила z ustavno tvarino prej veljavne ustave (beri: socialistične ustave), se zavzela za klasično tvarino ustave in intenzivno vplivala na novo slovensko ustavo. Vpliv bi bil verjetno lahko še večji, če PU nekaterih vidikov moderne ustavnosti ne bi spregledala (npr. položaja in vloge ustavnega sodišča). Na drugi strani je nesporno tudi to, da URS (1991) ni izkoristila nekaterih pomembnih nastavkov, ki jih je PU vsebovala in utemeljeno vključevala (npr. na področju socialne države in volilnega praga).

3.

PU je moderna ustava, ki se osredotoča na *klasično tvarino ustave* in se že s tem radikalno razločuje od slovenske in jugoslovanske ustave iz let 1963 in 1974 (skupaj z nadaljnji amandmaji). Ustava SRS oziroma SFRJ je bila zasnovana tudi kot temeljna listina samoupravljanja. Ustava ni urejala le temeljev državne ureditve, ampak je podrobno utemeljevala položaj in vlogo delovnega človeka in občana v ožjih in širših samoupravnih skupnostih. Podrobno normiranje je prežemalo tudi klasično tvarino ustave, zlasti tisti del, ki se je nanašal na državno organizacijo. Izrazit odstop od klasične tvarine ustave so pomenile programske norme in programska temeljna načela o viziji političnega sistema socialističnega samoupravljanja.⁶ Za to državno-družbeno ureditvijo in za to vizijo je bil solistični (enostrankarski) politični sistem, ki je ustavno tvarino totaliziral. Totaliziral jo je tudi tam, kjer je sistem sicer deklariral pluralizem samoupravnih interesov. Totaliziral jo je preprosto zato, ker bi iz pluralizma samoupravnih interesov lahko nastale alternativne institucije, ki bi ogrozile vladajočo (enostrankarsko) vlogo ZK.⁷ Politični sistem je skrbno pazil, da se kaj takega ne bi primerilo. Sistem ni bil pravna (ustavna) forma, ki bi političnim nosilcem omogočal, da se vsebinsko odločajo⁸; sistem je budno meril korake, ki bi ga lahko ogrozili. Smoletov Kreon je že leta 1960 vedel povedati, da je

ska državnost. CZ: Ljubljana 1989, str. 91 in nasl., Miro Cerar: Ustavnopravno konstituiranje države Slovenije, v: Ustava Republike Slovenije z uvodnim komentarjem. ČZ Uradni list RS: Ljubljana 1992, str. 9, Tine Hribar: Hitri tempo slovenske samovzpostavitve (1986-2008), v: Nova revija, 25 (2006) 289-290, str. 6-8, in Rosvita Pesek: Osamosvojitve Slovenije. Nova revija: Ljubljana 2007, str. 51-53. Glej tudi Peter Vodopivec (Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Modrijan: Ljubljana 2006, str. 490 in nasl.) in France Bučar (Rojstvo države. Didakta: Radovljica 2007, str. 292 in nasl.), ki se ukvarjata z genezo razpadanja Jugoslavije in osamosvajanja Slovenije.

6 Prim. s kritično diskusijo »Vrednost prava u jugoslovenskom društvu«, v: Gledišta (Beograd), 13 (1972) 5-6, str. 713-771. Glej še posebej razpravi Franceta Bučarja (str. 715-725) in Gorazda Kušejara (str. 725-730). O utemeljeni kritiki utopične vizionarnosti glej tudi monografijo Antona Pereniča: Relativna samostojnost prava. DDU Univerzum: Ljubljana 1981, str. 89 in nasl., str. 104 in nasl.

7 Glej USRS (1974), temeljno načelo X, in USFRJ (1974), temeljno načelo VIII.

8 Prim. (glej) Marijan Pavčnik: Naličje in vsebina. Od pravne forme kot fasade k pravni formi kot sestavini pravne države, v: Naši razgledi, 37 (1988) 20, str. 598-599, in Ustavna forma namesto političnega programa, v: Naši razgledi 38 (1989) 24, str. 714.

»sovražnik«, »kdor domišljavo si izmišlja nov načrt, iz neba snet.«⁹

4.

Ustava je *izhodiščni in temeljni pravni akt*: izhodiščni zato, ker ima znotraj države najvišjo pravno veljavo, in temeljni zato, ker ureja »le« pravno najbolj pomembna družbena razmerja. Izhodiščnost ustave opozarja, da je ustava, vsaj z določenega zornega kota, najpoprej *postopkovni akt*, ki vsem političnim subjektom omogoča, da igrajo pravno igro. Ustava predvideva vrste in pristojnost pravnih subjektov, razmerja med njimi in osnovna postopkovna pravila, ki uokvirjajo sprejemanje pravnih in političnih odločitev. Postopkovna plat ustave je še posebej pomembna za sodobno državo. Dandanes je država svojevrsten nadsistem, v katerem morajo biti usklajeni najrazličnejši sistemi in podsistemi.

Ustava je tudi *temeljni pravni akt*, ki vsebinsko ureja družbena razmerja. Klasična tvarina ustave so zlasti trije sklopi razmerij: temeljne človekove pravice in dolžnosti, oblika države (skupaj s temeljnimi pravnimi načeli) in temeljna ureditev državne organizacije.¹⁰

Ustava je v pravem pomenu *izhodiščni akt* le tedaj, če gre za ustavo skupnosti, ki je *državno suverena*. Velika zasluga PU je, da je gradila na Sloveniji kot državi, ki sama odloča, kako in na kakšen način se povezuje z drugimi in v kakšne zveze vstopa. Tako preambula kot temeljna načela in določila izrecno govorijo o Sloveniji kot državi (v polnem pomenu te besede). Republika Slovenija je »država, ki temelji na suverenosti slovenskega naroda«, a hkrati država »slovenskega naroda in vseh ljudi, ki so si v skladu z zakonom pridobili pravico do slovenskega državljanstva.«¹¹ Za to opredelitvijo je očitno tudi misel *Tineta Hribarja*, da nacionalna suverenost »ni

9 Značilno mesto je na primer tole (Dominik Smole: *Antigona*. MK: Ljubljana 1995, str. 27-28): »Vse, kar lahko stori ta blagi puntar, je to,/ da mi - če mu dovolim - odreže glavo in sam postane/ kralj. Kralj torej bo ostal, naš red, ostal naš zakon/ in svet bo malce preurejen, a ne drugačen./ Kdor pa spreminja svet v osnovi, brez tega reda,/ brez teh zakonov, brez slehernega kralja,/ kdor domišljavo si izmišlja nov načrt, iz neba snet,/ in ne hlepi po moji glavi, tej in tukaj,/ ampak postavlja v dvom kraljevsko glavo sploh,/ ta je sovražnik. Kralj zoper njega mora biti krut,/ ker mir, blaginja ne padata kot blagi dežek/ z neba: pametna oblast tukaj na tleh ju ustvarja.«

10 V času, ko je PU nastala, je bilo v jugoslovanskem prostoru temeljno delo o naravi ustave monografija Miodraga Jovičića: *O ustavi. Teorijsko-komparativna analiza. Savremena administracija*. Beograd 1977. Slovenska teorija ustavnega prava (glej na primer Makso Šnuderl: *Politični sistem Jugoslavije*. Prva knjiga: *Družbeno-politična ureditev in ekonomska ureditev*. ČZ Uradni list SRS: Ljubljana 1965) se s temi vprašanji ni podrobneje ukvarjala, posvečala pa se jim je teorija države in teorija primerjalnega ustavnega prava. Glej zlasti Leonid Pitamic: *Država. Družba sv. Mohorja: Celje 1927 in Gorazd Kušej: Primerjalno ustavno pravo*. Univerza v Ljubljani: Ljubljana 1960. Pomembne vzpodbude sta lahko nudili tudi Kušejevi razpravi: *Mešana državna oblika*, v: *Zbornik znanstvenih razprav*, 18 (1941/42), str. 199-227, in *O načelu enotnosti in delitve oblasti pa o razmerju zveznih organov oblasti po ustavnem zakonu z dne 13. 1. 1953*, v: *Zbornik znanstvenih razprav*, 24 (1954), str. 97-126.

11 »Teze«, str. 85.

sama sebi namen; je cilj, dokler ni popolna, toda obenem porok nadaljnega razvoja slovenskega naroda in Slovenije kot take in v celoti.«¹²

5.

PU se začena s *preambulo*, ki ni v celoti prevzeta v veljavno URS. Izpadla je začetna opredelitev o svetosti življenja in človekovem dostojanstvu, opuščen pa je tudi *telos*, da »ob spoštovanju dediščine slovenskega naroda zagotovimo kulturni, ekonomski, politični in socialni razvoj Slovenije.«¹³

Pomen preambule je zlasti to, da sporoča razloge, ki so narekovali sprejem ustave, in da navaja vrednostna merila, ki jih želi uresničevati. Vrednostni razlogi imajo tehtno vlogo, ko ustavo in njej podrejene pravne akte razlagamo¹⁴, praktično gledano pa je razlagalno sporočilo preambule zlasti simbolne narave, ker je njena vsebina zelo splošna in načelna. To naj pomena preambule nikakor ne zmanjšuje; smo na področju temeljne usmeritve, ki zarisuje smer, v katero je treba kreniti.¹⁵

Preambula je svojevrstna temeljna norma o tem, kako je treba razumeti normativno besedilo, ki preambuli sledi. Če bi bili obe že navedeni alineji, ki sta bili v nadaljnjih postopkih opuščeni (še posebej alineja o svetosti življenja), sprejeti v veljavno ustavo, bi bilo bistveno bolj jasno povedano, da je človek odgovorno bitje. Človek je umrljivo bitje, ki mora spoštovati pokojne, biti odgovoren do soljudi, do drugih živih bitij in do narave, v katero smo vsajeni. Odgovornost se nanaša tudi na rodove, ki prihajajo za nami. »Človek ni gospodar (subjekt)«, človek je »dedič življenja«.¹⁶

12 »Gradivo«, str. 48.

13 »Teze«, str. 85. Prim. s čl. 5/1 veljavne URS: »Skrbi (to je država, op. M. P.) za ohranjanje naravnega bogastva in kulturne dediščine ter ustvarja možnosti za skladen civilizacijski in kulturni razvoj Slovenije.«

14 Prim. U-I-168/97 (OdlUS VI/II, 103): »Člen 48 Zakona o Ustavnem sodišču, ki temelji na načelih pravne države (2. člen) in spoštovanju človekovih pravic (Preambula k Ustavi), pooblašča (poudaril M. P.) Ustavno sodišče ...«. Pomen judikata je zlasti v tem, da kot normativni temelj odločitve navaja tudi preambulo. Prim. tudi U-I-266/95, U-I-370/96, U-I-111/04 (OdlUS XIII/2, 54), U-I-266/04 (OdlUS XV/2, 79) in U-II-1/06 (OdlUS XV/1, 17). Značilna je utemeljitev, ki jo navaja odločba U-I-111/04: »V Republiki Sloveniji je vzpostavljena t. i. ustavna demokracija, katere bistvo je, da lahko vrednote, ki jih varuje Ustava, in med njimi posebej temeljne človekove pravice in svoboščine (Preambula k Ustavi), prevladajo nad demokratsko sprejetimi odločitvami večine (op. 16). Glede na to mora Ustavno sodišče pri presoji dopustnosti referendumskega odločanja upoštevati, da na referendumu ni dopustno sprejemati odločitev, ki bi bile v neskladju z Ustavo.« Op. 16 se nanaša na razpravo, ki jo je napisal bivši sodnik nemškega ustavnega sodišča Winfried Hassemer: *Ustavna demokracija*, v: *Pravnik*, 58 (2003) 4-5, str. 214.

15 O pravni naravi preambule glej (prim.) Jovičič: *O ustavu (nav. delo)*, str. 123 in nasl. Prim. tudi Peter Badura: *Staatsrecht*. Verlag C. H. Beck: München 1986, str. 52-53: »Das **Wiedervereinigungsgebot** ist ein in der Präambel enthaltener Verfassungsauftrag (BVerfGE 5, 85/127 f.; 36, 1/17ff).«

16 Tine Hribar, v: »Gradivo«, str. 45.

Človekova odgovornost se nanaša tudi na skladen kulturni, ekonomski, politični in socialni razvoj Slovenije. Odgovornost te vrste je mogoče izpeljati iz splošnih določb veljavne ustave in iz obeh poglavij o temeljnih pravicah, bila pa bi bolj kleno in izostreno sporočena, če bi bila sestavina veljavne preambule.¹⁷

6.

Preambuli sledi *klasična tvarina ustave*, ki je v PU razdeljena na štiri poglavja, ki so tale: I. Temeljna načela in določila, II. Pravice človeka in državljana, III. Socialno-ekonomske pravice in razmerja in IV. Državna ureditev. *Razporeditev snovi* bi bila lahko drugačna in *bi se lahko začenjala s temeljnimi pravicami*, kot je to primer v Temeljnem zakonu ZR Nemčije. V nemškem temeljnem zakonu se ustava začinja z varstvom človekovega dostojanstva. Ta pristop bi v celoti ustrežal tudi PU, ki je v preambuli vendar izhajala iz svetosti življenja. Če bi do omenjene prerazporeditve prišlo, bi pri njej zelo verjetno tudi ostalo in bi bila sprejeta v veljavo ustavo.

PU je bila deloma pod vplivom italijanske ustave, v kateri pravice in dolžnosti državljanov obsegajo državljanska (čl. 13-28), moralno-družbena (čl. 29-34), ekonomska (čl. 35-47) in politična razmerja (čl. 48-54). Za členitev temeljnih pravic se je odločila tudi PU; ta členitev je ostala in je bila sprejeta v veljavno ustavo, ki temeljne pravice¹⁸ ureja zlasti v II. (človekove pravice in temeljne svoboščine, čl. 14-65) in III. poglavju (gospodarska in socialna razmerja, čl. 66-79).

7.

Za predmet našega preučevanja je pomembno, kako je ustavna tvarina v ustavi pravno izražena in kakšna je pravna narava različnih delov ustave. Osrednji del ustave je vselej njen *normativni del*, v katerem je ustavna tvarina razporejena po posameznih poglavjih (podpoglavjih, odsekih ipd.) in v katerem so posamezna pravna določila oblikovana kot členi, ki kot vsebinske enote slede drug drugemu. Ob nor-

17 Glej in prim. Tine Hribar, v: »Gradivo«, str. 48, in Veljko Rus, v: »Gradivo«, str. 62 in nasl. Rus razpravlja tudi o decentraliziranem političnem sistemu kot obliki »mikroregulacije avtonomnih delovno-lastniških subjektov« (str. 65). Glej tudi Veljko Rus: O postsocialistični in postkapitalistični paradigmi, v: Nova revija, 17 (1998) 194-195, str. 19-21.

18 Pisec tega prispevka hoté govori o temeljnih pravicah ali pa o temeljnih človekovih pravicah, ne da bi na pravni ravni razločeval med pravicami in svoboščinami, ker gre v obeh primerih za pravice. Temeljne pravice so samo tiste, ki so predmet ustavnega urejanja. V pravni naravi temeljnih pravic je, da so pravno zavarovana temeljna upravičenja v razmerju do države in njenih organov kot tudi v razmerju do posameznikov in drugih pravnih subjektov. Temeljne (človekove) pravice so v ustavi v precejšnjem obsegu opredeljene kot svoboščine. Njihovo vsebinsko težišče je, da zagotavljajo ustrezno telesno, duhovno, politično in gospodarsko svobodo, v pravnem pomenu pa gre za pravice, to je za temeljne pravice, ki so absolutne in kot take učinkujejo zoper vsakogar (erga omnes), ki bi hotel vanje posegati. - Glej (prim.) tudi Alojzij Finžgar: Osebnostne pravice. SAZU: Ljubljana 1985, str. 140-144, in Pitamic: Država (nav. delo), str. 188 in nasl., str. 207 in nasl.

mativnem delu ima ustava lahko tudi *preambulo* in *temeljna načela*, ki so umeščena pred normativni del ustave ali pa so njegov uvodni del.

O preambuli, ki jo ima PU, je bila že beseda (glej tč. 5). Poglavja, ki preambuli sledijo, so zapisana kot členi (enote), ki niso oštevilčeni; enote, ki so medsebojno povezane, so z izjemo prvega poglavja naslovljene. Drugo, tretje in četrto poglavje so po pravni naravi tvarina, ki tvori *normativni del ustave*. Prvo poglavje (»Temeljna načela in določila«) naj bi na prvi pogled ustrezalo temeljnim pravnim načelom; podrobnejši pogled razkrije, da gre za poglavje, ki je heterogeno: v njem najdemo temeljne pravice, temeljna načela in druga ustavna pravila, ki naj bi bila med najbolj pomembnimi.

Nesistematična sestava prvega poglavja PU je sad časa, v katerem je nastala, in okoliščine, da je šlo »le« za teze in gradivo za slovensko ustavo. PU je radikalno prelomila z utopično vizijo, ki je bila značilna za temeljna načela slovenske in jugoslovanske ustave iz leta 1974. PU se je zavzemala za *realistično ustavo*; v njej skorajda ni bilo programskih norm, sama »temeljna načela in določila« so bila zasnovana pravno in so bila tudi napisana brez ideoloških okraskov in ideološkega balasta.

PU bi pridobila na teži in vplivu, če bi iz prvega poglavja izločila temeljne pravice in jih prenesla v poglavji, ki sta jim namenjeni. Po tej poti je krenila veljavna ustava, ki v »splošnih določbah« (čl. 1-13) opredeljuje zlasti kakovost (usmerjenost), naravo in obliko slovenske države. Še bolj idealna pa bi bila izpeljava, ki sem jo že omenil: ustava naj se začneja z nemočnim posameznikom in njegovimi temeljnimi pravicami, na njih pa naj se navežeta državna in pravna ureditev, ki imata svoj temelj v suverenosti ljudstva.

8.

Temeljna (ustavna) pravna načela lahko dajejo ustavi pomemben vzen in pomembno vlogo. Osrednja značilnost pravnih načel je, da so »vrednostna merila, ki usmerjajo vsebinsko opredeljevanje pravnih pravil, njihovo razumevanje in način njihovega izvrševanja.«¹⁹ Najbolj tipični ustavni načeli te vrste sta načeli pravne in socialne države.

V teoriji in praksi so pravna načela še vedno zapostavljena in v senci pravnih pravil. Ustava ni samo sistem ustavnih pravil, ustava je vselej pravna celota ustavnih načel in ustavnih pravil, ki ustavna načela izpeljujejo in konkretizirajo. V naravi ustave je, da je ta pravna celota širok manevrski prostor, ki zakonodajalcu omogoča zelo odprto in obsežno področje presoje. *Mutatis mutandis* je mogoče reči tudi za temeljne pravice; v opisih prenekatero od njih so vrednostna merila (npr. človekovo dostojanstvo), ki imajo podobno težo kot pravna načela.

19 Marijan Pavčnik: *Argumentacija v pravu*. 2. izd. CZ: Ljubljana 2004, str. 105.

V »Gradivu« je določen razkorak med strokovnimi utemeljivami in njihovo operacionalizacijo v ustavnem besedilu. Strokovne utemeljitve so, gledano vsebinsko, pozorne na ustavna načela. To se na primer vidi iz utemeljitev, ki so bile namenjene preambuli (*Tine Hribar*²⁰), temeljnim načelom in določilom (*Tone Peršak*²¹), temeljnim človekovim pravicam in svoboščinam (*Peter Jambreč*²²) ter delu, lastnini, kulturi in demokraciji (*Veljko Rus*²³). Razlog, da zamisli in predlogi, ki jih te utemeljitve vsebujejo, niso bile intenzivneje operacionalizirane kot pravna načela, je verjetno to, da je šlo šele za gradivo za novo slovensko ustavo. V tej fazi se vprašanje razlage ustave še ni intenzivneje zastavljalo. To je razvidno tudi iz zasnove ustavnega sodišča, ki je bilo zelo sumarno obravnavano in mu tudi ni bila namenjena posebna strokovna utemeljitev (o tem več v razdelku 9, ki sledi).

9.

Poglavji o temeljnih pravicah (to sta drugo in tretje poglavje, deloma pa tudi prvo poglavje) nista, tako pravi *Jambreč*, prav nič izvirni.²⁴ *Jambreč* izrecno navaja, da je posamezne opredelitve temeljnih pravic povzemal iz »najbolj znanih novejših dokumentov.«²⁵ Svojevrsten sopotnik tez o temeljnih pravicah je bilo tudi kolektivno delo »Varstvo človekovih pravic«, ki ga je *Jambreč* souredil z *Antonom Pereničem* in *Markom Uršičem*.²⁶ Pomemben del te knjige so dokumenti o temeljnih (človekovih) pravicah. Gre za zgodovinske dokumente (od *Magnae Chartae Libertatum* dalje), mednarodne dokumente (vključno z Mednarodnim paktom o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah ter Mednarodnim paktom o državljskih in političnih pravicah) in sodobna ustavna besedila o človekovih pravicah.²⁷

V jugoslovanskem pravnem sistemu so bile temeljne pravice »vtopljene« v n drobno izdelano vizijo samoupravno organizirane družbe in države. V PU (in kasneje tudi v veljavni ustavi) so temeljne pravice opredeljene kot poglavitna pravna dragotina. Temeljne pravice omejujejo državno oblast in ji (vsaj na ravni ustavnega besedila) določajo meje, v katerih naj se giblje.

Tako kot pravo so tudi temeljne pravice ambivalentne: na eni strani so izhodišče prava, ki ga država sprejema in se zavezuje, da ga bo varovala, na drugi strani pa so

20 »Gradivo«, str. 44-49.

21 »Gradivo«, str. 50-53.

22 »Gradivo«, str. 54-60.

23 »Gradivo«, str. 62-66.

24 »Gradivo«, str. 54.

25 »Gradivo«, str. 54.

26 Glej *Peter Jambreč, Anton Perenič, Marko Uršič (ur.): Varstvo človekovih pravic. MK: Ljubljana 1988.*

27 *Dokumenti so tretji del knjige (str. 385-528). Uvodne opombe k posameznim dokumentom je pripravil Anton Perenič.*

vpeta v prisilna pravna pravila, ki jih sankcionira ta ista država. Država je tista, ki jo temeljne pravice omejujejo, tista, ki jih varuje, in povrh še tista, ki jih pogosto tudi krši.

Krhka narava prava in temeljnih pravic odpira kopico vprašanj. Eno od njih se nanaša tudi na to, ali je res vse, kar ni prepovedano in zapovedano, tudi dovoljeno.²⁸ Vprašanje, ki je v ozadju, je, kako je mogoče določiti mejo med svetom pravno urejenega in svetom pravno svobodnega ravnanja. Za posameznika (in njegova interesna združenja) velja, da je pravno svoboden, če ga ne omejujejo pravne prepovedi, pravne zapovedi in pravice drugega (prepoved zlorabe pravic!) in če se ni sam ustrezno pravno zavezal. V naravi modernega prava in pravne države pa je, da je *ravno narobe z državo* in njenimi organi. Njim je dovoljeno le tisto, kar sodi v njihovo pravno predvideno pristojnost, vse drugo pa jim je prepovedano.

Vprašanje zase je, kako določno je ta pristojnost lahko opredeljena in kako raztegljivi so jezikovni znaki, ki jo označujejo. Razlika je kljub temu očitna: za posameznika predpostavljamo, da je pravno svoboden, če si ga na že pojasnjen način ne podreja pravo ali pa se mu podreja sam (*Pacta sunt servanda!*), medtem ko je treba pri državnih organih vselej najti ustrezno *pravno merilo*, da so upravičeni in zavezani opravljati določeno dejavnost.²⁹

V naravi temeljnih pravic je, da je človeška mera nujno sočloveška. V pravu ima sočloveška mera zelo različne oblike. Merim, recimo, na vprašanji različnosti in drugačnosti, to je na vprašanji, ki ju ne smemo ocenjevati z istim splošnim vatlom, če imamo opraviti z zasebnostjo in avtonomnostjo, ki upošteva enake pravice drugih. Merim, dalje, na kolizijo dveh ali več temeljnih pravic, ki so bodisi sorazmerne, če so pred nami pravice iste vrste (npr. kolizija dveh pravic do svobode gibanja), ali pa so izključujoče, če imajo nekatere temeljne pravice večjo težo kot druge (npr. prednost pravice do zasebnosti pred pravico do svobode izražanja v tisku). In merim, ne nazadnje, na subtilna vprašanja socialne države, ko naj bi s prerazporeja-

28 Glej Peter Jambrek: *1. Ustavna demokracija* (nav. delo), str. 295-296, 331, in 2. *Razvoj in izhodišča nove slovenske ustavnosti*, v: Igor Kaučič (ur.): *Nova ustavna ureditev Slovenije. Zbornik razprav. Uradni list RS: Ljubljana 1992*, str. 11.

29 *Prim. z obrazložitvijo predloga Ustave RS, v kateri je ta problem nakazan, a - žal - deloma tudi vsebinsko nepravilno izpeljan* (glej Poročevalec Skupščine RS, št. 30/91, str. 12): »Drugo temeljno izhodišče ... da ustava dopušča vse, česar izrecno ne omejuje ali prepoveduje. V skladu s tem ustava ne ureja oz. ne ureja podrobneje tistih družbenih področij, ki so del civilne družbe, oziroma so prepuščena v urejanje državljanom in drugim subjektom na podlagi njihove lastne iniciative ter interesov. (...) Takšno stališče omogoča oblikovanje relativno kratke in razumljive ustave, ki na eni strani določa pravno obliko temeljnim strukturnim okvirom organiziranja države, na drugi pa pušča prostor za različne oblike družbenega organiziranja in delovanja, pri čemer posebej varuje temeljne pravice in svoboščine posameznikov in drugih subjektov.« *Sporno je, da obrazložitev izrecno ne razlikuje med posamezniki in njihovimi interesnimi združenji na eni ter državo in njenimi organi na drugi strani, pa tudi to, da ne upošteva (beri: vsaj ne navaja), kako se pravni subjekti pravno soomejujejo.*

njem ustvarjenega dohodka izenačevali začetna neenaka izhodišča, a počeli to tako, da ne bo ohromljena ustvarjalnost tržnega gospodarstva in da morebitni socialni cilji ne bi kot »višji cilji« preglasili temeljnih pravic in drugih zgodovinsko utrjenih načel pravne države.

Če temeljne pravice jemljemo »resno« (izraz je vzet iz naslova Dworkinove knjige³⁰), se tem in drugim subtilnim vprašanjem ne moremo izogniti. Pomenska odprtost pravic, njihova nujna korelativna narava in pogosto velika zahtevnost življenjskih primerov, v katerih se temeljne pravice udejanja in se jih nemalokrat tudi krši, opozarjajo na pomen, ki ga mora imeti tudi pravovarstveni ustroj. Ne bom rekel, da se PU tega problema ne zaveda, držalo pa najbrž bo, da sodna veja oblasti (vključno z ustavnim sodiščem) ni bila deležna pozornosti, ki bi jo zaslužila.³¹

Problem sta zlasti način izvolitev in pristojnost ustavnega sodišča. Do prvega vprašanja se »Gradivo« in »Teze« niso opredelile, o drugem vprašanju pa je bilo lapidarno rečeno, da ustavno sodišče odloča o skladnosti zakonov z ustavo, o sporih o pristojnosti med republiko in občino ter o pritožbah zoper predsednika republike in ministre.³² Vsekakor je zanimivo, da se takrat še ni pomislilo na odločanje o ustavnih pritožbah zaradi kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin s posamičnimi oblastnimi akti.

Kakovostnega pravnega sistema ni, če nima v njem dovolj poudarjene vloge tudi ustavno sodišče. To vlogo lahko dosega in vzdržuje ob predpostavki, da so ustavni sodniki moralno pokončne (častivredne) osebnosti, ki so hkrati vrhunski pravni strokovnjaki, in da je pristojnost postavljena v razumne meje, ki ne dušijo ustvarjalnosti. Sedanji obseg pristojnosti je daleč pod temi mejami. Razumna bi bila tista pristojnost, ki bi se osredotočila na presojo ustavnosti zakonov in na pravno najbolj pomembne ustavne pritožbe. V pristojnosti ustavnega sodišča bi moralo biti, da izmed prispelih pritožb izbere okrog sto zadev letno, o katerih bi odločilo (tako imenovani diskrecijski *certiorari* postopek).³³

10.

Tipična tvarina ustave je tudi ureditev *državne organizacije*, to je ureditev vrste osrednjih državnih organov, njihove pristojnosti in razmerij med njimi. V PU je temu posvečeno četrto poglavje³⁴, ki je, gledano počez, zelo neizenačeno; poglavje

30 Ronald Dworkin: *Taking Rights Seriously*. Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts 1977.

31 Prim. »Gradivo«, str. 80-81.

32 Glej »Gradivo«, str. 80-81, in »Teze«, str. 113.

33 Za to izpeljavo se je že večkrat izrekel bivši ustavni sodnik Matevž Krivic. Glej na primer njegovo razpravo *Ustavno sodišče: pristojnosti in postopek*, v: Marijan Pavčnik, Arne Mavčič (ur.): *Ustavno sodstvo*. CZ: Ljubljana 2000, str. 103 (op. 83), 173 (op. 204) in 185.

34 »Teze«, str. 105-114.

o državni ureditvi se osredotoča zlasti na obliko državne oblasti (tu igrajo ključno vlogo državni poglavar, zakonodajno telo in vlada, če gre za parlamentarni ali pa vsaj za parlamentarno-predsedniški sistem), medtem ko so drugi organi (še posebej redno sodstvo in ustavno sodišče – o tem govorim že v razdelku 9) obravnavani bistveno manj podrobno. Natančno branje razkrije tudi to, da precej predlaganih določil ni bilo naravnanih *de constitutione ferenda*, ampak so bili kritika tedaj veljavne ustavne ureditve. V ta kritični del sodijo na primer določila o odpoklicu skupščine na podlagi splošnega referendumu; določila o široko zasnovanem referendumskem odločanju (sprememba ustave naj bi bila na primer možna samo na temelju referendumu) in določila o predsednikovi razpustitvi skupščine (ali senata), kadar to od njega zahteva predsednik skupščine (ali senata).

Dragocen prispevek PU je, da se je izrekla za moderno ustavo, ki je tudi postopkovni akt. Moderna ustava ne totalizira oblike državne oblasti, ampak to oblast vzpostavlja kot pravno formo, ki jo nato nosilci oblasti vsebinsko napolnjujejo. Pravna forma omogoča pravno igro, ki temelji na načelu delitve oblasti (skupaj s sistemom zavor in ravnovesij). Pomembna ni samo delitev oblasti, ravno tako pomemben je tudi sistem zavor in ravnovesij, ki preprečuje, da bi se delitev sprevrgla v svoje nasprotje – v »deli in vladaj« (*divide et impera*).

PU je predvidevala uvedbo parlamentarnega sistema, medtem ko je tako imenovana Podvinska ustava kot varianto dopuščala tudi mešani parlamentarno-predsedniški sistem. Pomembno je, da ima PU nekatere rešitve, ki so bolj zasnovane kot v veljavni URS. Šibka točka veljavne ustave je imenovanje ministrov, ki je v pristojnosti državnega zbora (čl. 112/1). Sporna je tudi institucija »hearinga«, to je tega, da se mora predlagani minister pred imenovanjem predstaviti pristojni komisiji Državnega zbora in odgovarjati na njena vprašanja (čl. 112/2).³⁵ PU je bila bolj življenjska in bolj v skladu s klasičnim parlamentarnim sistemom. Predvidevala je, da predsednika vlade imenuje predsednik republike, ki nato na predlog predsednika vlade imenuje tudi ministre.³⁶ Ta izpeljava je vsekakor ena tistih, ki jo kaže ob ugodni priložnosti vnesti v URS.

PU še ni govorila o Državnem zboru, ampak je zakonodajno telo označila kot skupščino, ob kateri je bil tudi senat kot »predstavništvo socialnih, ekonomskih, kulturnih in občinskih teles (organizacij, skupnosti ali ustanov).«³⁷ Če skupščino primerjamo z Državnim zborom, je bila njena boljša plat tako imenovana petodstotna klavzula³⁸, ki je nakazovala možnost petodstotnega volilnega praga za vstop

35 Glej Matevž Krivic: *Vlada, v: Nova ustavna ureditev (nav. delo), str. 194 in nasl., in Franc Grad: Parlament: Vlada, v: Pravna praksa, 12 (1993) 13, str. 15-17.*

36 »Teze«, str. 110-111.

37 »Teze«, str. 107-108.

38 »Teze«, str. 105: »Listam, ki v enem volilnem okraju ne dobijo niti pet odstotkov glasov, se ne dodeli poslansko mesto«. Po veljavni ustavni ureditvi (glej op. 40) se »pri delitvi mandatov ne upoštevajo

v zakonodajno telo. V veljavno ustavo je bilo določilo o štiriodstotnem volilnem pragu vključeno šele leta 2000 (po znanih zapletih, ki jih je sprožil »volilni referendum« iz decembra 1996³⁹).⁴⁰ Relativno visok volilni prag krepi sorazmerno predstavnost, ki temelji na močnejših političnih strankah.

Sedanji Državni svet je večkrat predmet kritične obravnave; nekateri so celo za to, da se mu ustava odreče ali pa da se preoblikuje v zbor pokrajin, če bo sprejet ustrezen zakon, ki bo uredil njihovo ustanavljanje. Tovrstna razpravljanja ne morejo potekati mimo PU; strokovna utemeljitev je tehtno opozorila, da ne zadošča zgolj numerična enakost, ki dobiva svoj odraz v skupščini (danes v Državnem zboru), ampak da je treba ustrezno upoštevati tudi strukturno sestavljenost družbe, ki ima svoj glas v senatu (danes v Državnem svetu). Senat ni bil predviden kot drugi dom; zasnovan je bil kot organ, ki ima korektivno in moderativno funkcijo.⁴¹ Tovrstni organ lahko pomembno dopolnjuje Državni zbor. Če ob Državnem zboru ni še senata ali sveta (poimenovanje ni bistveno), je ohromljen sistem zavor in ravnovesij, ki mora biti vgrajen v vsako vejo oblasti (in ne le v razmerja med njimi!).

Pomembno vprašanje je tudi to, kaj je predmet ustavne, zakonske in podzakonske stvarine. O tem, da je ustava temeljni pravni akt, je bilo že spregovorjeno. Če na kratko ponovim, sodijo v ustavo temeljne pravice (in dolžnosti), ob njih pa še vse tiste pravice, dolžnostna upravičenja in pravne dolžnosti, ki se nanašajo na pristojnost osrednjih državnih organov. Druge pravice in pravne dolžnosti so predmet zakona in drugih splošnih aktov zakonodajnega organa. Domena uredbe in podzakonskih aktov je lahko le način izvrševanja pravic in pravnih dolžnosti; način prestopi pravno dovoljeno mejo, če kakor koli oži pravice ali stopnjuje dolžnosti.

Če so ta načelna vprašanja tudi ustrezno ustavno urejena, se izboljša kakovost ustavnega in pravnega urejanja. Kar zadeva ustavno stvarino, je treba pregledati vsa tista mesta, na katerih ustava samo napotuje na zakon, ne da bi ga kakor koli usmerjala. Včasih zadoščajo že dve, tri načelne besede (kratko ustavno načelo ali ustavni standard), ki nakazujejo smer, v katero naj gre zakonodajalec. Značilen primer je vprašanje volilnega sistema, ki je bilo v ustavnem besedilu iz leta 1991 (čl. 80/4) vsebinsko v celoti neusmerjeno. Zapletom, ki so sledili, bi se nemara lahko izognili, če bi imeli ustrezno ustavno izhodišče. Zgoraj je bilo že pojasnjeno, da je PU to izhodišče vsaj deloma nakazovala. Stvar posebne analize bi lahko bila tudi primerjava zapisov temeljnih pravic v PU in zapisov v veljavni ustavi. Ta analiza bi bila zanimiva zlasti na področjih pravice do socialne varnosti in zdravja⁴², lastninske

liste kandidatov, ki so v celi državi dobile manj kot štiri odstotke glasov«.

39 Glej U-I-12/97 (OdlUS VII/2, 180).

40 Glej Ustavni zakon o dopolnitvi 80. člena Ustave Republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 66/2000.

41 France Bučar, v: »Građivo«, str. 78.

42 »Teze«, str. 101.

pravice⁴³, ekonomskih razmerij⁴⁴ in pravice delavcev do upravljanja podjetij.⁴⁵ Če gledamo s stališča socialne države⁴⁶, je bila na teh področjih PU močnejša, kot je veljavna ustava.

Naslednji problemski sklop se nanaša na pravno (hierarhično) moč zakona. Pravna ureditev je bolj konsistentna in vsebinsko zaokrožena, če so nekateri zakoni bolj kvalificirani kot drugi – bodisi tako, da se za njihovo sprejemanje zahtevata strožji kvorum in večina, kot veljata za navadne zakone, bodisi tako, da so hierarhično višji kot navadni zakoni tisti zakoni, pri katerih je postopek njihovega sprejemanja daljši in podrobnejši. V skladu s temi možnostmi je v veljavni ustavi v nekaterih primerih predvidena bolj kvalificirana večina. PU je bila na ravni tez in se do teh tančin ni opredeljevala. Izjema je bil odločilni veto, ki naj bi ga imel senat⁴⁷ (sedaj Državni svet⁴⁸), načrtovala pa je tudi odločilni veto, ki naj bi ga imel predsednik republike.⁴⁹ *De constitutione ferenda* je treba biti na to pristojnost predsednika republike pozoren. Okoliščina, da je predsednik republike voljen na neposrednih volitvah, govori za to, da bi moral tudi on imeti možnost vložiti odločilni veto; ta možnost naj bi mu bila dana le v posebej utemeljenih primerih.

Zelo občutljiv je tudi predmet uredbe in drugih podzakonskih aktov. Ustava bi se morala opredeliti vsaj do narave splošne in posebne pooblastilne klavzule, ki je temelj za izdajanje uredb. V tem pogledu je zelo poučen Temeljni zakon ZR Nemčije in nam je lahko za zgled: zakonodajalčeva naloga je, da določi »vsebino, cilj in obseg« pravnega urejanja, ki ga zakon prepušča uredbodajalcu (čl. 80/1).

Veljavna ustava in pred njo že PU se do tega vprašanja ne opredeljujeta. Obe ga samo deloma nakazujeta. PU je na stališču, da sme biti sleherna dolžnost ali prepoved z obvezno močjo odrejena samo z zakonom.⁵⁰ Veljavna ustava je še bolj določna: »Pravice in obveznosti državljanov ter drugih oseb lahko Državni zbor določa samo z zakonom« (čl. 87).⁵¹

Relativno določno omejitev in usmeritev uredbodajalca vsebuje šele Zakon o vladi RS (Ur. l. RS, št. 25/05). Uredba je splošni pravni akt, s katerim vlada »podrobneje

43 »Teze«, str. 102-103.

44 »Teze«, str. 103.

45 »Teze«, str. 104.

46 O socialni državi in njeni naravi glej Veljko Rus: *Socialna država in družba blaginje*. Domus: Ljubljana 1990, str. 373 in nasl.

47 »Teze«, str. 109: »Pred razglasitvijo mora biti zakon predložen senatu. Če ima senat pripombe, mora skupščina o njih zavzeti stališče.«

48 Glej čl. 97/1 URS.

49 »Teze«, str. 108: »Predsednik republike lahko pred razglasitvijo zakona terja, da skupščina o njem še enkrat razpravlja.«

50 »Teze«, str. 107.

51 O genezi tega določila glej Marijan Pavčnik: *Hiti preudarno! Glose k osnutku ustave Republike Slovenije (uvodnik)*, v: *Naši razgledi*, 39 (1990) 21, str. 605-606.

ureja in razčlenjuje v zakonu ali v drugem aktu Državnega zbora določena razmerja v skladu z namenom in s kriteriji iz zakona oziroma drugega predpisa« (obakrat poudaril M.P.; čl. 21/1). Zakon posebej naglaša (beri: sprejema omejitve), da se uredba »za uresničevanje pravic in obveznosti državljanov in drugih oseb lahko izda le na podlagi **izrecnega pooblastila v zakonu** (čl. 21/2; na vseh mestih poudaril M. P.). V naravi stvari je, da je ta tvarina ustavna in bi bilo zato bistveno bolj pravilno, da bi bilo določilo te vrste vsebovano že v ustavi, ki je zakonu hierarhično nadrejena.

Med vprašanji, ki jih odpira PU, naj omenim vsaj še problem lokalne samouprave. V strokovni utemeljitvi je stališče, da lokalna samouprava »samostojno ureja tiste zadeve, za katere smatra, da so samo njeno lastno področje in nimajo širšega pomena.«⁵² Podobno stališče je poznala tudi URS (1991), češ da se občine »samostojno odločajo o povezovanju v širše samoupravne lokalne skupnosti, tudi v pokrajine« (čl. 143/1). Ustavni zakon iz leta 2006 je to določilo spremenil in pokrajino opredelil kot samoupravno lokalno skupnost, ki »opravlja lokalne zadeve širšega pomena in z zakonom določene zadeve regionalnega pomena« (novi čl. 143/1). Določeno je tudi, da se pokrajine ustanovijo z zakonom, ki ga sprejema državi zbor z dvotretjinsko večino glasov navzočih poslancev (novi čl. 143/2).

Zamisel o čistem samoorganiziranju je spregledovala, kot lepo pravi Šmidovnik, da »lokalna samouprava ne predstavlja zgolj lokalnih skupnosti samih po sebi, pač pa mora biti vsaka posebej ‚institucionalizirana‘ z državnim aktom, s katerim je ustanovljena, in so ji s tem priznane kakovosti in položaj lokalne samoupravne skupnosti.«⁵³ Na nekem drugem mestu je bilo že povedano, da je država svojevrsten nadsistem, v okviru katerega delujejo posamezni podsistemi. V naravi razmerja med državo in lokalno samoupravo je, da ustava opredeljuje bistvene elemente samoupravnosti, ki imajo ustavno varstvo in jih podrobneje izpeljuje zakonodajalec. »Namen zakonskega urejanja lokalne samouprave torej ni omejevanje«, nadaljuje Šmidovnik, »pač pa omogočanje in tudi razvijanje lokalne samouprave«, ki mora biti v skladu tudi »z nacionalno doktrino in z modelom lokalne samouprave, ki se je oblikoval skozi stoletja v posamezni deželi.«⁵⁴

11.

PU je imela in ima dragoceno vlogo v genezi ustavne poti, ki jo je sklenila veljavna URS. Pomen PU ni bil samo strokovno-znanstvene narave, njen pomen je bil tudi civilni pogum, ki so ga njeni tvorci izrazili in s tem sprožili nadaljnji ustavni tek. PU je osvežila razumevanje klasične *materiae constitutionis*, ki izhaja »iz ustavne tradicije in novih znamenj časa.«⁵⁵ V prispevku je ta tvarina ustave razčlenjena in

52 »Gradivo«, str. 82.

53 Janez Šmidovnik: *Lokalna samouprava. CZ: Ljubljana 1995*, str. 32.

54 Šmidovnik: *Lokalna samouprava (nav. delo)*, str. 31.

55 Hribar, v: »Gradivo«, str. 44.

ovrednotena glede na pravno težo, ki jo imajo posamezni deli ustave. Opozorjeno je bilo na rešitve, ki so vplivale in bile sprejete v veljavno URS, na rešitve, ki so še vedno aktualne de *constitutione ferenda*, omenjena pa so bila tudi nekatera stališča, o katerih so različni pogledi.

PU je podprla in s preambulo tudi odprla možnost novega razumevanja ustavnih besedil.⁵⁶ Gre zlasti za tisto razumevanje, ki gradi na osrednjosti človekovega dostojanstva in na človekovem odgovornem ravnanju (do pokojnih, soljudi, narave in prihodnjih rodov).

56 Vzpodbudno je, da že imamo komentar k ustavi [Lovro Šturm (ur.): *Komentar Ustave Republike Slovenije*. FDŠ: Ljubljana 2002] in doktorsko disertacijo, ki se ukvarja z razlagalnimi odločbami ustavnega sodišča [Sebastian Nerad: *Interpretativne odločbe ustavnega sodišča*. Uradni list RS: Ljubljana 2007]. Glej tudi referate na delovni sekciji Razlaga (razumevanje) ustave. Referenti so bili Marijan Pavčnik, Ciril Ribičič, Franc Testen, Alenka Šelih, Albin Igličar, Zvonko Fišer, Lovro Šturm, Janez Čebulj, Lojze Ude in Igor Kaučič. Objavljeno v: IX. dnevi javnega prava. Portorož, junija 2003, str. 11-145.

Dr. Ivan SVETLIK

Izvori slovenske ustave

Konec osemdesetih let smo bili priča prihajajočemu valu idej, ideologije, prakse neoliberalizma, ki se je na Zahodu močno uveljavljal. Ne glede na to, kakšno je mnenje o tem danes, je obetalo odpiranje polja svobode na vseh mogočih področjih, tako v političnem, socialnem in ekonomskem življenju in je prispevalo k širjenju polja svobode. V tem kontekstu bi razumel tudi takratno zavzetost sociologov za to, da je tudi v političnem življenju potreben nek nov okvir, ki bo polje svobode utemeljil in ga zagotovil. Šlo je za razprave o civilni družbi, o možnostih neprofitnega, volonterskega sektorja v odnosu na državo in podobno.

Druga pomembna okoliščina je bila, da je bil ta idejni val, ki smo ga gledali na Zahodu, soočen z neko dokaj trdno ekonomsko in socialno strukturo in da so bili premisleki že takrat kritični v smislu, da ne gre izgubiti vsega, kar se je akumuliralo kot praksa in kot civilizacijska pridobitev prejšnjega sistema. Iz tega izhaja zelo jasen zapis v naši ustavi, da hočemo ostati socialno-tržna družba. Kombinacija obeh dimenzij je bila preiščeno zasnovana in se ohranja vseskozi v različnih variantah in tudi v praksi.

To se mi zdi izjemno pomembno tudi z vidika nadaljnega dogajanja in razvoja. Če bi takrat popustili v smeri prevelike liberalizacije, bi najbrž trčili enako trdo na socialno dno, kot nekatere druge tranzicijske države, ki so imele in še imajo veliko večje socialne in ekonomske probleme. Kljub neoliberalnim vplivom smo ohranili veliko tistega, kar se je že do takrat vzpostavilo kot socialna država. Ohranili smo sindikate, ki jih v vzhodnoevropskih državah praktično niso mogli ohraniti in ki so bili vseskozi protiutež preveliki liberalizaciji življenja v ekonomskem in socialnem pogledu. Zato imamo danes čisto drugačno izhodišče, ko se pogovarjamo z Evropo o npr. t.i. varni fleksibilnosti, ki se kaže v tem, da lahko vzpostavljamo socialno ekonomsko ravnotežje.

Prav ta okoliščina pa ima tudi nekaj problematičnih dimenzij. Na eno od teh nas je že večkrat opozoril profesor Bučar v svojih razpravah in refleksiji dogajanja v tranzicijskem času. Namreč, da so se vseskozi ohranjali neki stari obrazci socialnega in političnega življenja ne glede na to, kaj je bilo opredeljeno in formalno zapisano. Mislim, da se ravno iz teh razlogov t.i. tranzicija v ekonomskem življenju v smeri

prestrukturiranja gospodarstva odvija prepočasi in bi morala biti mnogo bolj radikalna. Ohranjanje že pridobljenega, do takrat ustvarjenega in velika zadržanost do bolj radikalnih premikov, je najbrž tisto, kar nas vseskozi spremlja in ko se kriza gospodarstva ponovno pogloblja, se soočamo z vprašanjem šibke podlage, da bi jo lahko prebredli, ker je prestrukturiranje teklo izredno počasi. Namesto da bi šli v radikalno inovacijo, v nove tehnologije, v izboljšanje proizvodne strukture, v dvig kakovosti delovnih mest, smo ohranjali delovno intenzivno proizvodnjo, ščitili delovna mesta, za kar nam bo slej ko prej izstavljen račun in ga bo treba najbrž plačati tudi s socialnimi žrtvami.

Namesto prestrukturiranja proizvodnje in razvojnega podjetništva se je kot neka kvazi inovacija uveljavilo tisto, kar bi označil za institucionalno podjetništvo. Namesto pravega podjetništva, ki osvaja trge, uvaja nove proizvodne programe, se je veliko podjetništva izkazovalo in se izkazuje kot igra z vrednostnimi papirji ter pridobivanje lastnine. Institucionalno podjetništvo je neke vrste kvazi podjetništvo, naša inovacija, ki pa dolgoročno ne more prinesiti uspehov.

Opozoril bi, da gradualizem, ki se je uveljavil s kombinacijo pristajanja na dediščino in postopnega spreminjanja, odpira določena vprašanja, ki jih moramo zelo natančno spremljati zato, da ne bi prišlo do eksponencialnih sprememb, ki bi nas lahko presenetile. Pri tem mislim zlasti na to, da se skozi deregulacijo, skozi uvajanje liberalnih oblik v ekonomski sferi, začenjajo tudi procesi socialne diferenciacije, procesi razgradnje že zgrajenih javnih služb, ki na prvi pogled niso videti nič posebnega. Vendar na določeni točki lahko postanejo izrazito problematične za vzdrževanje javnih storitev, npr. zdravstvenega sistema. Ravno zato je treba gradualizem bolj intenzivno spremljati z vidika njegovih socialnih posledic. Danes nimamo natančnih in dovolj dobrih študij, ki bi pokazale, koliko ljudi je doseglo višjo stopnjo kakovosti življenja v primerjavi z desetletjem nazaj, koliko jih živi bolje, ne samo v materialnem smislu, ampak tudi v smislu možnosti, ki jih imajo na drugih področjih.

Dr. Veljko RUS

Soodvisnost med delom in lastništvom

Tretji del tako imenovane pisateljske ustave je posvečen »socialno-ekonomskim pravicam in razmerjem«. Ključna opredelitev v tem delu ustave je namenjena odnosom med delom in lastnino. Ti odnosi so opredeljeni z naslednjo dvosmerno enačbo: »Temeljni vir lastnine je delo; lastnina pa je jamstvo za samostojno delo« (1988, 102). Prvi del enačbe, ki legitimira lastnino z delom, je značilen za socialistična gibanja in kot tak predstavlja kontinuiteto med takrat obstoječim real- socialističnim in prihodnjim post- socialističnim režimom. Pravzaprav ne gre samo za socialistično opredelitev izvora lastnine, ampak za opredelitev, ki prevladuje tudi v večini liberalnih teorij.

Za primer lahko vzamemo Johna Locka, ki pravi v 27. členu Razprave o vladanju: »Čeprav zemlja in vsa živa bitja pripadajo vsem ljudem, ima vsak človek lastninsko pravico do svojega lastnega dela. Nihče drug, razen njega, nima nobene pravice do tega. Sila njegovega telesa in delo njegovih rok sta njegova last. V to, kar pridobi iz narave in kar pusti v njej, vlaga svojo silo; z njo združuje nekaj, kar je povsem njegovega. Na ta način dela svojo lastnino« (Locke, 1964). Iz tega odstavka je razvidno, da Locke opredeljuje odnos med delom in lastnino na povsem antropološki in ne na ideološki način. Še bolj jasno opredeljuje razmerje med njima v 32. členu, ko pravi: »Glavni predmet lastnine niso plodovi zemlje in živali, ki so na njej, temveč zemlja kot taka z vsem kar je v njej in na njej. Zemlja je v toliko človekova lastnina, kolikor jo okopava, sadi, izboljšuje in kultivira in kolikor lahko iz nje pobira sadove« (Locke, 1964). Lastninske pravice imajo torej po Locku svoj »naravni« izvor v delu oziroma v kultiviranju zemlje in ne v dedovanju, nemonopolnem tržnem pridobivanju ali nasilni okupaciji, zato je delovno prisvajanje nadrejeno drugim oblikam prilaščanja. Prav zaradi tega, ker gre za naravni proces, je tak odnos med delom in lastnino imun do sprememb političnih režimov in pogoj za zgodovinsko kontinuiteto zahodne civilizacije. Zaradi tega je razumljivo, da je takšno pojmovanje o izvoru lastnine sprejemljivo tako za liberalne kot tudi za socialdemokratske in socialistične ideologije.

Drugi del enačbe je pomenil v nasprotju s prvim delom diskontinuiteto s tedanjim režimom. Pomenil je zdrs iz marksističnih na anarhistična in socialdemokrat-

ska stališča, saj je pogoj za avtonomijo dela vezal na lastnino in ne na samoupravljanje. Drugi del obravnavane enačbe je bil v resnici bližje Fabiancem, se pravi angleškemu socialdemokratu, kot marksistom. V zvezi s tem je treba še posebej omeniti Tawnejevo zahtevo po kateri naj bi bila privatna lastnina »sredstvo za ustvarjalno delo, ne pa nadomestek zanj« (Tawney, 1920). Drugi del obravnavane enačbe je predvsem posledica spoznanja, ki izvira iz 40-letnega eksperimenta z jugoslovanskim samoupravljanjem. Jugoslovansko samoupravljanje nas je namreč vseskozi opozarjalo na to, da vztrajno širjenje samoupravljanja ne vpliva na to, da bi imeli zaposleni večji vpliv na vodenje oziroma na upravljanje podjetij (Adam, Rus, 1986). Lastnina je sicer deklarativno pripadala delovnim kolektivom (oziroma delavskemu razredu nasploh), ne pa posameznikom. Bila je kolektivizirana, ne pa tudi individualizirana. Uveljavljala se je s sistemom delitve dohodkov, ki pa ni nikoli prerastel v sistem delitve dobička ali v delniški sistem. Prav tako tudi kolektivno lastništvo ni bilo nikoli institucionalizirano v korporativno lastnino, saj podjetja in zavodi nikoli niso postali pravni lastniki premoženja.

Načelo soodvisnosti med delom in lastnino v tedanjih okoliščinah ni bilo utopčno, ampak povsem uresničljivo tako s socialnega kot tudi z organizacijskega in ekonomskega vidika. Korporativizacijo družbene lastnine je zagovarjal tudi takrat vodilni jugoslovanski ekonomist Branko Horvat (1991). Menil je, da bi korporativizacija družbene lastnine bila najmanj tvegana oblika privatizacije in po drugi strani tudi najbolj fleksibilen prehod iz enega v drugi lastninski sistem, saj bi v naslednjih fazah omogočala različne oblike privatizacije. Korporativizacijo družbene lastnine so tedaj zagovarjali tudi nekateri družboslovci, ki so nasprotovali Demosovi šok terapiji in verjeli, da je mogoče tudi znotraj kapitalistične družbe oblikovati takšen mešan lastninski sistem, kot ga je razvil in skozi desetletja ohranil Mondragon.

Z vidika delitve dohodkov je načelu soodvisnosti med delom in lastnino najbolj ustrezala meritokratska redistribucija. Na podlagi empiričnih raziskav smo že tedaj ugotavljali, da je bila sprejemljiva tudi za večino slovenskega prebivalstva (Antončič, Rus, 1993). Bila je bistveno bolj sprejemljiva kot druge oblike distribucije, zato bi morala biti uveljavljena kot pravična oblika redistribucije tudi na drugih področjih, ne samo na področju »delitve dohodkov po delu«.

Ločitev dela od lastnine

V ustavi iz leta 1993 ni več člena, ki je opredeljeval medsebojna razmerja med delom in lastnino. Namesto njega se pojavita dva nova člena, s katerima se zagotavlja zakonsko varstvo tako za delo kot tudi za lastnino.

Varstvo dela zagotavlja 66. člen z naslednjimi besedami: »Država ustvarja možnosti za zaposlovanje in za delo ter zagotavlja njuno zakonsko varstvo«. Varstvo

lastnine in njen družbeni status pa opredeljuje 67. člen z naslednjimi besedami: »Zakon določa način pridobivanja in uživanja lastnine tako, da je zagotovljena njena gospodarska, socialna in ekološka funkcija. Zakon določa tudi način in pogoje dedovanja«. Kot vidimo, nam 66. člen ne pove nič o odnosu dela do lastnine, prav tako pa nam tudi 67. člen ne pove nič o odnosu lastnine do dela. Odnosi med njima ostanejo neopredeljeni in zaradi tega prepuščeni neštetim diskrecijskim rešitvam. Medtem ko je bil v pisateljski ustavi s funkcijo legitimiranja lastnine po delu in s funkcijo zagotavljanja avtonomije dela po lastnini opredeljen socio-ekonomski značaj slovenske družbe, ostaja v ustavi iz leta 1993 odprto vprašanje o tem, kakšno družbo pravzaprav ščiti država s svojimi zakoni. Res je sicer, da govori poseben člen o tem, da je Slovenija pravna in socialna država, res pa je tudi, da s tem ni opredeljeno razmerje med delom in kapitalom. Funkcija države je omejena le na zakonsko zaščito obeh, ne da bi se podelilo prioriteto delu, kapitalu ali pa ravnovesju med njima. S tem je bistveno osiromašen tudi pomen socialne države. Omejen je na socialno varstvo in skrbstvo, namesto da bi opredelil tudi politično in ekonomsko zagotovljeno soudeležbo zaposlenih na premoženju delovne organizacije. Po drugi strani pa je v vakuum, ki je nastal zaradi ustavno neopredeljenega razmerja med delom in kapitalom, vstopila država kot paternalistična zaščitnica teh dveh. Seveda ni nič narobe z njeno zaščitniško funkcijo, saj je le ta normalna tudi za liberalne režime. Narobe je to, da ostane kljub zaščitniški vlogi države razmerje med delom in lastnino neopredeljeno in ločeno.

O širših posledicah ločevanja dela in lastnine poteka med družboslovci intenzivna razprava več kot sto let. Najbolj relevantna je razprava, ki jo je vodil v začetku prejšnjega stoletja takrat vodilni Fabianec R. H. Tawney. Menil je, da »privatna lastnina sama po sebi ne korumpira načel marljivosti, pač pa jih korumpira tista privatna lastnina, ki je ločena od dela; ob tem je ideja nekaterih socialistov, da je privatna lastnina na zemljo ali na kapitalom nedopustna, pravzaprav primer sholastičnega dlakocepstva« (Tawney, 1920: 86). Osnovno vprašanje namreč ni v tem, na katerih področjih naj se uveljavlja privatna lastnina niti v tem, kakšne oblike naj ima, pač pa v tem, kakšno funkcijo naj bi imela. Odgovor Tawneya je povsem kategoričen: privatna lastnina naj bi bila predvsem »sredstvo za ustvarjalno delo, ne pa nadomestek zanj«. Smisel zakonske zaščite privatne lastnine ni v tem, da zaščiti zemljeposestniku rento, ampak v tem, da se zagotovi nemoteno proizvodnjo in upravljanje družbenega bogastva.

Sicer pa je treba poudariti, da Tawney pomen privatne lastnine ni več poudarjal zaradi tega, da bi jo zaščitil pred posegi brezdelne aristokracije in pred samovoljnimi davčnimi obremenitvami neustavnih monarhij, ampak predvsem zaradi tega, ker se je že srečeval z nenadzorovanim kopičenjem velikega kapitala in zaradi špekulativnega pretakanja kapitala iz rok majhnih proizvajalcev v roke velikih poslovnih združb. Spoznal je, da se z uveljavljanjem velikega industrijskega kapitala

bistveno spreminja družbena funkcija privatne lastnine. Privatna lastnina zgublja funkcijo aktivne lastnine. Namesto »aktivne« je postajala vse bolj »pasivna«. Namesto, da bi bila predvsem sredstvo za zaščito nemotenega poteka dela, je postajala vse bolj instrument moči in izkoriščanja. Posledica tega je bila vse bolj zrahljana vez med delom in kapitalom ter med močjo in odgovornostjo lastnikov. Iz zgornjih stavkov je razvidno, da je šlo Tawneyu predvsem za to, da uveljavi funkcionalno analizo privatne lastnine in s tem preseže do tedaj prevladujočo razpravo o prednostih in slabostih posameznih oblik lastništva, bodisi da je šlo za privatno, kolektivno, korporativno, državno ali javno lastnino. Opozarjal je na to, da lahko ista oblika lastnine opravlja različne, celo nasprotno družbene funkcije. V skladu s to ugotovitvijo je Tawney uvedel novo klasifikacijo lastninskih oblik. Členil jih je predvsem na tiste, ki opravljajo pretežno aktivno funkcijo in na tiste, ki opravljajo pretežno pasivne lastniške funkcije.

Med aktivne vrste privatne lastnine je uvrstil:

- lastnino na dohodek, ki izvira iz opravljenih storitev posameznika;
- lastnino, ki je potrebna za ohranjanje zdravja in osebnega blagostanja;
- lastnino na zemljo in na delovna sredstva, ki jih akterji osebno potrebujejo;
- lastnino na avtorske pravice ter patente.

Med pasivne vrste privatne lastnine pa je Tawney uvrstil naslednjih pet:

- lastnino na zemljiško rento in na obresti;
- lastnino, ki izvira iz špekulacij;
- lastnino na monopolne dobičke;
- lastnino na rento urbaniziranih zemljišč;
- lastnino, ki izvira iz tantijem.

Prve štiri aktivne vrste privatne lastnine omogočajo uspešno delo, drugih pet pa teh funkcij očitno ne opravlja. Prve štiri spodbujajo delavnost in ustvarjalnost, drugih pet pa štiti brezdelje in parazitizem. Prve štiri zagotavljajo, da bo vsak lahko užival sadove svojega dela, druge štiri pa ne. Če povzamemo: Tawneyeva dihotomna funkcionalna klasifikacija se zdi vsaj na prvi pogled bolj življenjska in hkrati bolj precizna kot je večina socialističnih klasifikacij, ki se vrtijo okoli dileme, ali je treba dati prednost privatnim in individualnim ali pa javnim in kolektivnim vrstam lastništva. Tawneyeva klasifikacija nam poleg tega daje povsem konkreten odgovor na vprašanje: kakšne oblike lastništva bi morala podpirati država in kakšne bi morala omejevati. Odgovor je jasen in preprost: z davki bi morala zmanjševati davčne obremenitve aktivne vrste privatne lastnine in povečevati davčne obremenitve pasivnih vrst privatne lastnine.

Deset let kasneje

Ob desetletnici pisateljske ustave je uredništvo Nove revije (glej številko 194/195) objavilo 14 prispevkov, katerih avtorji so ocenjevali izhodišča omenjene ustave z vidika prakse, ki se je nakopičila v zadnjem desetletju. Tretji del ustavnega teksta, ki je bil posvečen socialno ekonomskim pravicam, sva analizirala dr. Ude in avtor tega prispevka. Dr. Ude je uvodoma omenil, da je osnutek pisateljske ustave v tretjem poglavju vseboval več določb o socialno-ekonomskih pravicah, kot jih vsebuje veljavna ustava. Pri tem je posebej omenil, da je »osnutek vseboval celo opredelitev, da je temeljni vir lastnine delo, lastnina pa jamstvo za samostojno delo«. Očitno se je zavedal, da je takšna opredelitev ključna za celotni tretji del ustave, ki je posvečen regulaciji socioekonomskih pravic. Kljub temu omenjenega manjka ni komentiral, ampak se je omejil samo na naštevanje tistih pravic, ki so bile vključene v tretje poglavje.

V nadaljevanju je obravnaval pravne okvire lastninjenja, privatizacije in denacionalizacije, saj so socioekonomske pravice prav v teh kontekstih dobile bolj določen socialni status. Opozoril je na to, da je »obdobje, ko potekata preobrazba bivše družbene lastnine v lastnino z znanimi nosilci in denacionalizacija, specifično in zapleteno«. Menil je, da »dokler lastninska pravica ni uveljavljena kot temeljna in edina oblika lastninskih razmerij in se večina postopkov še ukvarja z oblikovanjem lastninskih razmerij, seveda ni mogoče razvijati vsebine lastninske pravice in njenega varstva tako, kot naj bi veljalo za moderno demokratično državo«. Prav tako je poudaril, da »bodo postopki lastninjenja pripeljali tudi do porazdelitve politične moči«, to pa pomeni, da »po zaključku teh procesov splošna revizija pravno ne bo mogoča, ekonomsko pa bi bila škodljiva«.

Avtorju gre priznanje, da je dokaj natančno opozoril na nezadostno opredelitev izhodiščnih načel v zvezi z določanjem statusa socioekonomskih pravic, ki naj bi ga imele v novi družbi. Hkrati pa bi mu morali zameriti, da ni nakazal kje, kdaj in zakaj »ni mogoče razvijati vsebine lastninske pravice in njenega varstva«. Še posebej mu lahko zamerimo, da je po eni strani ugotavljal, da v procesih lastninjenja »ni mogoče varovati lastninskih pravic«, po drugi strani pa je ugotavljal, da »splošna revizija lastninjenja pravno ne bo mogoča, ekonomsko pa bi bila škodljiva«. Avtorju lahko zamerimo, da se je zadovoljil s tema dvema ugotovitvama, ne da bi iz njih izvedel usodne konsekvence za prihodnost slovenske družbe. Namesto da se je omejil na ti dve ugotovitvi, bi moral napraviti vsaj še en korak dlje in napovedati, da bo legitimnost novega režima v svojih temeljih postala in ostala (delno?) nelegitimna. Z mojim prispevkom za Novo revijo skušam napraviti ta korak s pomočjo Tawneyeve funkcionalne klasifikacije lastninskih oblik na aktivne in pasivne. S tega vidika skušam ovrednotiti procese lastninjenja in denacionalizacije. Procese lastninjenja in reprivatizacije, ki temeljijo na aktivnem lastništvu ocenjujem kot legitimne, tiste pa,

ki temeljijo na pasivnem lastništvu, ocenjujem kot nelegitimne. S tega vidika so vsi procesi denacionalizacije nelegitimni, če dajejo prednost interesom potomcev bivših lastnikov, ne pa aktualnim zaposlenim. Temu nasprotujejo zagovorniki načela o nedotakljivosti privatne lastnine, ki pa je v sodobnih demokratičnih državah in tudi v veljavni slovenski ustavi zrelativiziran. To pa pomeni, da pravica dedovanja ne more biti nadrejena vsem drugim pravicam. V najboljšem primeru je dedovanje lahko upoštevano kot enakovredno načelu o lastninskih upravičenjih, ki izvirajo iz dela. V zakonu o denacionalizaciji pa je bila pravica dedovanja absolutno nadrejena delovnim upravičenjem, zato je razumljivo, da je bil označen kot »morbiden« zakon, ki poravnava krivice mrtvim in dela nove krivice živim.

Dvom vzbuja tudi legitimnost lastninjena podjetij. Tako imenovani Mencingerjev zakon o lastninjenju je sicer prenesel del družbene lastnine na zaposlene, medtem ko je drugi del družbene lastnine prenesel na državljane, ki pa seveda niso imeli status aktivnih lastnikov. Preostala količina družbenega premoženja pa je ostala na razpolago za odkup bodisi zaposlenih ali pa drugih zainteresiranih pravnih subjektov. Namesto, da bi bila locirana kot korporativna lastnina podjetja, je postala predmet špekulativnega odkupa, saj trg kapitala še ni deloval in so zaradi tega ceno certifikatov določali menedžerji v podjetjih ali špekulanti zunaj podjetij. Isto velja tudi za odkup certifikatov od državljanov; tudi ti so »prodajali« certifikate na trgih kapitala, ki jih ni bilo.

Nič bolj legitimen ni zakon o zavodih, ki je vso družbeno lastnino prevedel v državno lastnino, namesto, da bi jo prevedel v korporativno in s tem realiziral načelo »tovarne delavcem, šole šolnikom, zdravstvene zavode zdravnikom in univerze profesorjem«. Korporativizacija družbene lastnine se je, vsaj deloma, izpeljala nekaj let kasneje v visokem šolstvu, vsi drugi zaposleni v državnih zavodih pa so postali »izvajalci«, se pravi razlaščeni mezdni delavci, ki so od države dobili certifikate dvomljive vrednosti. Posledica takšne statusne degradacije je, da se danes zdravniki, učitelji in drugi zaposleni v družbenih dejavnostih obnašajo svojemu statusu primerno, se pravi, da imajo do države kronične zahteve po višjih mezdah, da povečujejo odsotnost iz dela in nenehno grozijo predstavnikom države s štrajki.

Dvajset let kasneje

Afere s »tajkuni« nam bolj kot kar koli drugega ponazarjajo, kako usodne so lahko posledice ločevanja lastnine od dela. Zgodilo se je prav to, na kar je pred stoletjem opozarjal Tawney (1920). Opozarjal je na kopičenje kapitala in prelivanje kapitala iz rok majhnih proizvajalcev v roke velikih poslovnežev. Namesto, da bi bila lastnina sredstvo, ki bi zagotavljalo produktivno in uspešno delo, je vse bolj sredstvo izkoriščanja in uveljavljanja moči, se pravi, da se namesto aktivne vse bolj uveljavlja pasivna funkcija privatne lastnine. Afera »tajkuni« pa ne pomeni samo

neizogibnega zmanjševanja kapitalске učinkovitosti, ampak tudi legalizacijo skrajne nemorale, ki izvira iz tega, da se kupnina zagotavlja iz prihodnjih dobičkov podjetij. To pa pomeni, da si menedžerji ne prilaščajo samo tekočih dobičkov podjetja, ampak tudi vse presežke, ki jih bodo zaposleni ustvarili v prihodnjih letih in desetletjih. Tajkuni si na ta način ne prisvajajo samo sedanjo, ampak tudi presežno vrednost, ki jo bodo zaposleni ustvarili v prihodnje. Niso jim vzeli samo sedanjost, ampak tudi prihodnost.

Država ne more tolerirati menedžerskega prilaščanja pretekle in prihodnje družbene akumulacije, ki so jo ali pa jo bodo ustvarili delovni kolektivi, ne da bi potisnila celotno družbo v popolno poslovno dekadenco. Po drugi strani pa mora oblikovati instrumente za takšno obliko sanacije, ki ne bo povzročila »ozdravitev«
podjetij s smrtnim izidom. Eden od možnih sanacijskih instrumentov je korporativizacija tajkunske lastnine. Gre za preprost prenos osebne lastnine tajkunov na podjetja iz katerih so črpali svoje premoženje. Korporativizacijo je mogoče tudi pravno in moralno upravičiti z dejstvom, da temeljijo managerske kupnine na sedanjem in bodočem dobičku teh podjetij. Logično je, da se potemtakem sredstva iz tega naslova vrnejo podjetjem, kasneje pa eventualno tudi zaposlenim. Kupnine bi se na ta način iz privatne lastnine managerjev preoblikovale v korporativno lastnino podjetij in v naslednjem koraku morda tudi v kolektivno lastnino zaposlenih. Takšna kombinacija lastninskih oblik je pogosto prisotna v zelo učinkovitih organizacijah. Mondragon je eden izmed njih.

Poleg dolgoročnih negativnih učinkov, ki so posledica neopredeljenih razmerij med delom in kapitalom, pa moram opozoriti tudi na vrsto določil, ki imajo dolgoročne pozitivne posledice za preobrazbo Slovenije iz real- socialističnega režima v post- socialistični režim. V okviru tretjega dela pisateljske ustave, ki je posvečen socioekonomskim pravicam in razmerjem, se je izkazalo kot izredno pozitivno določilo, ki pravi da »zakon obravnava vse oblike lastnine enakopravno«. Pri tem posebej poudarja, da sta »javna in zasebna pobuda svobodni«. Ti dve določili sta namreč vzpostavili legalni okvir znotraj katerega potekajo procesi privatizacije in v zadnjem času tudi partnerski projekti med javnim in privatnim sektorjem. Veliko zasluge za vključitev zgornjih dveh določil ima pokojni dr. Mitja Kamušič, ki je v svoji doktorski disertaciji empirično dokazoval in pravno utemeljeval transigentnost med javno in privatno lastnino. Povzetek njegovih stališč vsebuje njegov prispevek za pisateljsko ustavo (Kamušič, 1988, 72). V njem obravnava vrsto lastninskih oblik, ki se nahajajo med povsem javno in povsem privatno lastnino ter s tem predstavljajo most med obema. Naloga družboslovcev bi morala biti v tem, da posvetijo več pozornosti tem vmesnim lastninskim oblikam in da jih promovirajo v zakonodajnih in drugih relevantnih političnih krogih. Posebna pozornost bi morala biti posvečena korporativni lastnini, katere manjko se je posebno negativno izkazal v razpravah o oblikah lastninjenja, ko prav zaradi neupoštevanja možnosti pretvorbe

družbene lastnine v korporativno ni moglo priti do kompromisa med zagovorniki šok terapije in njihovimi nasprotniki. Sicer pa bi morala razprava o korporativizmu zajeti celotni institucionalni prostor, saj je znano, da so se neokorporativni sistemi zelo dobro obnesli v manjših evropskih državah. Iskušnje iz prvih dveh naftnih kriz v sedemdesetih letih so pokazale, da so bile sicer manjše evropske države bolj ranljive, saj so imele nadpovprečno stagflacijo, hkrati pa so (vsaj tiste z razvitim neokorporativizmom) tudi hitreje okrevale (Rus, 1993). Razprave o korporativizmu bi morale zajeti tudi srednje in vršne ravni, med njimi zlasti vlogo Državnega sveta, ki ima premalo moči odločanja in v katerem so predstavniki funkcionalnih interesov blokirani s teritorialnimi predstavniki, ki so nekakšen trojanski konj, s katerim stranke nelegitimno vdirajo v delovanje tega korporativnega organa.

VIRI:

Adam, F., Rus, V.(1986), *Moč in nemoč samoupravljanja*, Ljubljana, Cankarjeva založba.

Antončič, V., Rus, V.(1993), *Conceptions and Perceptions of Justice in Yugoslavia*; v J. Szmata, J., Mach and J., Mucha (eds.), *East European Societies in the Treshold of Change*, New York, Edwin Mellen Press.

Društvo slovenskih pisateljev (1988), *Gradivo za slovensko ustavo*, Ljubljana, Časopis za kritiko znanosti.

Horvat, Branko(1991), *Social Ownership*; v Rus,V. and Russel, R., (eds.), *Ownership and Participation*, Oxford Univ. Press.

Kamušič, Mitja,(1988), *Lastninska in organizacijska razmerja*, Gradivo za slovensko ustavo, Ljubljana, Časopis za kritiko znanosti.

Locke, John,(1964), *Two treaties of Government*, P. Laslett, Cambridge Univ. Press.

Rus, Veljko, Niko Toš (2005), *Vrednote Slovencev in Evropejcev*, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Rus, Veljko, (1998), *O post-socialistični in post-kapitalistični paradigmi*, Nova revija, št.194/95, Ljubljana.

Rus, Veljko, (1996), *Neokorporativizem in država blaginje*; v Rupel Dimitrij (ur.) *Slovenska smer*, Ljubljana, Cankarjeva založba.

Tawney, R.H. (1920), *The Sickness of an Aquisitive Society*, London, Allen and Unwin.

Ude, Lojze, (1998), *Ustavo-sodno varstvo človekovih gospodarskih in socialnih pravic in svoboščin v obdobju preobrazbe družbene lastnine*, Nova revija št.194/95.

Ustava Republike Slovenije(1993), Uradni list Slovenije, Ljubljana.

Dr. Janez ŠMIDOVNIK

Slovenska ustava na preizkušnji prakse

1.

V tem sestavku bom govoril o prozaičnih vprašanjih v zvezi z našo ustavo, kar se lahko le deloma navezuje na pisateljstvo ustavo, ki je predmet tega posvetovanja. Govoril bom o tem, kako se je naša aktualna ustava obnašala v svojem dosedanem življenju glede na visoke zahteve, ki se postavljajo glede ustave kot temelja celotnega pravnega sistema države. Besedilo ustave naj bi bilo stabilno, skoraj nedotakljivo, kar pomeni, da naj se ne bi spreminjalo na lahko roko. Še posebno občutljive so na svojo ustavo mlade države, ki vidijo v njej simbol svoje neodvisnosti kot na primer tudi Slovenija. Vsaka napoved morebitnih sprememb zadene ob številne ugovore. Ob pripravi sprememb za 68. člen slovenske ustave, ki je bil leta 1997 prvi na vrsti, in ki obravnava lastninsko pravico tujcev na nepremičninah v Sloveniji, so bili izrečeni hudi očitki na račun predlagateljev ustavnih sprememb, ki so bile potrebne zaradi približevanja Slovenije Evropski uniji, češ da gre za rušenje ustave, ki da je ena najboljših sodobnih ustav, s tem pa tudi za rušenje države Slovenije, za vračanje na Balkan in celo za vračanje v socializem.

Vendar pa razgibano življenje države v današnjem močno povezanem svetu zahteva neprestane spremembe, še posebno pri manjših sistemih, ki se morajo prilagajati večjim, zahteva tudi spremembe ustave. Razen tega je praksa pokazala precejšnje hibe slovenske ustave. Kot problematične se niso kazale določbe prvega dela ustave, to je določbe o človekovih pravicah in svoboščinah ter o gospodarskih in socialnih razmerjih. Pri teh določbah gre za načela, ki temeljijo na univerzalnih vrednotah sodobnega razvitega sveta, zapisana v številnih deklaracijah in drugih aktih nadnacionalnih organizacij ter prenesena bolj ali manj podrobno v ustave posameznih držav in v njihovo zakonodajo. Problematične pa so se v praksi pokazale nekatere določbe drugega dela ustave, ki govori o državni ureditvi. V tem delu ustave je urejena struktura institucij države, njihova pooblastila in njihova sredstva za izvajanje državnih nalog, skratka mehanizem države, ki naj zagotavlja njeno delovanje. To je pravzaprav jedro, ki opredeljuje podobo posamezne države. Ureditev tega dela ustave dopušča določeno raznolikost znotraj zelo splošnih načel, ki veljajo za posamezen tip države, na primer za parlamentarne demokracije. V

tem delu ustave je pravi prostor za »avtorske« rešitve posameznih vprašanj, ki jih je treba urediti v ustavi. In v tem delu je tudi pravo mesto za objektivno ocenjevanje kvalitete ustave in za njeno vrednost v življenjski praksi.

2.

Kot rečeno, je kljub odporom prišlo – z ustavnim zakonom iz leta 1997¹ - do prve spremembe ustave v 68. členu, ki je bistveno omehčala trde določbe prvotnega besedila o pogojih, ob katerih lahko tujci pridobivajo lastninsko pravico na nepremičninah v Republiki Sloveniji. Že ob sprejemu ustave je bilo jasno, da v odprti družbi s tržnim sistemom ne bo mogoče vzdržati režima, ki je praktično onemogočal tujcem, da bi lahko pridobivali nepremičnine v Sloveniji. Sledila je ustavna sprememba v 80. členu ustave v letu 2000², s katero je bil uveljavljen proporcionalni sistem volitev v Državni zbor, ki je zaključila dolgotrajne – tudi ustavnosodne – spore o volilnem sistemu v slovenski parlament. Nato pa se je začel leta 2001³ obravnavati obsežen vladni ustavnorevidijski projekt, ki se je lotil nekaterih osrednjih institucij države ter odnosov med njimi v sistemu delitve oblasti. Predlog se je sicer začel s t.i. evropskimi členi (3., 8., 47. in 68. člen), s katerimi naj bi bili postavljeni ustavnopravni temelji za pristop Republike Slovenije k Evropski uniji in k organizaciji Severno-atlantske pogodbe ter za prenos izvrševanja nekaterih suverenih pravic države na te organizacije. Predlog je v tem delu uspel, ker je moral uspeti že zaradi približevanja Slovenije Evropski uniji, in se z njim na tem mestu ne mislim ukvarjati. Pač pa se mislim ukvarjati s predlaganimi spremembami, ki so se nanašale na mehanizem države oziroma na odnose med njimi v parlamentarnem sistemu, ki pa niso uspele, in predstavljajo še naprej probleme v ustavni ureditvi in v praksi Republike Slovenije.

Drnovškova vlada je v svojem ustavnorevidijskem projektu predlagala drugačno ureditev oblikovanja vlade, in sicer podobno, kot je v drugih parlamentarnih sistemih, tako, da ministrov ne bi imenoval in razreševal Državni zbor, pač pa predsednik republike na predlog predsednika oziroma mandatarja za predsednika vlade. Nadalje je vlada predlagala tudi drugačno ureditev imenovanja oziroma izvolitve sodnikov, in sicer tako, kot je v večini sodobnih držav, kjer sodnikov ne imenujejo parlamenti, pač pa šef države, monarh ali pa tudi pravosodni minister. Vladni predlogi so zajeli še perečo problematiko referendumov, ki je s svojo ustavnopravno nedorečenostjo povzročala v praksi težave v delu samega parlamenta. Razen tega je vlada predlagala tudi spremembo spornih ustavnih določb o pokrajinah, zaradi katerih ni bilo mogoče zaključiti reforme lokalne samouprave.

1 Ustavni zakon o spremembah 68. člena Ustave Republike Slovenije (Uradni list RS, št. 42/97).

2 Ustavni zakon o spremembah 80. člena Ustave Republike Slovenije (Uradni list RS, št. 66/2000).

3 Poročevalec Državnega zbora št. 69/2001.

Navedeni predlogi vlade so bili vsi po vrsti utemeljeni v praksi, ki se je odvijala več kot celo desetletje pred očmi vse države. Bilo je očitno, da se nekatera vprašanja v praksi pretirano komplicirajo, in da povzročajo tudi neustrezne odnose med posameznimi organi zaradi neustreznih ustavnih določb, nekaterih problemov pa sploh ni bilo mogoče reševati, ker so zadevali na blokado v ustavi, kot na primer določbe o pokrajinah, ki naj bi jih po določbah ustave ustanovile občine.

Nujnost spremembe ustavnih določb, ki se tičejo oblikovanja vlade (112., 114. in 118. člen), se je najbolj jasno pokazala po volitvah leta 2000, ko je dr. Drnovšek poskušal oblikovati vlado in je s tem uspel šele po mučnih prizadevanjih, ki so trajala več mesecev; čeprav je bil že izvoljen za predsednika nove vlade, pa te ni mogel sestaviti po okusu parlamenta, ki je bil glede na rezultate volitev politično razdeljen na dve skoraj enaki polovici. Še pomembnejša pa je bila za ustavno revizijo okoliščina, da pri obstoječi ustavni ureditvi mandatar oziroma predsednik vlade nima potrebnega vpliva na oblikovanje tima, s katerim bo moral delati kot vlada, ker ministre voli in razrešuje Državni zbor.

To je velik odmik od drugih modelov parlamentarne ureditve, pa tudi od nemške, po kateri se je zgledovala slovenska ustava. V parlamentarnem sistemu mora biti zagotovljeno usklajeno delovanje vseh njegovih delov, to je parlamenta, vlade in šefa države, sicer lahko prihaja do funkcionalnih motenj med temi organi. Pri nas pa je zakonodajna veja oblasti – ustavno gledano – bistveno močnejša od izvršilne, ker ima pretiran vpliv na sestavo vlade in še posebej na ministre, ki so izvoljeni v parlamentu in tudi odgovorni parlamentu. To slabi moč vlade kot upravljalškega tima za vodenje države. Naša ureditev se bolj kot parlamentarnemu sistemu približuje bivšemu skupščinskemu sistemu, v katerem skupščina oblikuje vlado in vse druge najvišje organe države. Načelo delitve oblasti in odgovornosti je v taki ureditvi zamegljeno, učinkovitost sistema pa zmanjšana. V obstoječi ureditvi se mešajo elementi heterogenih modelov, ki motijo logiko parlamentarne ureditve in njeno funkcioniranje⁴. Kljub izkazanim očitnim pomanjkljivostim v praksi, in kljub utemeljenim teoretičnim razlogom za revizijo, predlagani amandmaji za novo ureditev niso bili sprejeti.

Prav tako niso bili sprejeti predlagani amandmaji za novo ureditev imenovanja sodnikov (129., 130., 131., 132. in 134. člen). Po slovenski ustavi voli Državni zbor vse ustavne sodnike in vse sodnike drugih sodišč. Te volitve so s stališča ustavnega načela o delitvi oblasti še bolj problematične kot volitve ministrov v Državnem zboru. Kajti načelo neodvisnosti delovanja sodne veje oblasti in vsakega sodnika posebej ne dopušča nikakršnega vplivanja kateregakoli državnega organa ali funkcionarja na to delovanje. Sodniki za svoje delo niso odgovorni Državnemu

⁴ Podrobnejšo analizo te ureditve glej na primer pri dr. Gradu, v zborniku »15 let uresničevanja Ustave Republike Slovenije«, Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani, 2007.

zboru niti kakšnemu drugemu državnemu organu, ampak so odgovorni le pred zakonom. S tega vidika torej ni razloga, da bi moral voliti sodnike Državni zbor. Po drugi strani pa pomeni za sodniške kandidate tak način volitev v vsakem primeru odiozno izpostavljanje presoji laičnega političnega foruma, kar že samo po sebi destimulira kandidate za sodniško funkcijo. Posebej pa je ta pristojnost Državnega zbora problematična za sodnike Ustavnega sodišča, pri katerih politično telo, kakršno je Državni zbor, zmeraj poskuša zagotoviti svoj vpliv na delovanje sodišča - preko ustrezne politične usmerjenosti kandidatov za ustavne sodnike.

Tudi amandma za dopolnitev 90. člena ustave o referendumu je bil zavrjen, čeprav gre v tem primeru za zelo pereč odprt problem slovenske ustave. Ustava ureja zakonodajni referendum. Največja pomanjkljivost obstoječega besedila pa je v tem, da ne izvzema iz referendumskega odločanja nekaterih vprašanj, ki za referendumsko odločanje niso primerna, ker bi odločanje o takih vprašanjih z referendumom lahko resno motilo oziroma ogrožalo izvrševanje rednih, tudi temeljnih nalog države, kar nikakor ne more biti namen referendumu. Take izjeme so zato nujno potrebne, določene pa morajo biti neposredno v sami ustavi, ker gre za ustavne pravice, ki jih - po ustavi - ni možno omejevati ali izključevati z zakonom (drugi in tretji odstavek 15. člena ustave). Med izjeme glede referendumskega odločanja v klasičnih oziroma primerljivih ureditvah spadajo na primer področja in vprašanja, kot so proračun, davčna zakonodaja, zakoni o nujnih ukrepih v primerih naravnih in drugih nesreč, varnosti in obrambe države, in zlasti tudi zakoni o ratifikaciji mednarodnih pogodb. Ker pri nas ustava ni imela nobenih takih omejitev, so bile omejitve uveljavljene z Zakonom o referendumu in o ljudski iniciativi. Ker pa gre za omejitve, ki so lahko določene samo z ustavo, je Ustavno sodišče Zakon o referendumu in o ljudski iniciativi v tem delu razveljavilo. S tem je nastala praznina v pravni ureditvi, ki bi jo morala zapolniti dopolnitev ustave. Ker pa se to ni zgodilo, je to vprašanje še zmeraj odprto. S tem pa obstoji nevarnost, da bi prihajalo pri nas do nedopustnih iniciativ za razpis in do realizacije referendumu o zadevah, za katere to ne bi bilo primerno (na primer za potrditev zakonov o ratifikaciji mednarodnih pogodb)⁵.

Zavrjeni so bili tudi predlogi za spremembo ustavnih določb o pokrajinah (121., 140. in 143. člen), ki so bile v razpravi – strokovni in politični – vse od uveljavitve ustave in še posebej od ustanovitve občin v letu 1995, ker so s svojo kontradiktornostjo onemogočale vsako akcijo za ustanovitev pokrajin kot drugega nivoja lokalnih skupnosti. Blokado je pomenila določba 143. člena ustave, po kateri se občine samostojno povezujejo v pokrajine, kar pomeni, da pokrajine nastajajo z združevanjem občin, in da država pri tem nima nobene besede. Taka

⁵ *Stvar je pereča, ker se že vnaprej oglašajo nekatere politične grupe in nekatere politične stranke, ki zahtevajo razpis referendumu za (bodoči) Zakon o ratifikaciji mednarodne pogodbe o pristopu Hrvaške v Evropsko unijo. Ker ustava ne določa nobene izjeme glede dopustnosti referendumskega odločanja, takega referendumu pa obstoječi ureditvi v Republiki Sloveniji ni mogoče preprečiti.*

ustavna določba je dopuščala raznovrstne domneve o pravih namenih njenih avtorjev: v prvi vrsti domnevo, da se s pokrajinami ni mislilo resno, in da gre pri tej formulaciji zgolj za navidezno popuščanje tistim, ki so zahtevali decentralizacijo države z razvito lokalno samoupravo. Dejansko je ta določba v praksi služila kot sredstvo politične manipulacije, ki je nudila dobro oporo za blokiranje vsake akcije za ustanovitev pokrajin, in sicer s populistično floskulo, da je združevanje občin najbolj demokratičen način za ustanavljanje pokrajin.

Vendar pa navedenih določb o pokrajinah ni bilo mogoče vzdržati v slovenski ustavi. Bile so spremenjene s poznejšim ustavnim zakonom iz leta 2006⁶, in sicer tako, da se pokrajine ustanovijo z zakonom, v postopku za njihov sprejem pa mora biti zagotovljeno sodelovanje občin; omogočeno je bilo tudi, da se prenese na pokrajine tudi izvajanje posameznih nalog iz državne pristojnosti. Problem pokrajin je bil s tem prenesen iz ustavnega na zakonodajni nivo. Politične manipulacije s pokrajinami pa s tem niso bile odpravljene. Pokrajine so žrtev teh manipulacij, ki so se začele z nesrečno formulacijo prvotnega besedila 143. člena ustave.

3.

Značilno pa je vsekakor, da so bili istočasno v ustavno revizijskem postopku, v katerem so bili zavrnjeni vsi navedeni vladni predlogi (razen evropskih členov), sprejeti predlogi poslanskih skupin za spremembo 14., 43. in 50. člena ustave, v katerih je šlo – po večinski presoji ustavnih strokovnjakov – za manj pomembna vprašanja brez posebne ustavno-pravne teže⁷. V 14. členu je bilo dodano, da so državljani enaki pred zakonom tudi ne glede na »invalidnost«; v 43. členu je bilo dodano, da zakon lahko določi ukrepe za spodbujanje enakih možnosti moških in žensk pri kandidiranju na volitvah v državne organe in v organe lokalnih skupnosti; v 50. členu pa je bilo dodano, da imajo državljani pravico do pokojnine. Postavlja se vprašanje, po kakšnih kriterijih je odločal Državni zbor o spremembah in dopolnitvah ustave, če ni sprejel utemeljenih in celo nujnih predlogov, in to predlogov, ki jih je vložila vlada, sprejel pa je manj pomembne predloge, ki nikakor niso bili nujni za boljše funkcioniranje države ali za uresničevanje človekovih pravic.

Najprej lahko ugotovimo, da je bila slovenska ustava v svojih 17-ih letih - kljub totalnemu neuspehu ustavno revizijskega projekta Drnovškove vlade – spremenjena s sedmimi ustavnimi zakoni v 11 členih. To pomeni, da vendarle ni bila tako toga in tako nedotakljiva, kot naj bi bila po stališčih in zahtevah njenih avtorjev. Morala se je uklanjati predvsem pritiskom iz okolja, s katerimi smo se morali in smo se tudi

⁶ Ustavni zakon o spremembah 121., 140. in 143. člena Ustave Republike Slovenije (Uradni list RS, št. 68/06).

⁷ Vsaka od navedenih določb je bila spremenjena s posebnim ustavnim zakonom, ki so vsi objavljeni v Uradnem listu RS, št. 69/04.

hoteli povezovati, pri tem pa je bilo treba popuščati v obstoječih pojmovanjih zlasti glede ureditve lastnine tujcev na nepremičninah v Sloveniji in celo v pojmovanjih glede izvajanja državne suverenosti same, kar je prišlo najbolj do izraza v t.i. evropskih členih, s katerimi smo si odprli vrata v evropske integracije. S tem je bil napravljen nadaljnji odmik v položaju Republike Slovenije od njene prejšnje socialistične ureditve.

Takega odmika pa ni bilo mogoče storiti s predlogi, ki so segali v ureditev mehanizma državnih organov – vlade, parlamenta in predsednika države. Ti predlogi so zadeli ob nepremagljive ovire in z njimi ni bilo mogoče uspeti. Tu gre za samo jedro upravljaljskega mehanizma države glede katerega so, kot vse kaže, ob sprejemanju ustave in tudi pozneje v naši politični stvarnosti še zmeraj prevladovali mišljenjski vzorci iz doktrine bivšega skupščinskega sistema o enotnosti oblasti, v katerem je imela skupščina poseben, in sicer najvišji položaj med državnimi organi, vsi drugi državni organi pa so izhajali iz skupščine in so bili njej odgovorni. Podoben položaj naj bi imel tudi naš Državni zbor in si tega položaja vse doslej ni dal vzeti. Ta kompleks vprašanj bo po vsej verjetnosti med prvimi v vrsti za nadaljnje ustavne spremembe. Mislim pa, da je iz dosedanje obravnave teh določb mogoče sklepati, da bo tu tudi v bodoče težko uspeti z ustavnimi spremembami, čeprav obstoječa ureditev nima opore niti v doktrini parlamentarne države niti v tehničnih načelih za dobro upravljanje države.

Dr. Jože MENCINGER

Lastniki podjetij ali lastniki premoženja?

Da ustave govorijo o lastnini in s tem opredeljujejo družbeno ureditev, je več ali manj jasno. Ena izmed skrajnosti je francoska ustava iz leta 1789, ki je razglasila privatno lastnino za »sveto« in kapitalizem za normalno ureditev sveta. Druga izmed skrajnosti je ustava Sovjetske zveze iz leta 1936, ki je za »sveto« proglasila državno lastnino in socializem za normalno ureditev sveta. Poznamo tudi ustave, ki lastnine sploh ne omenjajo, saj jim je »svetost« privatne lastnine samoumevna. Takšna je na primer ameriška ustava. Našo ustavo glede urejanja lastninske pravice lahko primerjamo z ustavami, ki so nastale po 1. svetovni vojni. Zanje so značilne omejitve lastninske pravice, na primer zahteva, da se lastnina uporablja v družbeno korist. Takšen je na primer 67. člen ustave. Vendar velja dodati, da omejitev ni pretirano oprijemljiva.

Jugoslavija je bila do osemdesetih let sposobna spreminjati gospodarski sistem, v osemdesetih letih pa je ta sposobnost izginila. V zgodnjih osemdesetih letih je na primer nastala Kraigherjeva komisija, ki se ni mogla odpovedati temeljem gospodarskega sistema - družbeni lastnini in samoupravljanju. Čeprav je sedaj mnoge sram, da smo ju imeli, sam menim, da sta bili tako ideja družbene lastnine kot tudi samoupravljanja velika dosežka, ki so ju deloma razvrednotili drugi jugoslovanski problemi. Če drugega ne, sta omogočili decentralizirano upravljanje v družbi, to pa je bila velika prednost, ki jo je Slovenija imela ob prehodu v kapitalizem. Zadreg, ki so se takrat pojavljale, so razumljive. Politiki bi sicer hoteli spremeniti sistem, a istočasno niso hoteli spremeniti njegovih temeljev oziroma ogroziti svojega položaja. Odločilni ideološki premik iz socializma v kapitalizem je leta 1988 dejansko naredila tako imenovana Mikulićeva komisija. Zato bi lahko rekli, da smo v Jugoslaviji kapitalizem uvedli že leta 1988, ne da bi se tega povsem zavedali. Uveden je bil s proglasitvijo pravila, da o podjetju odloča tisti, ki da kapital, kar je bistvo kapitalizma.

Sledilo je obdobje praktičnega uveljavljanja kapitalizma, najprej prvo obdobje privatizacije. Takrat je bila ideja o tem, da moramo postati kapitalistična družba, že sprejeta kot neizogibna in samoumevna. Razlogi naj bi bili: nesporna učinkovitost kapitalizma, njegova (četudi vprašljiva) pravičnost in prepričanje, da je privatna

lastnina temelj politične demokracije. Vsem so znani spori o načinu uvedbe kapitalizma, oziroma o privatizaciji v letu 1990 in 1991. Sam moram priznati, da sem bolj ali manj šele *ex-post* ugotovil, da so bili spori predvsem politični. Na eni strani smo bili tisti, ki smo v privatizaciji hoteli uporabiti pridobitve samoupravljanja in družbene lastnine, zato smo podpirali idejo decentralizirane privatizacije. Pri njej država določi le pravila, kako se podjetja privatizirajo, o tem, kako jih uporabijo, pa odločajo podjetja sama. Na drugi strani so bili tisti, ki so verjeli, da je treba samoupravljanje in družbeno lastnino takoj pozabiti; vse premoženje naj najprej prevzame država, ki naj nato sama izvede privatizacijo. To je bilo pravzaprav jedro spora, ki ga je po mojem mnenju relativno dobro razrešil zakon iz leta 1992. Ta je temeljil na decentralizirani privatizaciji, a je istočasno uporabil razdelitev kot njen drugi temelj.

Razdelitev certifikatov je bila žal tudi nekakšna slovenska uvedba »kazino kapitalizma«. S certifikati smo namreč dobili lastnike premoženja, ne pa lastnike podjetij. Z brezplačno razdelitvijo premoženja med vse prebivalce pravzaprav sploh ne moremo dobiti drugega kot lastnike premoženja. Če si eden izmed 10.000 delničarjev Petrola, te seveda zanima, kaj boš od premoženja dobil. Brezplačna razdelitev seveda vpliva tudi na splošno ravnanje ljudi; začne jih zanimati, kako obogateti brez dela, kar omogočajo »igre na srečo«. Temu se, ko smo se odločili za brezplačno razdelitev, ni bilo mogoče izogniti. Dejanski problem je nastal, da smo »kazino kapitaliste« dobili tudi na naslednji ravni; pooblaščenke investicijske družbe, ki so zbirale certifikate, so prav tako kapitalisti, ki jih zanima premoženje, ne pa usoda podjetja. Nekaj podobnega je s Kapitalno družbo (KAD) in Slovensko odškodninsko družbo (SOD). Sam sem to doživel v primeru Iskraemeca, kjer sta bila KAD in SOD velika lastnika, ki sta se, ko je podjetje zašlo v težave, postavila proti podjetju in na stran bank. Usoda podjetja ju ni zanimala; zanimala ju je le usoda njunega premoženja v njem.

Vendar ne mislim, da je problem, ki nastaja zaradi razlikovanja med lastniki premoženja in lastniki podjetij, samo slovenski. Gre za svetovni problem; velik del razlogov za zdajšnje gospodarsko krizo je nastal prav zaradi tega, ker so lastnike podjetij zamenjali lastniki premoženja. Seveda so izjeme, a praviloma imamo opraviti z lastniki premoženja, ki jih dolgoročna usoda podjetij ne zanima, zanima jih le premoženje v podjetju. Sem sodijo razni investicijski skladi, ki podjetje ali delež v podjetju že kupijo z namenom, da bi ga prodali. Na to se navezuje odnos do delavcev, ki postanejo delovna sila. Če sem lastnik deleža podjetja nekje v Novi Zelandiji, mi je prav vseeno, kaj se tam dogaja z delovno silo.

RAZPRAVA

(povzetek *)

Dr. Miro CERAR, Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani

Dobro bi bilo, da bi se vsake toliko časa celotna ustava pregledala z multidisciplinarnega, ne samo pravnega vidika, to pomeni tudi z vidika drugih strok: od zgodovine, filozofije, sociologije, politologije itn. Smiselno bi bilo pripraviti možne alternative pogleda na bodočo ustavnost ter napovedi. Strinjati se gre tudi s pobudo dr. Tineta Hribarja o ustanovitvi skupine, ki bi prevetrila naše ustavno besedilo. Treba pa je biti previden, ko bi prešli v fazo osnutkov, delovnih predlogov ipd. za spremembo ustave. Izkušnje kažejo, da kljub temu, da so spremembe ustave potrebne, predlagana sprememba v času političnih diskusij in ob spletu interesov, ki so žal dostikrat kratkoročni in ozki, na koncu rezultira v neki rešitvi, ki ni najboljša. Primera za to sta vsaj dve sprejeti ustavni spremembi, ki sta se izkazali za bolj kozmetične narave, medtem ko pomembne teme (npr. struktura delovanja vlade, sodstvo itd.) ostajajo obrobne.

Dr. Drago ZAJC, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

Slovenci smo v zadnjih dvajsetih letih priča izredno dinamičnemu ustavnopravnemu razvoju. Naredili smo izjemen preskok iz položaja »nezgodovinskega« naroda v narod z lastno državo. Zanimiv je način na katerega je do tega prišlo - »premik« je naredila pisateljska ustava. To lahko kaže na to, da Slovenci nekako nismo imeli pravega poguma ali preprosto nismo imeli pravne politične elite, ki bi se ukvarjala s pravimi političnimi vprašanji obstoja in razvoja naroda. Zato so se teh vprašanj pri nas že tradicionalno lotevali pisatelji in na ta način izražali svoje politične programe že prej v zgodovini. Nova ustava, ki je izhajala iz pisateljske, je končala z zamudništvom; omenja se jo celo kot v nekaterih elementih bolj moderno in sodobno v primerjavi s sedaj veljavno ustavo, kot npr. pri vprašanju oblikovanja vlade, ki je po sedanji ustavi nedvomno komplicirano. Od volitev do končnega oblikovanja vlade traja od 45 do 108 dni. Ta čas je v drugih državah veliko krajši in bolj razumno or-

* Po magnetogramskem zapisu

ganiziran. Vendar pa nekatere naše posebnosti morda niso čisto nekoristne. Morda ni napaka, da se kandidati za ministre predstavljajo preko medijev. Problem pa je, da je slovenski Državni zbor je številčno eden najmanjših v Evropi. Če pogledamo po okolici, imajo že nekatere pokrajine bolj številčne parlamente. Argument, da to pač odgovarja številu prebivalstva, ni čisto pravilen. Maloštevilčnost ima za posledico obremenjenost naših poslancev- nekateri so člani najmanj treh, štirih ali celo petih delovnih teles.

Glede ponotranjenosti naših novih ustavnopravnih vrednot pa je vprašanje, ali so te dovolj ponotranjene na ravni družbenih elit in tudi na ravni državljanov. Vsi smo zelo kritični, da naša splošna politična, ustavnopravna in parlamentarna kultura niso na ravni, kot bi si jo želeli. Lahko se vprašamo tudi, ali so naše politične stranke dovolj dobri prenašalci političnih interesov, ali so se sposobne sporazumevati o skupnih interesih, ali se naše politike dejansko lahko uresničujejo v praksi in ali se morda ne ponavljajo nekakšni nemoderni vzorci političnega obnašanja in se oblast enostavno ne spreminja v lastnino? Morda se nekoliko preveč ukvarjamo sami s seboj. Tudi druge države se srečujejo z gospodarskimi in političnimi vprašanji in nestabilnostmi kot posledicami notranjih in zunanjih razlogov.

Ustavnopravni razvoj je pri nas v zadnjih dvajsetih letih odprl nove dimenzije, ki so tudi posledica vključevanja Slovenije v Evropsko unijo. Postali smo člani Evropske unije, ki nam ponuja nove možnosti pri oblikovanju evropskih politik na več načinov (volitve evropskih poslancev, sodelovanje v institucijah EU...). Te oblike vključevanja seveda niso optimalne, kot tudi ni optimalna nobena nadnacionalna organizacija, vključno z Evropsko unijo. Je pa res, da bi morali te možnosti bolj ponotranjiti - čutiti bi morali, da imamo veliko večje možnosti kot pa če bi ostali izolirani od ostalega sveta. V tem smislu je treba našo ustavo in vse njene spremembe dojemati kot priložnost, ki še ni izkoriščena.

Vladislav STRES, univerzitetni diplomirani ekonomist

Osnovni problem je problem komunikacije, ki je v naši državi ni dovolj. Lastnina bi morala biti posledica dela, a je pojem »dela« napačno razumljen, saj se ga pogosto ne razume kot »delo za drugega« v menjalnem procesu. Uporabljati bi morali drugačen termin, kot npr. »priznано delo« ali pa »tržno priznано delo«, torej kvalitetno delo. Delo je lahko tudi nekvalitetno, če ga trg kot takega v menjalnem procesu ne priznava.

Za sprejem določenih zakonov bi morala biti zahtevana kvalificirana večina oziroma večja večina. Sodnike bi moral potrjevati sodni svet in jih tudi odstavljati, v kolikor ne delujejo v skladu s cilji kvalitetnega dela sodne veje oblasti. Vsaka ob-

last bi morala imeti notranji in zunanji nadzor. Vladavino ljudstva bi morali dejansko operacionalizirati. Tudi oblast bi se morala zavedati, da ima nad sabo nekakšen »meč«, kar bi lahko bil tudi referendum; tovrsten nadzor bi moral biti tudi ustavna norma. Nad oblastjo ni dovolj nadzora oz. obstaja »neka kolizija znotraj ustave, kar je aktualno krnjenje osnovnih ustavnih pravic«.

Ustava je živa materija. Potrebujemo »nov poseg, amandmaje pisateljev k ustavi in vseh ostalih«. Kljub pomanjkljivostim, je ustava dobra in četudi se jo izigrava združuje svetovne vrednote. Ni dilema ali ustavo prilagoditi ljudem ali ljudi ustavi. Če je nek referendum »za odstavitev« možen, če smo demokracija, bi morala biti ustava prilagojena ljudem.

Ustava, kot skupni javni interes, postavlja dolgoročne vrednote. Gre za vrednote, ki so zajete v številnih demokratičnih ustavah in preraščajo v svetovne. Tu pa naletimo na dve oviri. Prva je miselna, saj se ljudje se premalo zavedamo soodvisnosti sveta (onesnaževanje, revščina...). Druga ovira pa obstaja na čustvenem, vrednotnem nivoju. Izkušnje kažejo, da se v vrednote ustave sploh ne verjame. Najpogosteje poudarjena vrednota je namreč denar, moč, vpliv, nikakor pa ne sožitje, ki jo soodvisnost zahteva. Zato moramo nujno spremeniti odnos do ustavnih načel. Razmišljanje o soodvisnosti zahteva brisanje meja med »levimi in desnimi«, kjer gre za vsiljeno delitev. Razmišljanje o soodvisnosti zahteva graditev družbe konsenza. Možnosti sta dve: pot konsenza ali nemiri in iskanje krivcev.

Marjan LEKŠE, upokojeni novinar

Pravilnost vsake pravne ali življenjske odločitve je treba ocenjevati s treh zornih kotov. Najprej iz lingvističnega, saj je lingvistika najbližja človeku, pravo pa je, kot jezikovno izražanje, le del lingvistike, ki mora strogo upoštevati lingvistična pravila. Nato z vidika logičnih pravil in na koncu še z vidika filozofije, ki je veda modrosti. Na ta način se je mogoče najbolj približati resnici in priti do najboljših odločitev. Temelji ustavnega in državnega sistema so jezik in konsistentno jezikovno izražanje, človek in človeško dostojanstvo, človekova svoboda in lastnina. Jezikovno izražanje kot ustavna kategorija, jezikovno izražanje in jezik je najmočnejše orožje. Zadnja in najmočnejša je beseda in ustava je pisana beseda.

V jezikovnem izražanju so ključne presečne misli. Če gradiš na napačnih podatkih ali na napačnih predpostavkah, na premalo domišljenih predpostavkah, se hipoteza začne rahljati ali se celo zruši. Samoupravljanje je eminentna ustavna kategorija, ki velja tudi danes. Gre za samoupravljanje in samovodenje. Nobeden človek ne more preživeti, če samega sebe ne vodi. Seveda je potrebno tudi sožitje in skupno delovanje. Ustava nam omogoča, da smo svobodni državljani v svobodni

državi. Zato je potrebno spoštovati ustavo, ki je dragocena pridobitev ter zagotoviti nadzor nad vsemi tremi vejami oblasti. Tu pa spet ne gre drugače kot z jezikovnim pravilnim konsistentnim izražanjem. Ustvarjalci ustave so naredili odlično delo, a bi se morali zavedati vseh posledic in v ustavi zagotoviti tudi nadzor nad njenim izvajanjem. Potrebno je postaviti tudi prednostne naloge na ekonomskem področju, da bo ta lahko preživel. Sodna veja oblasti pa mora biti deležna največje kritike, kajti govora je o avtoriteti.

Leposlava JOVANIČ, upokojena zgodovinarica

Na prvo mesto je treba postaviti človekove dolžnosti in pravico do državatvornosti, pravico do dela in bivalnega prostora. Ena temeljnih pravic pa je tudi pravica do slovenskega jezika v javni rabi, ki bi morala imeti prednost pred angleškim jezikom: »Slovenija ni podjarmljena dežela, ampak je prostovoljno pristopila k Evropski uniji. Povsod po Sloveniji mora biti najprej napis v slovenščini, potem pa v katerem koli tujem jeziku«.

Dr. Veljko RUS, akademik

Moj prispevek o razmerju med delom in lastnino dokaj očitno odstopa od drugih prispevkov. Res je sicer, da so soavtorji v ustavni tekst prevzeli ključno tezo iz mojega prispevka, namreč da je »delo temeljni vir lastnine, lastnina pa jamstvo za samostojno delo«, res pa je tudi, da kasnejši teksti nove slovenske ustave niso več omenjali teze o soodvisnosti med delom in lastnino. Razlog za tako radikalno izločitev teze o simbiozi dela in lastništva je bila med drugim tudi moja odsotnost iz kasnejših razprav in vse večji vpliv desno usmerjenih krogov v Demosu.

Najpomembnejša posledica izločitve omenjene teze je bila v tem, da se je neokorporativistični okvir razpravljanja, ki je dotlej prevladoval, prelevil v neoliberalni okvir. Ni šlo samo za idejno preusmeritev v desno, ampak tudi za spremembo nosilcev teh sprememb. V razpravah niso več prevladovali pisatelji in sociologi, ampak konservativni katoliki, ki so se tesno povezovali z italijanskimi krščanskimi demokrati in neposredno z Vatikanom. Tretja sprememba je bila najbolj pomembna: izoblikoval se je Demos, ki je pomenil preobrazbo dotedanjega družbeno-civilnega gibanja na čelu s pisateljskim društvom v politično koalicijo novo nastajajočih strank. Te so bile zainteresirane predvsem na delitvi oblasti, manj pa na preobrazbi slovenske družbe. Zanje razmerja med delom in lastništvom niso bila ključna tema, prej utopični ostanek iz preteklosti. Po drugi strani se mi zdi pomembno poudariti, da sociologi in tudi pisatelji v tem času nismo govorili o vračanju naše družbe v

kapitalizem, ampak le o liberalizaciji in demokratizaciji obstoječega režima. S tem v zvezi so bila na tapeti vprašanja o političnem pluralizmu, o človekovih pravicah in o širitvi samoupravljanja, kot posebne oblike industrijske demokracije, v posebno obliko ekonomske demokracije, se pravi v delavsko delničarstvo.

Podobna stališča so prevladovala tedaj tudi med jugoslovanskimi sociologi. Socializem jim je pomenil predvsem »osvoboditev dela«, se pravi prevlado dela nad kapitalom, ki naj bi bila pglavitni cilj samoupravljanja. Jugoslovanske sociologe Marx ni fasciniral s politično tezo o diktaturi proletariata in o ukinitvi privatne lastnine, ki naj bi bila pogoj za osvoboditev delavskega razreda, ampak z antropološko tezo o kapitalizmu kot sistemu, v katerem »mrtvo delo dominira nad živim«.

Omeniti moram tudi to, da socialni liberalizem nismo istovetili z neo-liberalizmom. Medtem ko je neo-liberalizem že tedaj promoviral enostransko širitev tržne regulacije in potrošništva, smo sociologi kritično obravnavali tako imenovano »reifikacijo« (popredmetenost) sodobnih družb, ki je bila značilna tudi za tedanjo jugoslovansko družbo. V tem, da posameznik ostaja mezdni delavec, ujet v potrošništvo, smo videli stično točko med real-socializmom in neo-liberalizmom. Z zagovarjanjem teze o osvoboditvi dela, katerega cilj naj bi bil osebni razvoj slehernega delavca, smo bili pravzaprav bliže Mouniejevemu in Kocbekovemu personalizmu kot pa neoliberalizmu. Ta nematerialistični liberalizem oziroma personalizem je bil tudi tisti most med pisatelji in sociologi, ki nas je povezoval ves čas od Revije 57, prek Perspektiv in Problemov vse do Nove revije.

Danes bi takšno vrednostno orientacijo pisateljev in sociologov opredelili kot postmaterialistično. Zanj je značilno, da daje večjo težo svobodi kot enakosti in zaradi tega vidi v nesvobodni družbi popolno razvrstitev kakšnega koli egalitarizma. Prav v tej točki je šlo ves čas tudi za diametralno nasprotje med politiki in sodelavci zgoraj omenjenih revij: medtem ko so politiki poudarjali, da brez enakosti ni mogoče uresničevati svobode, so pisatelji in sociologi poudarjali, da je družba enakosti brez svobode nekakšen »termiten stadt« oziroma koncentracijsko taborišče. V skladu s post-materialistično orientacijo je bilo tudi delo obravnavano predvsem kot antropološki proces osebnega razvoja in ne zgolj kot ekonomski proces proizvodnje in prisvajanja. Isto velja tudi za zaposlovanje: poudarjali smo integracijsko funkcijo dela in ne samo njegovo ekonomsko funkcijo. In končno: tudi funkcijo privatne lastnine smo videli predvsem v zaščiti avtonomnosti dela in ne samo v zaščiti pridobljenega premoženja. Privatna lastnina naj ne bi bila cilj po sebi, ampak le sredstvo, s katerim se zagotavlja nemoteno odvijanje delovnega procesa. Odtod tudi geslo: tovarne delavcem, šole šolnikom in bolnice zdravnikom. To geslo smo kasneje skušali uveljaviti tudi v procesih lastninjenja in denacionalizacije s poudarjanjem privilegirane vloge (predkupne pravice) notranjih lastnikov. Toda to je že druga zgodba.

Če se vrnem k obravnavanemu ustavnemu tekstu moram poudariti, da je bistvo tretjega dela pisateljske ustave paradigma o tesni soodvisnosti med delom in lastnino. Prav ta vez med delom in lastništvom je bila v ustavi iz leta 1993 odpravljena. V tej ustavi sicer lahko najdete člen 66 in člen 67, ki zagotavljata zaščito dela in lastnine, vendar pa ne opredeljujeta njunih medsebojnih odnosov. Namesto simbioze med njima se pojavi država, ki obema zagotavlja paternalistično zaščito.

Ustavno neopredeljena razmerja med delom in lastnino so v zadnjih dvajsetih letih nakopičila tako veliko kaotičnih problemov, da jih bo najbrž morala reševati trda roka oblastnih organov.

Dr. Marijan PAVČNIK, Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani

Splošna ocena je lahko kratka. Pisateljska ustava je dragoceno dejanje, ki je tvorilo oblikovalo pot do veljavne ustave. Nedvomno je, da je intenzivno vplivala nanjo. Vpliv bi lahko bil še večji, če pisateljska ustava nekaterih vidikov moderne ustavnosti ne bi spregledala. Preseneča me, da je bilo skrajno šibko formulirano poglavje, ki se nanaša na sodstvo in še posebej na ustavno sodstvo. O tem je bolj malo povedanega, čeprav se je v tistem času o tem že precej vedelo. Na drugi strani pa je seveda treba ugotoviti, da veljavna ustava ni izkoristila nekaterih zelo pomembnih nastavkov, ki jih pisateljska ustava ima. Neizkoriščen je problem socialne države, problem volilnega praga ni bil ustrezno upoštevan in tudi problem parlamentarnega sistema je bil v pisateljski ustavi bistveno bolje rešen, kot je to v veljavni ustavi.

V pisateljski ustavi je tudi več formulacij, ki so v bistvu kritika prej veljavne ureditve, ne pa predlogi *de constitutione ferenda*. V ta kritični del sodijo na primer določila o odpoklicu skupščine na podlagi splošnega referendumu; določila o široko zasnovanem referendumskem odločanju (sprememba ustave naj bi bila na primer možna samo na temelju referendumu) in določila o predsednikovi razpustitvi skupščine (ali senata), kadar to od njega zahteva predsednik skupščine (ali senata). Vse to je del historičnega konteksta, ki ga je treba kot takega upoštevati.

Pomembno je, da je pisateljska ustava odprla pot do novih vidikov razumevanja ustave, namreč do tega, da je ustava tudi postopkovni akt. Moderna ustava ne totalizira oblike državne oblasti, ampak to oblast vzpostavlja kot pravno formo, ki jo nato nosilci oblasti vsebinsko napolnjujejo. Pravna forma omogoča pravno igro, ki temelji na načelu delitve oblasti (skupaj s sistemom zavor in ravnovesij). Pomembna ni samo delitev oblasti. Prav tako pomemben je tudi sistem zavor in ravnovesij, ki preprečuje, da bi se delitev sprevrgla v svoje nasprotje, v »deli in vladaj« (*divide et impera*). Ustava kot postopkovni akt omogoča, da o zadevah, ki jih imamo za legitimne, odločamo legalno. Druga plat legitimnosti prek legalnosti je strpnost do

legalno sprejetih odločitev. Tipičen primer nestrpnosti je, vsaj z določenega zornega kota, zadeva »izbrisanih«, ki jo vsi dobro poznamo.

V pisateljski ustavi je najti več še vedno aktualnih predlogov, ki so pomembni *de constitutione ferenda*. Pisateljska ustava je predvidevala uvedbo parlamentarnega sistema, medtem ko je tako imenovana podvinska ustava kot varianta dopuščala tudi mešani parlamentarno-predsedniški sistem. Pomembno je, da ima pisateljska ustava nekatere rešitve, ki so bolj zasnovane kot v veljavni ustavi. Šibka točka veljavne ustave je imenovanje ministrov, ki je v pristojnosti Državnega zbora. Sporna je tudi institucija t.i. »zaslišanja« predlaganega ministra pred imenovanjem pred pristojno komisijo Državnega zbora. Pisateljska ustava je bila bolj življenjska in bolj v skladu s klasičnim parlamentarnim sistemom. Predvidevala je, da predsednika vlade imenuje predsednik republike, ki nato na predlog predsednika vlade imenuje tudi ministre. Ta izpeljava je vsekakor ena tistih, ki jo kaže ob ugodni priložnosti vključiti v Ustavo Republike Slovenije.

Čas mi ne dopušča, da bi govoril še o drugih predlogih *de constitutione ferenda*. Omenim naj samo še enega. Pisateljska ustava še ni govorila o Državnem zboru, ampak je zakonodajno telo označila kot skupščino, ob kateri je bil tudi senat kot »predstavništvo socialnih, ekonomskih, kulturnih in občinskih teles (organizacij, skupnosti ali ustanov)«. Če skupščino primerjamo z Državnim zborom, je bila njena boljša plat tako imenovana pet odstotna klavzula, ki je nakazovala možnost pet odstotnega volilnega praga za vstop v zakonodajno telo. V veljavno ustavo je bilo določilo o štiriodstotnem volilnem pragu vključeno šele leta 2000 (po znanih zapletih, ki jih je sprožil volilni referendum decembra 1996). Relativno visok volilni prag krepí sorazmerno predstavništvo, ki temelji na močnejših političnih strankah.

Sedanji Državni svet je večkrat predmet kritične obravnave; nekateri so celo za to, da se mu ustava odreče ali pa da se preoblikuje v zbor pokrajin, če bo sprejet ustrezen zakon, ki bo uredil njihovo ustanavljanje. Tovrstna razpravljanja ne morejo potekati mimo pisateljske ustave; strokovna utemeljitev je tehtno opozorila, da ne zadošča zgolj numerična enakost, ki dobiva svoj odraz v skupščini (danes v Državnem zboru), ampak da je treba ustrezno upoštevati tudi strukturno sestavo družbe, ki ima svoj glas v senatu (v Državnem svetu). Če ob Državnem zboru ni še senata ali sveta (poimenovanje ni bistveno), je ohromljen sistem zavor in ravnovesij, ki mora biti vgrajen v vsako vejo oblasti (in ne le v razmerja med njimi!).

Tu je še cela vrsta občutljivih pravnih vprašanj. Pomembno je, kaj je predmet ustavne, zakonske in podzakonske tvarine. Če so ta načelna vprašanja ustrezno ustavno urejena, se izboljša kakovost ustavnega in pravnega urejanja. Kar zadeva ustavno tvarino, je treba pregledati vsa tista mesta, na katerih ustava samo napotuje na zakon, ne da bi ga kakor koli usmerjala. Včasih zadoščajo že dve, tri načelne besede (kratko ustavno načelo ali ustavni standard), ki nakazujejo smer, v katero naj gre

zakonodajalec. Značilen primer je vprašanje volilnega sistema, ki je bilo v ustavnem besedilu iz leta 1991 vsebinsko v celoti neusmerjeno. Zapletom, ki so sledili, bi se nemara lahko izognili, če bi imeli ustrezno ustavno izhodišče. Kot že omenjeno, je pisateljska ustava to izhodišče vsaj deloma nakazala. Stvar posebne analize bi lahko bila tudi primerjava zapisov temeljnih pravic v pisateljski ustavi in zapisov v veljavni ustavi. Ta analiza bi bila zanimiva zlasti na področjih pravice do socialne varnosti in zdravja, lastninske pravice, ekonomskih razmerij in pravice delavcev do upravljanja podjetij. Če gledamo s stališča socialne države, je bila na teh področjih pisateljska ustava močnejša, kot je veljavna.

Velik problem, ki ga pisateljska in veljavna ustava nista razrešili, je hierarhična moč zakona. Ali imajo vsi zakoni enako pravno veljavo ali kaže nekatere izločiti in jih ustavno opredeliti kot hierarhično močnejše? Problem so, recimo, organski zakoni, ki jih pozna francoska ustava. Pri nas se je problem pojavil, ko smo še ne dolgo tega na hitro dobili Kazenski zakonik Republike Slovenije. Je res dopustno, da se tako pomemben akt, kot je zakonik, sprejme tako rekoč od danes na jutri? Verjetno bi bilo treba v takih primerih predvideti bolj kvalificirano proceduro, bolj kvalificirano večino in s tem doseči, da bi bili zakoni oblikovani bolj kakovostno.

Isto velja za problem podzakonskih aktov. Tu bi se lahko zgledovali po nemškem temeljnem zakonu, ki izrecno zahteva, da mora parlament oblikovati podzakonski program, ki ga vlada podrobneje izpeljuje. Pri nas je to delno rešeno z Zakonom o vladi; po svoji naravi je to nesporno stvarina, ki bi sodila v ustavo.

Kljub velikem in vsestranskem pomenu pisateljske ustave ni mogoče spregledati, da je na nekaterih področjih netočno začrtala ustavno ureditev. Tipičen primer je lokalna samouprava. Zamisel o čistem samoorganiziranju je spregledala, kot ugotavlja profesor Šmidovnik, da »lokalna samouprava ne predstavlja zgolj lokalnih skupnosti samih po sebi, pač pa mora biti vsaka posebej institucionalizirana z državnim aktom, s katerim je ustanovljena, in so ji s tem priznane kakovosti in položaj lokalne samoupravne skupnosti«. Država je svojevrsten nadsistem, v okviru katerega delujejo posamezni podsistemi. V naravi razmerja med državo in lokalno samoupravo je, da ustava opredeljuje bistvene elemente samoupravnosti, ki imajo ustavno varstvo in jih podrobneje izpeljuje zakonodajalec.

Pisateljska ustava je podprla in s preambulo tudi odprla možnost novega razumevanja ustavnih besedil. Gre zlasti za tisto razumevanje, ki gradi na osrednjosti človekovega dostojanstva in na človekovem odgovornem ravnanju do pokojnih, so-ljudi, narave in prihodnjih rodov. Ustavno sodišče se je na nekatere od teh poudarkov že odzvalo, nesporno pa je tu še veliko ustvarjalnih možnosti. Bistveno se bodo povečale šele tedaj, ko bo ustavno sodišče radikalno razbremenjeno, in hkrati tudi tedaj, ko bodo redna sodišča bolj pogosto zahtevala presojo ustavnosti zakonov. Do sedaj je bilo teh zahtev le malo, dobro pa vemo, da so lahko zahteve te vrste med

najbolj pomembnimi, saj gre za vprašanja ustavnosti, ki nastajajo v konkretnih primerih in ob njih. Ustava, kot interpretativni akt, nam odpira še obilo možnosti in pisateljska ustava je tu lahko dragocena spodbuda.

